

Вісник

Верховного Суду України

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК України, за II півріччя 2014 р.

Аналіз застосування судами такого виду кримінального покарання, як штраф

Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 р. (за даними судової статистики)

Деякі питання припинення поруки та іпотеки

Короткий огляд ієрархії судової практики Європейського суду з прав людини, її джерел та юридичної сили

6(178)'2015

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії

Романюк Я.М. — Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Заступник голови редакційної колегії

Барбара В.П. — заступник Голови Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Андрушко П.П. — кандидат юридичних наук, професор;

Беляневич О.А. — доктор юридичних наук, професор;

Бень А.Б. — заступник начальника управління — начальник відділу управління забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України, відповідальний секретар редакційної колегії;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Кіреєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кубко Є.Б. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Майданик Р.А. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ;

Погорецький М.А. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Прокопенко О.Б. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — секретар Пленуму Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Ярема А.Г. — секретар Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України, заслужений юрист України.

1 *Хронологія подій* *Timeline*

2 *Висновки Верховного Суду України* *Conclusions of the Supreme Court of Ukraine*

- 2 **Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК України, за II півріччя 2014 р.**

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in decisions adopted as a result of examining the applications for revision of court decision on the ground described in subparagraph 1 of paragraph 1 of Article 111¹⁶ of the ComPC of Ukraine in the second half of 2014

13 *Аналіз судової практики* *Survey of the Court Practice*

- 13 **Аналіз застосування судами такого виду кримінального покарання, як штраф**

Analysis of using by courts of such type of criminal punishment as fine

23 *Судова статистика* *Judicial Statistics*

- 23 **Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 р. (за даними судової статистики)**

Analysis of administration of justice by the courts of general jurisdiction in 2014 (under the court statistics)

36 *Точка зору* *Opinion*

- 36 **Беляневич О.А.** Деякі питання припинення поруки та іпотеки

Belianevych O.A. Some issues of termination of the bailment and mortgage

43 *Із зарубіжного досвіду* *From Foreign Experience*

- 43 **Пушкар П.В.** Короткий огляд ієрархії судової практики Європейського суду з прав людини, її джерел та юридичної сили

Pushkar P.V. A brief discussion of the hierarchy of the case law of the European Court of Human Rights, its sources and legal importance

ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ

20-22

травня

Суддя Верховного Суду України **Василь Гуменюк** виступив із доповіддю на тему «Незалежність суддів та зовнішній вплив» під час Міжнародної конференції суддів, яка проходила у м. Анталії (Турецька Республіка).

28

травня

Врученням сертифікатів суддям Верховного Суду України завершилося навчання, яке проводила Національна школа суддів України відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд».

У газеті «Судовий вісник» розміщено інтерв'ю Голови Верховного Суду України **Ярослава Романюка**, в якому він, зокрема, наголосив, що підвищенню ефективності діяльності судів сприятиме запровадження в Україні триланкової судової системи.

На офіційному веб-сайті Верховного Суду України оприлюднено презентаційний матеріал, яким обґрунтовуються висновки щодо побудови в Україні триланкової судової системи на принципах територіальності, інстанційності та внутрішньої спеціалізації суддів.

29

травня

На черговому засіданні Пленуму Верховного Суду України суддю Верховного Суду України **Павла Колесника** обрано секретарем Судової палати у господарських справах Верховного Суду України.

Приведено також у відповідність до нової редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді України та затверджено склад редакційної колегії журналу «Вісник Верховного Суду України».

Окрім того, у зв'язку з призначенням судді Верховного Суду України **Миколи Гусака** членом Вищої ради юстиції на час відрадження до цього органу його виведено з персонального складу Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України.

2

червня

Опубліковано інтерв'ю Голови Верховного Суду України **Ярослава Романюка** з питань реформування судової системи України в тижневику «Юридическая практика».

3

червня

Тему «Переатестація суддів: чи поверне це довіру до системи?» обговорили на соціально-політичному ток-шоу «Дебати PRO» Першого національного телевізійного каналу України, в якому взяв участь Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк**.

9

червня

Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** провів перше організаційне засідання Вищої ради юстиції, на якому таємним голосуванням її головою обрано суддю Вищого господарського суду України **Ігоря Бенедисюка**, а заступником — суддю Вищого адміністративного суду України **Олексія Муравйова**.

11

червня

З ініціативи Верховного Суду України спільно з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка та за сприяння проекту Європейського Союзу «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» відбувся круглий стіл на тему «Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду». У заході взяли участь українські судді та їх європейські колеги, науковці провідних вищих навчальних закладів із різних областей нашої країни, народні депутати України, представники Адміністрації Президента України, Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України та громадських організацій.

12

червня

З метою раціонального використання бюджетних коштів та на виконання Закону України від 28 грудня 2014 р. № 76-VIII «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» збори суддів Верховного Суду України затвердили нову структуру та штатний розпис апарату Верховного Суду України. Таким чином, його кількісний склад скорочено на 13,5 %.

Затверджено також засади функціонування автоматизованої системи документообігу Верховного Суду України.

15

червня

У Верховному Суді України відбулася конференція «Судова реформа: стратегічне планування та подальші кроки», організована Радою з питань судової реформи та Верховним Судом України за сприяння проекту Європейського Союзу «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні». Крім суддів Верховного Суду України, у ній взяли участь керівник зазначеного проекту **Віргіліус Валанчюс**, Перший радник, керівник програм зовнішньої допомоги представництва Європейського Союзу в Україні **Бренд де Гроот**, заступник Глави Адміністрації Президента України, координатор Ради з питань судової реформи **Олексій Філатов**, представники парламенту, Вищої ради юстиції, Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України, вищих судів України, науковці й представники громадських організацій та ін.

16-18

червня

Перебуваючи з робочим візитом у м. Страсбурзі (Французька Республіка) в рамках проекту Ради Європи «Підтримка реформи системи суддівської відповідальності в Україні», Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** мав важливі та конструктивні зустрічі з Головою Європейського суду з прав людини **Діном Шпільманом**, секретарем Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) **Томасом Маркертом** та іншими представниками Ради Європи.

**Висновки Верховного Суду України,
викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду
заяв про перегляд судового рішення з підстави,
передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК України,
за II півріччя 2014 р.***

Спори, що виникають із корпоративних правовідносин

1. Одним із гарантованих прав учасника товариства є його участь в управлінні товариством через діяльність у вищому органі товариства — загальних зборах. Неповідомлення учасника товариства про проведення загальних зборів в установленому статутом порядку є грубим порушенням його прав, що може бути підставою для визнання рішень загальних зборів господарського товариства недійсними. Неповідомлення учасника товариства про скликання й проведення загальних зборів, на яких його виключили з учасників товариства, є безумовним порушенням прав, передбачених ст. 10 Закону України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII «Про господарські товариства» (постанова Верховного Суду України від 2 вересня 2014 р. у справі № 3-39гс14).

2. Факт одержання статусу спадкоємця учасника товариства лише засвідчує перехід до спадкоємця майнових прав померлого (частка у статутному капіталі, яка належала померлому учаснику товариства) та дає спадкоємцю право на вступ до господарського товариства. Права безпосередньої участі в управлінні господарським товариством (корпоративні права) спадкоємці набувають тільки з моменту вступу до господарського товариства, що має бути підтверджено відповідним рішенням загальних зборів товариства (постанова Верховного Суду України від 21 жовтня 2014 р. у справі № 3-151гс14).

3. Згідно з ч. 2 ст. 55 Закону України від 17 вересня 2008 р. № 514-VI «Про акціонерні товариства»¹ засідання наглядової ради є правомочним, якщо в ньому бере участь більше половини

її складу. Статутом товариства може встановлюватися більша кількість членів наглядової ради, необхідна для визнання її засідань правомочними.

Частиною 4 ст. 13 цього Закону встановлено, що статут акціонерного товариства може містити й інші положення, що не суперечать законодавству.

Таким чином, загальні збори акціонерного товариства мають право самостійно визначати у статуті кількість членів наглядової ради для визнання її засідань правомочними, а тому положення ч. 8 ст. 53 зазначеного Закону застосовуються в тому випадку, коли статутом не визначено більшу кількість членів наглядової ради від понад половини її складу, необхідної для визнання засідань наглядової ради правомочними (постанови Верховного Суду України від 11 листопада 2014 р. у справах № 3-168гс14, 3-169гс14).

4. Пунктом «г» ч. 1 ст. 10 Закону України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII «Про господарські товариства»² передбачено, що учасники товариства мають право одержувати інформацію про діяльність товариства. На вимогу учасника товариства зобов'язане надавати йому для ознайомлення річні баланси, звіти товариства про його діяльність, протоколи зборів.

Водночас учасники господарського товариства відповідно до ст. 88 ГК України мають право одержувати інформацію про діяльність товариства, а саме: річні баланси, звіти про фінансово-господарську діяльність товариства, протоколи ревізійної комісії, протоколи зборів органів управління товариства та інформацію, що міститься в установчих документах товариства, а не будь-яку інформацію щодо господарської діяльності товариства, якщо інше не передбачено установчими документами

* Закінчення. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2015 р. № 5. — С. 14—23.

¹ У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

² У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

товариства. Тобто господарське товариство зобов'язане надавати учаснику (акціонеру) на його вимогу лише документи звітнього характеру.

Отже, акціонер не вправі зобов'язати товариство надати інші документи про діяльність товариства, не передбачені статутом чи законодавством України (постанова Верховного Суду України від 18 листопада 2014 р. у справі № 3-174гс14).

5. Вартість частини майна товариства, що підлягає виплаті, повинна відповідати вартості чистих активів товариства, яка визначається в порядку, встановленому законодавством, пропорційно його частці у статутному капіталі товариства на підставі балансу, складеного на дату виходу (виключення). Розрахунок належної учаснику частини прибутку здійснюється на дату виходу (виключення) з товариства (постанова Верховного Суду України від 18 листопада 2014 р. у справі № 3-182гс14).

6. Оскільки безумовною підставою для визнання недійсними рішень загальних зборів учасників товариства з огляду на безпосередню вказівку закону є прийняття загальними зборами рішення за відсутності кворуму для проведення зборів та прийняття рішень, а також недотримання передбаченої законом процедури скликання і проведення зборів, що призвело до порушення прав та законних інтересів його учасників, то висновок суду касаційної інстанції про відсутність правових підстав для задоволення позову учасників товариства про визнання недійсними рішень, прийнятих на цих зборах, є передчасним (постанова Верховного Суду України від 9 грудня 2014 р. у справі № 3-187гс14).

7. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 235 ЦК України, якщо буде встановлено, що правочин був вчинений

сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили, відносини сторін регулюються правилами щодо правочину, який сторони насправді вчинили.

За таких обставин суд позбавлений можливості застосовувати до встановлених правовідносин сторін як наслідки, передбачені ст. 216 ЦК України, так і наслідки правочину, який сторони насправді вчинили, оскільки наразі є дійсними спірні договори купівлі-продажу корпоративних прав товариства.

Частиною 1 ст. 261 ЦК України передбачено, що перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила (постанова Верховного Суду України від 16 вересня 2014 р. у справі № 3-103гс14).

8. Статтею 112 ГПК України передбачено право господарського суду переглянути прийняте ним судове рішення, яке набрало законної сили, за нововиявленими обставинами, що є істотними для справи і не могли бути відомі заявникові.

Суд касаційної інстанції, переглядаючи за нововиявленими обставинами прийняту ним постанову, не звернув уваги, що протокол загальних зборів акціонерів заводу, яким затверджено звіт голови правління про результати діяльності за попередній рік, був предметом розгляду та оцінки господарських судів при розгляді справи, а договори оренди нерухомого майна і договір дольового утримання залізничного шляху, укладені між товариством і заводом, є не нововиявленими обставинами, а новими доказами у справі, що не спростовують фактів і правових висновків, викладених у зазначеній постанові (постанова Верховного Суду України від 11 листопада 2014 р. у справі № 3-175гс14).

Спори, пов'язані з обігом цінних паперів

1. Правилами зустрічного виконання зобов'язання, встановленими ч. 2 ст. 538 ЦК України, передбачено одночасне виконання кожною із сторін свого обов'язку.

Якщо у зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню у цей строк (термін) (ч. 1 ст. 530 ЦК України).

При вирішенні спору судом установлено, що жодна зі сторін у строк, визначений умовами договору, свого обов'язку не виконала, а також відповідно до вимог ч. 2 ст. 538 ЦК України своєчасно не повідомила другу сторону про неможливість його виконання з певних обставин.

З урахуванням наведеного висновок суду касаційної інстанції про наявність правових

підстав для покладення на відповідача як покупця цінних паперів обов'язку з виплати позивачеві як продавцю вартості інвестиційних сертифікатів за договором викупу є передчасним (постанова Верховного Суду України від 19 серпня 2014 р. у справі № 3-53гс14).

2. Аналіз статей 1, 4 Закону України від 30 жовтня 1996 р. № 448/96-ВР «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», статей 8, 26 Закону України від 18 червня 1991 р. № 1201-ХІІ «Про цінні папери і фондову біржу» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) дає підстави для висновку, що закон пов'язував необхідність отримання відповідного дозволу (ліцензії) для здійснення діяльності з обігу

цінних паперів, зокрема їх купівлі-продажу, зі здійсненням саме професійної діяльності на ринку цінних паперів, яка є виключним або переважним видом діяльності юридичних і фізичних осіб.

Оскільки договір купівлі-продажу цінних паперів укладено між компаніями-продавцями та компаніями-покупцями, стосовно яких не встановлено, що вони здійснювали професійну діяльність на ринку цінних паперів та зобов'язані були отримати відповідну ліцензію, висновок про порушення закону при укладенні спірного правочину, що полягало у відсутності ліцензій у сторін, є помилковим.

Відповідно до ст. 386 ЦК Української РСР (чинного на час виникнення спірних правовідносин) за договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується виконати від імені й за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Аналогічне визначення договору доручення міститься у ст. 1000 ЦК України.

Юридичні дії повіреного є діями самого довірителя, з яким через повіреного вступають у відносини треті особи. За договором доручення повірений за вчиненими ним правочинами з третіми особами жодних прав і обов'язків не

набуває, натомість створює права та обов'язки для довірителя, що й становить сутність відносин представництва.

Крім того, законодавство не містить заборони щодо вчинення правочину декількома представниками від імені сторони, яку вони представляють.

Відповідно до преамбули спірного договору компанії-покупці були представлені фізичними особами — представниками за дорученнями. Одночасно преамбула містить застереження, що зазначені компанії представлені закритим акціонерним товариством (торговцем), яке мало відповідний дозвіл на здійснення діяльності з випуску та обігу цінних паперів, та діяло в особі директора на підставі договорів доручення.

Підписання договору купівлі-продажу цінних паперів цим директором ідентифікує особу, яка підписала договір, але не дає підстав для висновку, що всупереч положенням преамбули договору торговець цінними паперами діяв в іншому правовому статусі, ніж представник покупців (постанова Верховного Суду України від 2 грудня 2014 р. у справі № 3-183гс14).

Спори щодо застосування законодавства про приватизацію

1. Відповідно до п. 5 Прикінцевих положень Закону України від 16 грудня 2004 р. № 2245-IV «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» Кабінет Міністрів України був зобов'язаний протягом шести місяців з дня опублікування зазначеного Закону внести на розгляд Верховної Ради України пропозиції про приведення законів України у відповідність із цим Законом та забезпечити прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на його виконання.

Статтею 1 Закону України від 1 лютого 2005 р. № 2391-IV «Про тимчасову заборону приватизації пам'яток культурної спадщини» (далі — Закон № 2391-IV)³ заборонено приватизацію пам'яток культурної спадщини до затвердження Верховною Радою України переліку пам'яток культурної спадщини, які не підлягають приватизації. Водночас згідно з п. 2 його Прикінцевих положень із дня набрання чинності цим Законом протягом шести місяців Кабінет Міністрів України був зобов'язаний подати до Верховної Ради України проект Закону України про затвердження переліку пам'яток культурної спадщини, які не підлягають приватизації.

Кабінет Міністрів України упродовж зазначеного шестимісячного строку не подав на розгляд Верховної Ради України законопроектів (пропозицій) про приведення законів України у відповідність із зазначеними законами щодо включення чи невключення об'єктів, внесених до списків (переліків) пам'яток історії та культури згідно із Законом Української РСР від 13 липня 1978 р. № 3600-IX «Про охорону і використання пам'яток історії та культури»⁴, до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та затвердження переліку пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації, а отже, спірний об'єкт нерухомого майна не набув статусу пам'ятки.

Законом України від 23 вересня 2008 р. № 574-VI затверджено Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації, до якого спірний об'єкт нерухомого майна не внесено, а п. 3 Прикінцевих положень зазначеного Закону визнано таким, що втратив чинність, Закон № 2391-IV, тому на час прийняття оспорюваного рішення районної ради не існувало законодавчої заборони щодо включення спірного нерухомого майна до переліку об'єктів комунальної власності, що підлягають приватизації шляхом продажу на

³ Закон втратив чинність, але був чинним на час виникнення спірних правовідносин.

⁴ Закон втратив чинність, але був чинним на час виникнення спірних правовідносин.

аукціоні (постанова Верховного Суду України від 9 вересня 2014 р. у справі № 3-66гс14).

2. Вищий господарський суд України дійшов правильного висновку, що за обставин, коли спірні об'єкти соціально-побутового призначення не увійшли до статутного фонду при приватизації товариства, а були передані позивачеві безоплатно у користування, відповідно до ст. 24

Закону України від 4 березня 1992 р. № 2163-ХІІ «Про приватизацію майна державних підприємств» (у редакції, чинній на момент виникнення спірних відносин) у позивача не виникло права власності на спірне нерухоме майно за наслідками приватизації (постанова Верховного Суду України від 14 жовтня 2014 р. у справі № 3-134гс14).

Спори, що виникають із земельних правовідносин

1. Землі прибережних захисних смуг є землями, на яких знаходиться водний фонд України та на які поширюється окремий порядок надання та використання.

Системний аналіз норм законодавства дає підстави для висновку, що при наданні земельної ділянки за відсутності проекту землеустрою зі встановлення прибережної захисної смуги необхідно виходити із нормативних розмірів прибережних захисних смуг, передбачених ст. 88 ВК України, та орієнтовних розмірів і меж водоохоронних зон, що встановлюються відповідно до Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. № 486). Тобто сама по собі відсутність землепорядної документації не змінює правового режиму захисної смуги (постанови Верховного Суду України від 2 вересня 2014 р. у справі № 3-41гс14, від 9 вересня 2014 р. у справах № 3-40гс14, 3-74гс14, 3-76гс14, 3-77гс14).

2. Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, здійснюється за результатами проведення земельних торгів, крім випадків, встановлених частинами 2, 3 ст. 134 ЗК України (ч. 2 ст. 124 цього Кодексу).

Недотримання процедури, передбаченої ч. 1 ст. 134 ЗК України, за змістом якої зазначені земельні ділянки (або права на них — оренда, суперфіцій, емфітевзис), у тому числі з розташованими на них об'єктами нерухомого майна державної або комунальної власності, підлягають продажу окремими лотами на конкурентних засадах (земельних торгах), крім випадків, встановлених ч. 2 цієї статті ЗК України, є порушенням органом місцевого самоврядування чинного законодавства (постанова Верховного Суду України від 16 вересня 2014 р. у справі № 3-46гс14).

3. Відповідно до ст. 60 ЗК України та ст. 88 ВК України (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) уздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм з

метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їх водності встановлюються прибережні захисні смуги. Прибережні захисні смуги встановлюються за окремими проектами землеустрою.

Водночас за змістом п. 2.9 Порядку погодження природоохоронними органами матеріалів щодо вилучення (викупу), надання земельних ділянок (затверджено наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 5 листопада 2004 р. № 434) відсутність проекту землеустрою щодо встановлення прибережної захисної смуги не може трактуватися як відсутність самої прибережної захисної смуги, оскільки її розмір і межі встановлено законом, а тому такі земельні ділянки, що належали до земель водного фонду, не можуть бути передані у приватну власність (ст. 83 ЗК України) (постанова Верховного Суду України від 2 вересня 2014 р. у справі № 3-52гс14).

4. На момент створення акціонерного товариства майно, передане йому Федерацією незалежних профспілок України, а отже, і земельні ділянки, на яких воно розташоване, перебували у державній власності, а тому могли бути відчужені виключно за згодою власника.

Частинами 3, 4 ст. 142 ЗК України передбачено, що припинення права постійного користування земельною ділянкою у разі добровільної відмови землекористувача здійснюється за його заявою до власника земельної ділянки. Власник земельної ділянки на підставі заяви землекористувача приймає рішення про припинення права користування земельною ділянкою, про що повідомляє органи державної реєстрації.

Згідно з ч. 2 ст. 149 ЗК України вилучення земельних ділянок провадиться за згодою землекористувачів на підставі рішень Кабінету Міністрів України, Ради міністрів АР Крим, місцевих державних адміністрацій, сільських, селищних, міських рад відповідно до їх повноважень.

Отже, з огляду на зміст наведених норм припинення права постійного землекористування санаторію здійснюється власником земельної

ділянки — державним органом виконавчої влади, а не органом місцевого самоврядування (постанова Верховного Суду України від 25 листопада 2014 р. у справі № 3-99гс14).

5. За змістом положень ст. 6 Закону України від 4 липня 1996 р. № 273/96-ВР «Про залізничний транспорт», статей 11, 23 Закону України від 10 листопада 1994 р. № 232/94-ВР «Про транспорт», ст. 68 ЗК України земля, на якій розташовано нерухоме майно, передане підприємству залізничного транспорту, належить до категорії земель державної власності. З тих обставин, що зазначене майно не зареєстровано за залізницею на праві власності, категорія землі не змінюється. Отже, розпоряджатися цією земельною ділянкою мають органи державної влади, визначені ч. 2 ст. 84 ЗК України. Відповідно, органи міської ради такими повноваженнями не наділені (постанова Верховного Суду України від 14 жовтня 2014 р. у справі № 3-150гс14).

6. Оскільки після спливу терміну дії договору оренди землі (23 грудня 2007 р.) орендар не повідомив позивача про продовження або поновлення дії цього договору (ст. 33 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі»), а умовами договору та чинним на той час законодавством не передбачалося автоматичного поновлення договорів оренди землі державної та комунальної власності, то реалізація переважного права на поновлення договору оренди земельної ділянки в разі відсутності заперечень з боку сторін можлива лише за наявності рішення відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування (постанова Верховного Суду України від 11 листопада 2014 р. у справі № 3-161гс14).

7. Відповідно до ст. 32 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» (далі — Закон № 161-XIV) на вимогу однієї із сторін договір оренди землі може бути достроково

розірваний за рішенням суду в разі невиконання сторонами обов'язків, передбачених статтями 24 і 25 цього Закону та умовами договору, у разі випадкового знищення чи пошкодження об'єкта оренди, яке істотно перешкоджає передбаченому договором використанню земельної ділянки, а також на підставах, визначених ЗК України та іншими законами України.

За змістом ч. 1 ст. 24 Закону № 161-XIV орендодавець має право вимагати від орендаря використання земельної ділянки за цільовим призначенням згідно з договором оренди.

Відповідно до ч. 1 ст. 25 зазначеного Закону орендар має право господарювати на землі з дотриманням умов договору оренди землі.

Статтю 143 ЗК України передбачено, що підставою примусового припинення права користування земельною ділянкою є, зокрема, використання земельної ділянки не за цільовим призначенням.

Таким чином, із наведених норм чинного законодавства та умов договору оренди випливає, що підставою для розірвання договору оренди земельної ділянки є саме використання орендарем землі не за цільовим призначенням, а не той факт, що будівельні роботи не було розпочато (постанова Верховного Суду України від 11 листопада 2014 р. у справі № 3-167гс14).

8. Згідно зі ст. 124 ЗК України передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, здійснюється за результатами проведення земельних торгів, крім випадків, коли громадянин виявив бажання вперше отримати земельну ділянку із земель державної та комунальної власності для ведення фермерського господарства, з подальшою реєстрацією такого фермерського господарства (ст. 134 ЗК України) (постанова Верховного Суду України від 4 листопада 2014 р. у справі № 3-157гс14).

Справи про відшкодування шкоди

1. Відповідальність за завдану шкоду може наставати лише за наявності підстав, до яких законодавець відносить: наявність шкоди; протиправну поведінку заподіювача шкоди; причинний зв'язок між шкодою та протиправною поведінкою заподіювача; вину. За відсутності хоча б одного із цих елементів цивільно-правова відповідальність не настає.

За загальним правилом шкода підлягає відшкодуванню: в повному обсязі — відшкодується як реальна шкода, тобто втрачене або пошкоджене майно в результаті протиправної

поведінки правопорушника, так і упущена вигода; особою, яка безпосередньо завдала шкоди.

Стосовно деліктних зобов'язань законодавство передбачає презумпцію вини заподіювача шкоди; якщо в процесі розгляду справи зазначена презумпція не спростована, то вона є юридичною підставою для висновку про наявність вини заподіювача шкоди. Доведення відсутності вини у спричиненні шкоди відповідно до вимог ст. 116б ЦК України покладено на відповідача (постанова Верховного Суду України від 19 серпня 2014 р. у справі № 3-51гс14).

2. Статтею 2 Закону України від 21 вересня 1999 р. № 1075-XIV «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» передбачено, що Міністерство оборони України як центральний орган управління Збройних Сил України здійснює відповідно до закону управління військовим майном, у тому числі закріплює військове майно за військовими частинами (у разі їх формування, переформування), приймає рішення щодо перерозподілу цього майна між військовими частинами Збройних Сил України, в тому числі у разі їх розформування.

Отже, обов'язок держави відшкодувати шкоду, завдану майну інших осіб внаслідок вибуху військових боєприпасів у мирний час, та шкоду, яку заподіяно внаслідок незаконних дій та бездіяльності військовослужбовців при здійсненні ними своїх повноважень, покладається на Міністерство оборони України як на уповноважений орган державного управління (постанова Верховного Суду України від 21 жовтня 2014 р. у справі № 3-86гс14).

3. Відповідно до підпункту 33.1.2 п. 33.1 ст. 33 Закону України від 1 липня 2004 р. № 1961-IV «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» (у редакції, чинній на момент вчинення дорожньо-транспортної пригоди; далі — ДТП) учасники ДТП зобов'язані вжити заходів для невідкладного, але не пізніше трьох робочих днів, повідомлення страховика, з яким було укладено договір обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності, або, у випадках, передбачених цим Законом, Моторного (транспортного) страхового бюро України про настання ДТП.

Підпунктом 38.1.1 п. 38.1 ст. 38 зазначеного Закону (у редакції, чинній на момент вчинення ДТП) передбачено, що страховик після виплати страхового відшкодування має право подати регресний позов до страхувальника або водія забезпеченого транспортного засобу, який спричинив ДТП, якщо він не повідомив страховика у строки і за умов, визначених у підпункті 33.1.2 п. 33.1 ст. 33 цього Закону.

Наведені норми передбачають у випадку неповідомлення у встановлений строк страховика про настання ДТП виникнення в нього права пред'явлення регресного позову до страхувальника або водія транспортного засобу, який спричинив ДТП.

Згідно зі ст. 1172 ЦК України юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків.

Відповідач є не тільки страхувальником, а й власником транспортного засобу, яким під час ДТП керував його працівник, тому він відповідальний за завдані збитки (постанова Верховного Суду України від 7 жовтня 2014 р. у справі № 3-135гс14).

4. Закон України від 1 липня 2004 р. № 1961-IV «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» регулює відносини у сфері обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів і спрямований на забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну потерпілих при експлуатації наземних транспортних засобів на території України.

Системний аналіз положень цього Закону дає підстави для висновку, що в момент укладення договору обов'язкового страхування страховик бере на себе зобов'язання відповідати перед невизначеним і невідомим заздалегідь колом осіб за майнову шкоду, завдану цим особам страхувальником відповідальності, тобто приймає на себе фінансові ризики виплати відшкодування завданої страхувальником іншій особі майнової шкоди.

Згідно зі статтями 512, 514 ЦК України кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою у випадках, встановлених законом. До нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов'язанні в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено договором або законом.

Так, відповідно до ст. 993 цього Кодексу та ст. 27 Закону України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР «Про страхування» (далі — Закон № 85/96-ВР) до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки.

Тобто в таких правовідносинах відбувається передача (перехід) права вимоги від страхувальника (вигодонабувача) до страховика. Нового зобов'язання із відшкодування збитків при цьому не виникає, оскільки відбувається заміна кредитора: потерпілий (страхувальник) передає страховику своє право вимоги до особи, відповідальної за спричинення шкоди. Отже, страховик виступає замість потерпілого.

Особою, відповідальною за завдані збитки, може бути як безпосередній заподіювач шкоди, так і відповідальна за нього страхова компанія.

Разом з тим за правилами п. 35.1 ст. 35 Закону України від 1 липня 2004 р. № 1961-IV «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» (далі — Закон № 1961-IV) для отримання страхового відшкодування потерпілий чи інша особа, яка має право на отримання відшкодування, протягом 30 днів з дня подання повідомлення про ДТП подає страховику заяву про страхове відшкодування.

Наведена норма матеріального права регулює порядок страхового відшкодування у правовідносинах між потерпілим (або особою, яка має право на отримання відшкодування) і страховиком, які відбуваються до заміни кредитора.

З урахуванням викладеного обов'язок подачі заяви не перейшов і не міг перейти до нового кредитора, оскільки для нього відповідач у справі є не страховиком у розумінні наведеної норми, а особою, відповідальною за завдані збитки в порядку ст. 993 ЦК України та ст. 27 Закону № 85/96-ВР.

Таким чином, висновок суду касаційної інстанції про відмову в задоволенні позову з тих підстав, що страхова компанія-позивач не звернулася до страхової компанії-відповідача із заявою в порядку, передбаченому п. 35.1 ст. 35 Закону № 1961-IV, є помилковим (постанова Верховного Суду України від 4 листопада 2014 р. у справі № 3-165гс14).

5. Відповідно до ч. 2 ст. 22 ЦК України збитками є, зокрема, доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Спори, що виникають із зобов'язань у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави

1. Відповідно до ст. 1212 ЦК України особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому майно.

Положення гл. 83 ЦК України застосовуються незалежно від того, чи безпідставне набуття або збереження майна було результатом поведінки набувача майна, потерпілого, інших осіб чи наслідком події (постанова Верховного Суду України від 14 жовтня 2014 р. у справі № 3-138гс14).

2. Відповідно до ст. 1212 ЦК України особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно. Особа зобов'язана повернути майно

Частиною 2 ст. 224 ГК України встановлено, що під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

Отже, покладення на особу обов'язку відшкодування збитків у вигляді упущеної вигоди можливе тільки за умови реальної можливості одержання доходу особою, яка вважає, що їй завдано шкоди (постанова Верховного Суду України від 9 грудня 2014 р. у справі № 3-188гс14).

6. За змістом ст. 1166 ЦК України для застосування такої міри відповідальності, як стягнення збитків, необхідно є наявність усіх елементів складу цивільного правопорушення, а саме: протиправної поведінки, збитків, причинного зв'язку між протиправною поведінкою боржника і збитками, вини. За відсутності хоча б одного із цих елементів цивільно-правова відповідальність не настає.

З огляду на встановлені судами попередніх інстанцій відповідно до їх повноважень, визначених ГПК України, обставини справи у діях відповідача не вбачається наявності складу цивільного правопорушення, а отже, висновок суду касаційної інстанції щодо покладення відповідальності з відшкодування збитків на відповідача є необґрунтованим (постанови Верховного Суду України від 2 вересня 2014 р. у справі № 3-100гс14 та від 4 листопада 2014 р. у справі № 3-162гс14).

і тоді, коли підстава, на якій воно було набуто, згодом відпала.

Положення гл. 83 «Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави» ЦК України застосовуються незалежно від того, чи безпідставне набуття або збереження майна було результатом поведінки набувача майна, потерпілого, інших осіб чи наслідком події. Положення цієї глави застосовуються також до вимог про: 1) повернення виконаного за недійсним правочинном; 2) витребування майна власником із чужого незаконного володіння; 3) повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні; 4) відшкодування шкоди особою, яка незаконно набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи.

Аналіз наведеної норми права дає підстави для висновку, що цей вид позадоговірних зобов'язань

породжують такі юридичні факти: 1) набуття особою майна або його збереження за рахунок іншої особи; 2) відсутність для цього правових підстав або якщо такі відпали.

Якщо між сторонами у справі існували договірні відносини, кошти, які позивач просить зарахувати при здійсненні розрахунків за договором у майбутніх періодах, відповідач отримав відповідно до умов договору, то такі кошти набуто за наявності правової підстави, а тому заявлені позовні вимоги не можуть бути задоволені на підставі положень ст. 1212 ЦК України (постанова Верховного Суду України від 2 вересня 2014 р. у справі № 3-64гс14).

3. Аналіз ст. 1212 ЦК України дає підстави для висновку, що позадоговірні зобов'язання з повернення потерпілому безпідставно набутого майна породжують такі юридичні факти: 1) набуття особою майна або його збереження за рахунок іншої особи; 2) відсутність для цього правових підстав або якщо такі відпали.

Оскільки між сторонами у справі було укладено договір про оплатне виконання замовлення з розробки та впровадження корпоративної інформаційної системи обліку господарської діяльності підприємства, а кошти, які замовник просить стягнути з виконавця, останній отримав як плату за роботи, що мали бути виконані за договором, то ці кошти набуті за наявності правової підстави і не можуть бути витребувані відповідно до положень ст. 1212 ЦК України як безпідставне збагачення.

Правовідносини сторін у цьому спорі регулюються нормами зобов'язального права, а договірний характер правовідносин виключає можливість застосування до них положень ч. 1 ст. 1212 ЦК України, у тому числі й щодо вимоги повернути замовнику попередньо сплачені кошти у зв'язку з неналежним виконанням підрядником умов договору (постанова Верховного Суду України від 14 жовтня 2014 р. у справі № 3-129гс14).

Спори щодо застосування законодавства про захист економічної конкуренції

Згідно з приписами частин 2, 3, 5 ст. 56 Закону України від 11 січня 2001 р. № 2210-III «Про захист економічної конкуренції» нарахування пені припиняється саме з дня припинення господарським судом рішення про стягнення відповідного штрафу.

У наведеній правовій нормі чітко визначено подію, з настанням якої законодавець пов'язує припинення та зупинення нарахування пені. У разі припинення нарахування пені — день

прийняття господарським судом рішення про стягнення відповідного штрафу. При цьому будь-яких застережень щодо набрання відповідним рішенням законної сили у ст. 56 зазначеного Закону немає. У разі зупинення нарахування пені — час розгляду справи в господарському суді, який повинен визначатися за правилами ст. 69 ГПК України (постанови Верховного Суду України від 19 серпня 2014 р. у справі № 3-44гс14 та від 9 вересня 2014 р. у справі № 3-50гс14).

Справи про банкрутство

1. Відповідно до ч. 10 ст. 17 Закону України від 14 травня 1992 р. № 2343-XII «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) керуючий санацією в тримісячний строк з дня прийняття рішення про санацію має право відмовитися від виконання договорів боржника, укладених до порушення провадження у справі про банкрутство, не виконаних повністю або частково, якщо: виконання договору завдає збитків боржнику; договір є довгостроковим (понад один рік) або розрахованим на одержання позитивних результатів для боржника в довгостроковій перспективі, крім випадків випуску продукції з технологічним циклом, більшим за строки санації боржника; виконання договору

створює умови, що перешкоджають відновленню платоспроможності боржника.

У цій частині зазначеного Закону передбачено можливість відмови від невиконаного повністю або частково договору, а тому право відмови від договору (правочину) слід розуміти як відмову від вчинення дій, які можуть встановити нові кредитні зобов'язання боржника на підставі кредитних договорів, вчинених до порушення справи про банкрутство позичальника, за наявності інших умов застосування такого права, визначених цією нормою (постанова Верховного Суду України від 26 серпня 2014 р. у справі № 3-37гс14).

2. Розпорядник майна, незалежно від наявності чи відсутності заяв за даними обліку боржника, зобов'язаний внести вимоги кредиторів,

забезпечені заставою майна боржника, окремо до реєстру вимог кредиторів, які забезпечені заставою боржника, та окремо внести до реєстру відомості про майно боржника, що є предметом застави, яке використовується виключно для першочергового задоволення вимог заставодержателя згідно з положеннями абз. 2 ч. 6 ст. 14, абз. 2 ч. 2 ст. 26, підпункту «а» п. 1 ч. 1 ст. 31 Закону України від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) (постанови Верховного Суду України від 9 вересня 2014 р. у справі № 3-72гс14, від 28 жовтня 2014 р. у справі № 3-152гс14).

3. Положеннями ч. 4 ст. 25 Закону України від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»⁵ встановлено, що дії ліквідатора (ліквідаційної комісії) можуть бути оскаржені до господарського суду власником майна (органом, уповноваженим управляти майном) банкрута; особою, яка відповідає за зобов'язаннями банкрута; кожним кредитором окремо або комітетом кредиторів; особою, яка, посилаючись на свої права власника або іншу підставу, передбачену законом чи договором, оспорує правомірність віднесення майнових активів або коштів до ліквідаційної маси.

Отже, банк як іпотекодержатель реалізованого майна, посилаючись на свої права, передбачені іпотечним договором, мав право оспорювати правомірність віднесення майнових активів до ліквідаційної маси, і це питання підлягає вирішенню в порядку, встановленому зазначеним Законом (постанова Верховного Суду України від 25 листопада 2014 р. у справі № 3-73гс14).

4. Аналіз положень статей 541, 543, 554 ЦК України та Закону України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-ХІІ «Про заставу» дає підстави для висновку, що вимоги товариства до компанії є грошовими і такими, що забезпечені заставою майна.

Відповідно до статей 14, 26, 31 Закону України від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»⁶, якщо боржник не виконав основного зобов'язання, грошові вимоги кредитора, забезпечені заставою майна боржника (заставадателя), включаються до реєстру вимог кредиторів окремо і задовольняються в першу чергу (постанови Верховного Суду України від 26 серпня 2014 р. у

справі № 3-93гс14 та від 2 вересня 2014 р. у справі № 3-98гс14).

5. У разі визнання правочинів недійсними правовим наслідком згідно зі ст. 216 ЦК України буде пов'язане з їх недійсністю зобов'язання боржника повернути заявнику грошові кошти, які він одержав на виконання цих правочинів (постанова Верховного Суду України від 21 жовтня 2014 р. у справі № 3-117гс14).

6. Відповідно до приписів ч. 6 ст. 52 Закону України від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) за клопотанням ліквідатора у разі виявлення ним майна відсутнього боржника, визнаного банкрутом, господарський суд може винести ухвалу про припинення процедури ліквідації, передбаченої цією статтею, і переходу до загальних судових процедур у справі про банкрутство, передбачених цим Законом.

Отже, здійснення судом переходу до загальної процедури банкрутства у разі виявлення майна боржника було можливе лише на підставі поданого ліквідатором до суду клопотання в порядку, передбаченому законодавством, чинним на момент виникнення спірних правовідносин (постанова Верховного Суду України від 7 жовтня 2014 р. у справі № 3-127гс14).

7. Відповідно до ст. 1 Закону України від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»⁷ боржником є суб'єкт підприємницької діяльності, неспроможний виконати свої грошові зобов'язання перед кредитором, а кредитором — юридична або фізична особа, яка має у встановленому порядку підтверджені документами вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника.

Оскільки під час процедури розпорядження майном боржника не було встановлено обставин розпорядження грошовими коштами, одержаними боржником від продажу майна, це свідчить про те, що при прийнятті рішення про визнання боржника банкрутом та відкритті ліквідаційної процедури не враховано обставин продажу боржником належного йому нерухомого майна і впливу такого продажу на фінансовий стан останнього (постанова Верховного Суду України від 7 жовтня 2014 р. у справі № 3-130гс14).

8. Згідно зі ст. 7 Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV «Про цінні папери та фондовий ринок» у складі вимоги щодо сплати

⁵ У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

⁶ У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

⁷ У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

номінальної вартості дисконтних облігацій існують вимоги стосовно виконання позикового зобов'язання, строк виконання яких може наступити у випадку порушення справи про банкрутство емітента, та вимоги про сплату доходу (дисконту), настання строку виконання яких неможливе окремо від настання строку погашення дисконтних облігацій, передбаченого умовами їх розміщення (постанова Верховного Суду України від 18 листопада 2014 р. у справі № 3-141гс14).

9. Чинним законодавством встановлено заборону здійснення банкрутства державних підприємств, приватизація яких заборонена законом, шляхом введення ліквідаційної процедури до виключення їх у встановленому порядку з переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації (постанова Верховного Суду України від 21 жовтня 2014 р. у справі № 3-148гс14).

10. Статтею 204 ЦК України передбачено, що правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

Особа, до якої перейшли права кредитора під час провадження у справі про банкрутство, отримує статус учасника провадження відповідно до ст. 1 Закону України від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»⁸. Заміна кредитора у зобов'язанні не впливає на права та обов'язки боржника і не потребує його згоди, якщо така згода не передбачена договором або законом (постанова Верховного Суду України від 11 листопада 2014 р. у справі № 3-163гс14).

⁸ У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

11. Згідно з ч. 5 ст. 7 Закону України від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі — Закон № 2343-ХІІ)⁹ боржник зобов'язаний звернутися до суду із заявою про визнання банкрутом у разі виникнення таких обставин:

– задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами;

– орган боржника, уповноважений відповідно до установчих документів або законодавства прийняти рішення про ліквідацію боржника, прийняв рішення про звернення в господарський суд із заявою боржника про порушення справи про банкрутство.

При цьому справа про банкрутство порушується господарським судом за заявою боржника за наявності хоча б однієї з підстав, передбачених ч. 5 ст. 7 Закону № 2343-ХІІ.

За змістом абз. 8 ст. 1 зазначеного Закону безспірними є вимоги кредиторів, визнані боржником, інші вимоги кредиторів, підтвержені виконавчими документами чи розрахунковими документами, за якими відповідно до законодавства здійснюється списання коштів з рахунків боржника. Тобто згідно з наведеною нормою закону ініціювання боржником порушення справи про банкрутство свідчить про відсутність між боржником та його кредиторами спору про наявність і неоплатність боргу, оскільки сам боржник визнає ці обставини (постанова Верховного Суду України від 25 листопада 2014 р. у справі № 3-180гс14).

⁹ У редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин.

Учасники судового процесу

1. Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Згідно з практикою Європейського суду з прав людини під терміном «суд, встановлений законом» у ст. 6 Конвенції мається на увазі, що «судова влада у демократичному суспільстві регулюється законами, джерелом яких є Парламент». Зазначений термін охоплює не лише правові підстави існування суду, але і його склад у кожній конкретній справі.

Відповідно до частин 1, 2 ст. 20 ГПК України суддя, який брав участь у розгляді справи, не може брати участі в новому розгляді справи у разі

скасування рішення, ухвали, постанови, прийнятої за його участю, або у перегляді прийнятих за його участю рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами. За наявності таких підстав суддя повинен заявити самовідвід (постанова Верховного Суду України від 30 вересня 2014 р. у справі № 3-131гс14).

2. Відповідно до ст. 241 ЦК України правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається схваленим зокрема у разі, якщо особа, яку він представляє, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання.

Наступне схвалення правочину особою, яку представляють, створює, змінює і припиняє цивільні права та обов'язки з моменту вчинення цього правочину.

Генеральний директор як виконавчий орган товариства в межах своєї компетенції, визначеної законом і статутом товариства, наділений повноваженнями вчиняти відповідні дії саме від імені товариства, тому укладення договору страхування заставного майна на виконання умов договору іпотеки, підписання актів моніторингу цього майна свідчать про схвалення оспорюваного правочину саме повноважним органом юридичної особи (постанова Верховного Суду України від 19 серпня 2014 р. у справі № 3-60гс14).

3. Частиною 1 ст. 241 ЦК України встановлено, що наступне схвалення правочину особою, яку представляють, створює, змінює і припиняє цивільні права та обов'язки з моменту вчинення цього правочину.

Так, оскільки подальші дії товариства свідчать про схвалення договору, він вважається дійсним, незважаючи на підписання цього договору директором товариства з перевищенням повноважень (постанова Верховного Суду України від 19 серпня 2014 р. у справі № 3-68гс14).

4. Відповідно до ч. 3 ст. 238 ЦК України представник не може вчиняти правочин від

імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом (постанова Верховного Суду України від 23 вересня 2014 р. у справі № 3-110гс14).

5. Відповідно до ст. 241 ЦК України правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається схваленим зокрема у разі, якщо особа, яку він представляє, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання.

На виконання умов договору Товариство-1 передало Товариству-2 171,01 т ячменю на підставі накладних, а Товариство-2 прийняло та оплатило частково поставлений товар, що підтверджує прийняття і виконання сторонами умов договору.

Згідно зі ст. 193 ГК України порушення зобов'язань за договором є підставою для застосування господарських санкцій, передбачених цим Кодексом, іншими законами або договором (постанова Верховного Суду України від 18 листопада 2014 р. у справі № 3-177гс14).

Спори, пов'язані з виконанням судових рішень

1. Дії державного виконавця у виконавчому провадженні, які не стосуються правил проведення прилюдних торгів, мають самостійний спосіб оскарження згідно з положеннями ст. 82 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» й не можуть бути підставою для визнання прилюдних торгів недійсними (постанова Верховного Суду України від 26 серпня 2014 р. у справі № 3-36гс14).

2. Оскільки за змістом ч. 1 ст. 215 ЦК України підставами недійсності правочину є недодержання вимог закону в момент його укладення, то підставами для визнання, зокрема, результатів прилюдних торгів недійсними є порушення встановлених законодавством правил проведення

торгів, визначених Тимчасовим положенням про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна (затверджено наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 2 листопада 1999 р. за № 745/4038).

Дії державного виконавця у виконавчому провадженні, які не стосуються правил проведення прилюдних торгів, зокрема щодо визначення вартості чи оцінки (уцінки) арештованого майна, мають самостійний спосіб оскарження й не можуть бути підставою для визнання прилюдних торгів недійсними (постанова Верховного Суду України від 23 вересня 2014 р. у справі № 3-112гс14).

АНАЛІЗ застосування судами такого виду кримінального покарання, як штраф (витяг) *

Труднощі із застосуванням норм закону відповідно до окремих правил, установлених статтями 52, 53, 70, 71, 72, 82 КК

При вирішенні питання про призначення покарання за сукупністю злочинів відповідно до положень ст. 70 КК суд, беручи до уваги вимоги статей 65—69¹, 103 КК, повинен призначити покарання (основне, а за наявності підстав — і додаткове) окремо за кожний зі злочинів, які утворюють сукупність, а потім визначити остаточне покарання або шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим, або шляхом повного чи часткового складання призначених за окремі злочини покарань. Зазначений порядок стосується як основних, так і додаткових покарань.

Зауважимо, що штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основні покарання складанню з іншими покараннями не підлягають.

Призначені за злочини, що входять у сукупність, додаткові покарання різних видів приєднуються до остаточного призначеного основного покарання і виконуються самостійно (ч. 4 ст. 72 КК).

Зі змісту закону вбачається, що призначення покарання за сукупністю злочинів проходить дві стадії:

- 1) суд призначає покарання окремо за кожен злочин;
- 2) суд призначає остаточне покарання за їх сукупністю.

Іноді у справі встановлено, що винний вчинив новий злочин у період відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК). За таких обставин спочатку призначається покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК), а потім за сукупністю вироків (ст. 71 КК).

Установлені непоодинокі випадки порушення визначених законом правил призначення покарання.

Так, вироком Луцького міськрайонного суду від 1 жовтня 2012 р. С. (раніше судимий вироком цього ж суду від 15 жовтня 2009 р. за злочини, передбачені: ч. 1 ст. 204, ч. 3 ст. 204, ч. 2 ст. 216, ст. 75 КК, — до п'яти років позбавлення волі з конфіскацією товарів, помаркованих підробленими марками, з іспитовим строком на три роки), за злочини, передбачені: ч. 3 ст. 204 КК, призначено покарання — шість років позбавлення волі з вилученням та знищенням вироблених товарів і конфіскацією обладнання для їх виготовлення; ч. 2 ст. 216 КК, — штраф в розмірі 51 тис. грн з конфіскацією промаркованих підробленими марками товарів. При цьому без призначення покарання за сукупністю злочинів відповідно до ст. 70 КК суд відразу на підставі ст. 71 КК за сукупністю вироків шляхом приєднання до покарання, призначеного за ч. 3 ст. 204 КК, за цим вироком приєднав частину невідбутого покарання у виді шести місяців позбавлення волі за вироком від 15 жовтня 2009 р. та остаточно визначив покарання у виді шести років шести місяців позбавлення волі, з вилученням і знищенням вироблених товарів та з конфіскацією обладнання для її виготовлення. Відповідно до ч. 3 ст. 72 КК основне покарання у виді штрафу суд постановив виконувати самостійно.

Зазначений вирок щодо С. ухвалою Апеляційного суду Волинської обл. від 7 грудня 2012 р. скасовано лише з підстав неповноти судового слідства. Повертаючи справу на новий судовий розгляд, колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ апеляційного суду не звернула уваги на те, що покарання С. обрано з порушенням вимог статей 70, 71 КК.

Відповідно до ст. 33 КК сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше

* Закінчення. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2015 р. № 5. — С. 24—40.

злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини цього Кодексу, за жоден з яких їй не було засуджено.

Так, вироком Локачинського районного суду Волинської обл. від 29 травня 2012 р. Б. за вчинення двох тотожних злочинів, які кваліфікуються за одним і тим же законом, двічі за ч. 1 ст. 204 КК призначено покарання у виді штрафу розміром 17 тис. грн. На підставі ч. 1 ст. 70 КК за сукупністю злочинів шляхом часткового складання призначених покарань остаточно призначено штраф у розмірі 20 тис. грн з конфіскацією незаконно виготовленої продукції. Апеляційний суд Волинської обл. виправив помилку суду першої інстанції шляхом зміни вироку, визнавши зайвою додаткову кваліфікацію за ч. 1 ст. 204 КК, і призначив Б. покарання у виді штрафу в розмірі 17 тис. грн. З вироку також виключено застосування до засудженої ч. 1 ст. 70 КК.

Вироком Жовтневого районного суду Миколаївської обл. від 11 грудня 2012 р. Л. за злочин, передбачений ч. 3 ст. 212 КК, призначено покарання у виді штрафу розміром 2 млн 974 тис. 364 грн 45 коп. з позбавленням права обіймати керівні посади на підприємствах, організаціях усіх форм власності строком на два роки, з конфіскацією усього належного майна; за ч. 1 ст. 366 КК — покарання у виді обмеження волі строком на один рік шість місяців з позбавленням права обіймати керівні посади на підприємствах, організаціях усіх форм власності строком на один рік шість місяців; за ч. 3 ст. 358 КК — у виді обмеження волі строком на один рік шість місяців. На підставі ч. 1 ст. 70 КК шляхом часткового складання покарань остаточно призначено покарання у виді штрафу в сумі 2 млн. 974 тис. 364 грн 45 коп. з позбавленням права обіймати керівні посади на підприємствах, організаціях усіх форм власності строком на три роки, з конфіскацією усього належного їй майна та обмеженням волі строком на два роки.

На підставі ст. 75 КК Л. звільнено від відбування призначеного їй покарання у виді обмеження волі з випробуванням на два роки, з покладанням на неї обов'язків відповідно до пунктів 2, 3, 4 ст. 76 КК.

Судом також постановлено стягнути із засудженої на користь держави матеріальну шкоду.

Вносячи зміни у зазначений вирок Жовтневого районного суду, колегія суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Миколаївської обл. вказала, що суд неправильно застосував кримінальний закон (статті 70, 75

КК), призначивши остаточно покарання за сукупністю злочинів і подальшого звільнення Л. від основного покарання у виді обмеження волі з іспитовим строком, а також порушив вимоги ч. 3 ст. 5 КК, оскільки застосував усі положення нового закону — як ті, що пом'якшують, так і ті, що посилюють кримінальну відповідальність, а тому неправильно визначив розмір штрафу за ч. 3 ст. 212 КК в редакції Закону, який набрав законної сили 17 січня 2012 р.

З огляду на це ухвалою Апеляційного суду Миколаївської обл. від 5 березня 2013 р. вирок щодо Л. змінено в частині призначення покарання і постановлено вважати її засудженою за ч. 3 ст. 212 КК до покарання у виді штрафу в розмірі 17 тис. грн з позбавленням права обіймати керівні посади на підприємствах, організаціях усіх форм власності строком на два роки; за ч. 1 ст. 366 КК — до одного року шести місяців обмеження волі з позбавленням права обіймати керівні посади на підприємствах, організаціях усіх форм власності строком на один рік шість місяців; за ч. 3 ст. 358 КК — до одного року п'яти місяців обмеження волі. На підставі ч. 1 ст. 70 КК за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 212, ч. 1 ст. 366 КК, ч. 3 ст. 358 КК, шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим Л. постановлено вважати засудженою до одного року шести місяців обмеження волі з позбавленням права обіймати керівні посади на підприємствах, організаціях усіх форм власності строком на два роки зі звільненням на підставі ст. 75 КК від відбування призначеного їй основного покарання у виді обмеження волі з випробуванням на два роки, з покладанням на неї обов'язків відповідно до пунктів 2, 3, 4 ст. 76 КК.

Наведений приклад також свідчить про те, що значною проблемою у застосуванні кримінального покарання за злочини у сфері господарської діяльності є встановлення у санкціях окремих статей Особливої частини КК двох обов'язкових видів майнових покарань — основного й додаткового. Йдеться, зокрема, про санкції ч. 3 ст. 212 КК, а також ч. 3 ст. 212¹ КК та ч. 2 ст. 233 КК, в яких встановлено безальтернативне основне покарання у виді штрафу на суму понад десять тисяч нмдг та одночасно обов'язкове додаткове покарання — конфіскація майна. Законірно виникає питання: як у законний спосіб винній особі одержати протягом року кошти, необхідні для сплати штрафу, якщо все майно вже конфісковане, а річна заробітна плата навіть за висококваліфіковану працю в десятки, а іноді і в сотні разів є меншою від розміру штрафу?

Висновок один: незалежно від призначення покарання у виді штрафу засуджена особа не зможе в подальшому його сплатити та уникнути покарання у виді позбавлення волі на тривалі строки. Така ситуація, безумовно, є неприпустимою.

Ось ще один приклад одночасного призначення майнових покарань, наведений авторами узагальнення Апеляційного суду Полтавської обл.

Вироком Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської обл. від 1 березня 2012 р. П. за злочини, передбачені: ч. 3 ст. 212, ч. 1 ст. 366 КК, на підставі ч. 1 ст. 70 КК призначено остаточне покарання у виді штрафу в сумі 340 тис. грн з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з обчисленням і нарахуванням податків, на строк три роки, з конфіскацією усього належного йому майна. Ухвалою Апеляційного суду Полтавської обл. від 19 червня 2012 р. вирок залишено без змін.

Проблема одночасного призначення декількох видів майнових покарань є не новою і для науки кримінального права. Так, В.П. Козирева, аналізуючи цю проблему, зазначала, що, виходячи з принципу гуманізму призначення покарання, застосування покарань майнового характеру не повинно приводити засудженого до стану повного позбавлення майна або основних соціальних благ. У призначенні покарань майнового характеру принцип законності забезпечується виконанням нормативних приписів з обов'язковим урахуванням їх особливостей. За вчинення одного злочину засудженому може бути призначене лише одне покарання майнового характеру¹.

Отже, на нашу думку, така позиція є правильною: за один злочин не може бути встановлено більш ніж одне майнове покарання, оскільки це неминуче призведе до неможливості виконання вироку.

Відповідно до вимог чинного законодавства у разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими статтями 71, 72 КК.

Виходячи з положень ч. 2 ст. 75 КК та змісту ч. 3 ст. 78 КК, у разі вчинення особою під час іспитового строку нового злочину суди мають розцінювати це як порушення умов застосування ст. 75 КК про звільнення від відбування покарання з випробуванням і призначити покарання за сукупністю вироків на підставі ст. 71 КК. У таких

випадках повторне звільнення від відбування покарання з випробуванням є неприпустимим.

У разі засудження особи за злочин, учинений в період іспитового строку за попереднім вироком, визначеним у порядку статей 75, 79, 104 КК, та призначення покарання, яке згідно з ч. 3 ст. 72 КК за сукупністю вироків складанню з іншими видами покарань не підлягає, суд, незважаючи на це, має застосувати вимоги ст. 71 КК і визначити за сукупністю вироків таке остаточне покарання, яке має бути більшим як від покарання, призначеного за новий злочин, так і від невідбутої частини покарання за попереднім вироком. У такому випадку суд визначає остаточне покарання у виді сукупності невідбутої частини покарання за попереднім вироком та покарання за новим вироком, ухваливши рішення про їх самостійне виконання. Пленум Верховного Суду України у п. 26 Постанови № 7 роз'яснив, що коли особа була засуджена до позбавлення волі зі звільненням від відбування покарання з випробуванням (статті 75, 104 КК) або була звільнена від відбування позбавлення волі умовно-достроково (статті 81, 107 КК) і в період іспитового строку або строку умовно-дострокового звільнення вчинила новий злочин, суд зобов'язаний визначити остаточне покарання у виді позбавлення волі й тоді, коли останнім за часом вироком призначаються більш м'які види покарання.

Апеляційний суд Рівненської обл. в узагальненні навів приклад, який свідчить про помилки, що допускають суди з цих питань.

Наприклад, Особа, раніше засуджена за злочин, передбачений ч. 3 ст. 185 КК, до позбавлення волі зі звільненням від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК, в період іспитового строку знову вчинила корисливий злочин. Суд Костопільського району Рівненської обл. вироком від 18 травня 2012 р. Особі за злочин, передбачений ч. 2 ст. 185 КК, призначив покарання із застосуванням ст. 69 КК у виді штрафу в розмірі 595 грн і не визначив остаточне покарання за сукупністю вироків, у тому числі не призначивши покарання у виді реального позбавлення волі.

Такі приклади порушення вимог ст. 75 КК, обов'язковою умовою якої є невчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину і виконання покладених на нього обов'язків, є непооднокими у судовій практиці місцевих судів Рівненської обл. При цьому суди, посилаючись на ч. 3 ст. 72 КК, помилково визнають, що в разі вчинення особою нового злочину під час іспитового строку і призначення за новий злочин

¹ Див.: Козирева В.П. Кримінальні покарання майнового характеру за законодавством України. Автореф. дис. ... канд. юр. наук. — Київ, 2007. — http://dysertaciya.org.ua/disertaciya_1_1094.html

покарання у виді штрафу, покарання за попереднім вироком і нове покарання складанню не підлягають і виконуються самостійно, а тому ст. 71 КК не застосовується і попереднє покарання у виді позбавлення чи обмеження волі зі звільненням від відбування покарання з випробуванням не може замінюватись на реальне позбавлення чи обмеження волі.

Приклади хибної практики призначення покарання за сукупністю вироків наведено і в узагальненні Апеляційного суду Хмельницької обл., зокрема Теофіпольського районного суду.

Так, К., засуджений 20 березня 2012 р. на п'ять років позбавлення волі за вчинення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, в тому числі за їх незаконний збут, та на підставі ст. 75 КК звільнений від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком два роки, в період іспитового строку вчинив новий злочин. Однак, незважаючи на те, що К. порушив умови застосування ст. 75 КК, новий злочин вчинив в період іспитового строку, на порушення вимог статей 71, 75, 78 КК вироком Теофіпольського районного суду від 12 грудня 2012 р. останньому за злочин, передбачений ст. 128 КК, призначено покарання у виді штрафу в розмірі 850 грн, яке без застосування ст. 71 КК постановлено виконувати самостійно.

Інший приклад щодо засудженого Б., який раніше чотири рази притягувався до кримінальної відповідальності, і будучи щоразу звільненим від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком, в період іспитового строку вчинив новий злочин, за який вироком Теофіпольського районного суду від 13 вересня 2012 р. був визнаний винним за ч. 2 ст. 185 КК та із застосуванням ст. 69 КК засуджений до покарання у виді штрафу в розмірі 1 тис. грн. У цьому випадку суд хоча і застосував вимоги ст. 71 КК та призначив остаточне покарання за сукупністю вироків, однак постановив: попередній вирок щодо Б., яким його було звільнено від відбування покарання з випробуванням, з іспитовим строком на один рік шість місяців, виконувати самостійно.

У зазначених випадках суд, незважаючи на те, що засуджені порушили умови застосування ст. 75 КК, за сукупністю вироків покарання їм не призначив, а фактично застосував повторне звільнення від відбування покарання з випробуванням, що є неприпустимим і призвело до уникнення винними особами встановленої законом відповідальності та покарання.

Слід зауважити, що такі помилки мають системний характер та допускалися й іншими судами області, зокрема Хмельницьким

міськрайонним, районними Старосинявським і Старокостянтинівським та ін.

Відповідно до ч. 2 ст. 70 КК при складанні покарань остаточне покарання за сукупністю злочинів визначається в межах, встановлених санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК, яка передбачає більш суворе покарання.

При цьому суд визначає, яке з покарань, призначених за окремі злочини, є більш суворим, виходячи з його виду, — якщо покарання різних видів, чи з його розміру, — якщо покарання одного виду.

На порушення зазначених вимог закону Славуцький міськрайонний суд Хмельницької обл. вироком від 26 березня 2012 р. при призначенні засудженій Д. за ч. 1 ст. 358 КК і ч. 1 ст. 366 КК остаточного покарання за сукупністю злочинів на підставі ч. 1 ст. 70 КК у виді штрафу в розмірі 5 тис. 950 грн (триста п'ятдесят нмдг) перевищив встановлені розміри даного виду покарання, передбачені санкцією ч. 1 ст. 366 КК (санкція цього закону на час вчинення злочину — до двохсот п'ятдесяти нмдг).

Суди не завжди правильно застосовують положення ст. 70 КК при обранні принципу призначення остаточного покарання за сукупністю злочинів.

Наприклад, П. вироком Хмельницького міськрайонного суду від 14 червня 2012 р. за злочини, передбачені частинами 1, 4 ст. 358 КК, призначено покарання у виді штрафу розміром 750 грн та 510 грн відповідно. Проте, призначаючи П. остаточне покарання за сукупністю злочинів шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим, суд остаточно визначив йому до сплати 1 тис. грн, чим порушив принцип поглинення покарання (оскільки фактично застосував принцип часткового складання покарань).

Заміна іншого покарання штрафом

Згідно з п. 2 розд. II Прикінцевих та перехідних положень Закону № 4025-VI особам, які відбувають покарання у виді громадських чи виправних робіт, арешту, обмеження чи позбавлення волі за вчинення злочинів, за які цим Законом передбачається встановлення основного покарання лише у виді штрафу, невідбута частина покарання знижується до відповідного розміру штрафу. Розмір штрафу особам, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, визначається, виходячи із строку невідбутого покарання шляхом його перерахунку за правилами, встановленими ч. 5 ст. 53 КК. Розмір штрафу особам, які

відбувають покарання у виді громадських чи виправних робіт, арешту або обмеження волі, визначається, виходячи зі строку невідбутого покарання, шляхом його перерахунку на покарання у виді позбавлення волі за правилами, встановленими ч. 1 ст. 72 КК, та наступного перерахунку за правилами, встановленими ч. 5 ст. 53 КК.

Слід констатувати, що у передбаченій ст. 51 КК системі покарань штраф знаходиться на першому місці, тобто розцінюється як найменш тяжке покарання. Після внесення змін у ст. 12 та ст. 53 КК Законом № 4025-VI редакція ст. 51 КК залишилася незмінною.

Проте аналіз показав, що штраф для засудженої особи не завжди є найменш тяжким покаранням.

Наприклад, вироком Любешівського районного суду Волинської обл. від 29 серпня 2011 р. С. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 203¹ КК, призначено покарання у виді одного року виправних робіт з відрахуванням 20 % від заробітку в дохід держави. Оскільки санкція вказаної частини статті в редакції Закону № 4025-VI встановила інший, менш тяжкий вид покарання — штраф від трьох до п'яти тисяч нмдг, постановою Ковельського міськрайонного суду Волинської обл. від 20 березня 2012 р. відповідно до п. 2 розд. II Прикінцевих та перехідних положень цього Закону в порядку виконання вироку замінено невідбуті вісім місяців виправних робіт спочатку на позбавлення волі, а потім на штраф — згідно із ч. 5 ст. 53 КК у розмірі 7 тис. 616 грн, а це є значно більше, ніж було б відраховано від мінімального заробітку засудженої протягом невідбутих восьми місяців виправних робіт (із розрахунку, що її заробіток в місяць становив 1 тис. 300 грн, то за вісім місяців вона мала сплатити 2 тис. 80 грн).

Після заміни покарання С. в місячний термін штраф не сплатила через скрутне матеріальне становище, оскільки її заробітна плата становила 1 тис. 300 грн, яку вона не отримувала, мала великі борги за комунальні послуги. Постановою того ж суду від 9 серпня 2012 р. штраф замінено на громадські роботи строком 240 год.

В узагальненні судової практики Апеляційного суду Львівської обл. зазначається, що доцільно звернути увагу на той факт, що, змінюючи більш тяжкий вид покарання на більш м'який за вчинення окремих категорій злочинів, санкції яких зазнали змін у зв'язку з дією Закону № 4025-VI, законодавець водночас збільшив розмір штрафу. При цьому, як засвідчив аналіз, не повною мірою враховано суб'єкта злочину, зокрема за ч. 1 ст. 204 КК. Як правило, суб'єктами

цього злочину, що притягались до відповідальності, є особи, які не працевлаштовані, мали на утриманні інших осіб, здійснювали збут незаконно виготовлених алкогольних напоїв у невеликих кількостях не для збагачення, а заради отримання грошових коштів на забезпечення мінімальних життєвих потреб.

Разом з тим санкція ч. 1 ст. 204 КК передбачає безальтернативне мінімальне покарання у виді штрафу, розмір якого становить тисячу нмдг, що дорівнює 17 тис. грн.

Наприклад, Франківський районний суд м. Львова згідно з вимогами ст. 409 КПК розглянув клопотання про приведення вироку від 23 лютого 2012 р. у кримінальній справі про засудження В., який набрав законної сили, у відповідність до вимог Закону № 4025-VI. За результатами розгляду судом клопотання ухвалено постанову, якою призначено В. покарання за ч. 1 ст. 204 КК у виді одного року обмеження волі замінено на штраф і визначено порядок виконання вироку окремо в частині засудження до штрафу (за ч. 1 ст. 204 КК) та окремо в частині позбавлення волі з випробуванням на підставі ст. 75 КК (за ч. 1 ст. 185 КК).

У наведеній кримінальній справі В. просила суд не змінювати вирок та залишити їй міру покарання, призначену вироком за ч. 1 ст. 204 КК і на підставі ст. 70 КК у виді одного року позбавлення волі зі звільненням відповідно до ст. 75 КК від відбування покарання з випробуванням та іспитовим строком в один рік, мотивуючи тим, що у випадку призначення за один із злочинів замість обмеження волі — штрафу, вона не зможе його виконати, оскільки не має коштів для сплати. Обмеження волі, яке за сукупністю злочинів з покаранням у виді позбавлення волі та визначенням остаточного покарання у виді позбавлення волі давало змогу застосувати ст. 75 КК і призначити покарання з випробуванням та іспитовим строком, у цьому випадку для неї є більш м'яким покаранням, ніж штраф та ще й позбавлення волі з випробуванням.

Таким чином, перед судом виникло питання: з одного боку, зважаючи на вимоги ч. 1 ст. 5 КК, суд зобов'язаний застосувати вид покарання, що згідно із законодавчою класифікацією є більш м'яким, тоді як, з другого боку, для підсудного він значно тяжчий, і його виконання наперед стає неможливим.

Слід визнати, що за наведених вище умов порушуються загальні засади призначення покарання, як це визначено у ст. 65 КК, згідно з якою особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання, необхідне й достатнє для її виправлення

та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання, передбачений за вчинений злочин, призначається лише у разі, якщо менш суворого виду покарання буде недостатньо для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів. А в зазначеному випадку склалася ситуація, коли, навпаки, більш м'яке покарання, встановлене санкцією статті (штраф), стає для засудженої особи більш суворим покаранням.

Заміна штрафу іншим покаранням

Багато питань виникає у судів при застосуванні ч. 5 ст. 53 КК, яка передбачає, що у разі несплати штрафу в розмірі не більше трьох тисяч нмдг та за відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку: одна година громадських робіт за один установлений законодавством нмдг, або виправними роботами із розрахунку: один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством нмдг, але на строк не більше двох років.

Автори узагальнення Апеляційного суду Донецької обл. звернули увагу на таке. При заміні призначеного вироком і несплаченого штрафу в розмірі не більше трьох тисяч нмдг, виходячи із вимог ч. 5 ст. 53 КК, у випадку несплати призначеного за злочин покарання у виді штрафу в розмірі однієї тисячі нмдг, що відповідає сумі у 17 тис. грн, суд, виходячи з буквального тлумачення норми закону, повинен за наявності для того підстав замінити зазначене покарання на покарання у виді 1 тис. год. громадських робіт, тоді як у ч. 2 ст. 56 КК граничний розмір громадських робіт визначений у 240 год.

В іншому випадку при заміні призначеного засудженому штрафу в розмірі п'ятдесяти нмдг, що становить 850 грн, на громадські роботи, виходячи з передбаченого ч. 5 ст. 53 КК способу розрахунку, такий вид покарання суд має замінити на 50 год. громадських робіт, тоді як ч. 2 ст. 56 КК мінімальний розмір громадських робіт визначений — 60 год.

У судовій практиці суди вирішують ці питання по-різному.

Так, постановою Артемівського міськрайонного суду Донецької обл. від 27 липня 2012 р П., засудженій за злочин, передбачений ч. 1 ст. 190 КК, до покарання у виді п'ятдесяти нмдг, що відповідає розміру 850 грн, несплачену суму штрафу замінено покаранням у виді 240 год. громадських робіт.

Постановою Єнакіївського міського суду Донецької обл. від 24 жовтня 2012 р. К., засудженому

за злочин, передбачений ч. 1 ст. 309 КК, до покарання у виді штрафу розміром 1 тис. грн, несплачену суму штрафу замінено покаранням у виді 240 год. громадських робіт.

Із узагальнення Апеляційного суду Донецької обл. вбачається, що такі випадки непоодинокі.

Апеляційний суд Закарпатської обл. в узагальненні навів такі приклади.

Постановою Воловецького районного суду цієї області від 14 грудня 2012 р. Д. замінено штраф у сумі 510 грн, призначений вироком цього ж суду від 13 лютого 2012 р. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 190 КК, на 60 год. громадських робіт.

Мукачівський міськрайонний суд вироком від 17 серпня 2012 р. Ч. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 310 КК, призначив покарання у виді штрафу в розмірі 2 тис. 550 грн. Враховуючи, що штраф у зазначеній сумі засудженим в добровільному порядку в повному обсязі не сплачено, суд, дослідивши докази про те, що засуджений ніде не працює і не має фінансової можливості сплатити штраф, дійшов висновку про заміну Ч. несплаченої суми штрафу в розмірі ста п'ятдесяти нмдг на 150 год. громадських робіт.

В іншій справі цей же суд вироком від 28 грудня 2012 р. Л. за злочини, передбачені ч. 1 ст. 358 КК та ч. 4 ст. 388 КК, на підставі ст. 70 КК призначив покарання у виді штрафу розміром 1 тис. 190 грн. За заявою засудженої у зв'язку зі скрутним матеріальним становищем та неможливістю сплатити штраф одним платежем постановою від 18 червня 2012 р. суд розстрочив виплату штрафу на шість місяців зі сплатою 198 грн 33 коп. щомісяця. Оскільки засуджена не сплатила повністю штраф і у визначений судом строк розстрочки, несплачену суму штрафу у розмірі 340 грн їй було замінено на 20 год. громадських робіт.

Аналогічний приклад наведено Апеляційним судом Черкаської обл.

Так, вироком Шполянського районного суду від 3 травня 2012 р. Д. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 309 КК, призначено штраф у розмірі п'ятдесяти нмдг, що дорівнює 850 грн. Згідно із ч. 4 ст. 53 КК засудженого зобов'язали сплатити штраф з розстрочкою: у травні — 500 грн, червні — 350 грн. Постановою цього ж суду 20 вересня 2012 р. замінено Д. несплачену суму штрафу в розмірі 350 грн на громадські роботи строком 20 год. за місцем проживання, оскільки станом на 20 вересня 2012 р. засуджений Д. сплатив 500 грн штрафу, а 350 грн сплачено не було.

Автори узагальнення Апеляційного суду Тернопільської обл. також повідомили, що суди

неоднаково вирішують питання заміни штрафу громадськими роботами.

Так, Тернопільським міськрайонним судом вироком від 29 серпня 2012 р. С. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 185 КК, призначено покарання у виді штрафу розміром 850 грн. Оскільки засуджений у встановлений термін до 17 жовтня 2012 р. штраф не сплатив, постановою цього ж суду від 20 грудня 2012 р. покарання у виді штрафу 850 грн замінено на 50 год. громадських робіт.

В інших справах: постановою Борщівського районного суду від 5 листопада 2012 р. засудженій К. покарання у виді 1 тис. 700 грн штрафу замінено на 100 год. громадських робіт; постановою Бучацького районного суду від 18 травня 2012 р. засудженій С. покарання у виді штрафу 850 грн замінено на 50 год. громадських робіт; постановою Збаразького районного суду від 14 червня 2012 р. засудженому М. покарання у виді штрафу 850 грн замінено на 240 год. громадських робіт.

Апеляційний суд Волинської обл. наводить в узагальненні приклади заміни штрафу громадськими роботами у випадках, коли, виходячи з положень ч. 5 ст. 53 КК, розрахунок строку громадських робіт значно перевищує строк, встановлений для цього покарання у ст. 56 КК.

Так, ухвалою Камінь-Каширського районного суду від 29 листопада 2012 р. замінено покарання, призначене К. вироком цього ж суду від 20 січня 2012 р. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 204 КК, у виді штрафу в розмірі 8 тис. 670 грн на 240 год. громадських робіт. При цьому суд перевірів можливість сплати даного штрафу, у тому числі з розстрочкою платежу. І лише встановивши, що особа не має самостійного заробітку, є одинокою матір'ю двох малолітніх дітей, усі вони потерпілі від аварії на ЧАЕС, в засудженій немає власного житла, земельної ділянки для отримання доходів, замінив штраф на громадські роботи. Призначаючи громадські роботи в розмірі значно меншому, ніж визначено розрахунком, передбаченим у ч. 5 ст. 53 КК (8 тис. 670 грн — 480,6 год.), суд послався на ч. 2 ст. 56 КК, яка передбачає максимальний строк громадських робіт — 240 год.

В іншій справі без встановлення даних про відсутність підстав для розстрочки штрафу у розмірі 10 тис. грн, призначеного М. за вироком Рожищенського районного суду від 14 лютого 2012 р. цей же суд своєю постановою від 6 квітня 2012 р. замінив покарання у виді штрафу на 240 год. громадських робіт, що значно менше, ніж визначено розрахунком, передбаченим у ч. 5 ст. 53 КК (10 тис. грн — 588 год.); суд послався на ч. 2 ст. 56 КК.

Інакше вирішив це питання Артемівський міськрайонний суд Донецької обл., який постановою від 25 червня 2012 р. замінив К., засудженому за злочини, передбачені ч. 3 ст. 28, частинами 1, 2, 3 ст. 204, ч. 2 ст. 216 КК, до покарання у виді штрафу 34 тис. грн, несплачену суму штрафу — 22 тис. 200 грн на покарання у виді 1 тис. 306 год. громадських робіт.

Неоднакове розуміння судами цього питання зумовлено недосконалістю законодавства, зокрема ч. 5 ст. 53 КК. Вона знаходиться у логічній невідповідності з ч. 2 ст. 56 і ч. 1 ст. 100 КК.

Оскільки при заміні штрафу на громадські роботи граничний розмір громадських робіт у ч. 5 ст. 53 КК не встановлено, очевидним є те, що він не може перевищувати граничного розміру громадських робіт, визначеного у ч. 2 ст. 56 КК — 240 год., а для неповнолітніх визначеного у ч. 1 ст. 100 КК — 120 год.

У разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі нмдг, призначеного як основне покарання, та за відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі з розрахунку: один день позбавлення волі за вісім нмдг у таких межах:

- 1) від одного до п'яти років позбавлення волі — у разі призначення штрафу за вчинення злочину середньої тяжкості;
- 2) від п'яти до десяти років позбавлення волі — у разі призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину;
- 3) від десяти до дванадцяти років позбавлення волі — у разі призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину.

Таку заміну несплаченої суми штрафу іншими видами покарання застосовують тоді, коли неможливість сплати виникла у зв'язку з об'єктивними причинами: відсутністю заробітної плати, грошових заощаджень, майна, інших доходів, на які може бути звернено стягнення.

Якщо під час розрахунку строку позбавлення волі цей строк перевищує встановлені відповідною частиною статті межі, суд має право замінити покарання у виді штрафу покаранням у виді позбавлення волі на максимальний строк, передбачений для злочину відповідної тяжкості, зазначеного частиною статті.

Наприклад, вироком Бузького районного суду Львівської обл. від 28 листопада 2012 р. П. за вчинення злочинів, передбачених: ч. 3 ст. 212 КК, — призначено покарання у виді штрафу 1 млн 227 тис. 781 грн 56 коп. з позбавленням права займатися підприємницькою діяльністю строком

на три роки, з конфіскацією всього належного їй майна; ч. 1 ст. 358 КК, — у виді штрафу в сумі 510 грн; ч. 3 ст. 358 КК, — один рік позбавлення волі; на підставі ст. 70 КК призначено остаточне покарання у виді штрафу розміром 1 млн. 227 тис. 781 грн 56 коп. з позбавленням права займатися підприємницькою діяльністю строком на три роки з конфіскацією усього належного їй майна, та у виді одного року позбавлення волі зі звільненням від відбування покарання на підставі ст. 79 КК з іспитовим строком один рік. Вирок, незважаючи на неправильність призначеного покарання, не оскаржувався.

На час проведення узагальнення Апеляційним судом Львівської обл. штраф сплачено не було, а тому справу призначено до розгляду для заміни штрафу на покарання у виді позбавлення волі.

Апеляційний суд Львівської обл. в узагальненні зазначив, що суди у зв'язку з масовою несплатою засудженими накладених на них штрафів почали замінювати штраф позбавленням волі (як це передбачено у ч. 5 нової редакції ст. 53 КК), унаслідок чого кількість осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за економічні злочини, і тривалість строків позбавлення волі для цієї категорії осіб постійно збільшуються. Таким чином, надмірні розміри штрафів, попри задекларовану мету гуманізації покарань за економічні злочини, по суті провокують збільшення кількості випадків застосування покарання у виді позбавлення волі за економічні злочини.

Слід звернути увагу, що у новій редакції ч. 5 ст. 53 КК законодавець вказує, що «...у разі несплати штрафу... суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі...». Таке формулювання не враховує причин несплати (особа не може сплатити штраф з об'єктивних причин чи ухиляється від сплати штрафу, бо не бажає його платити). Тому бажано, щоб ця норма закону була доповнена словами: «якщо особа ухиляється від сплати штрафу».

Апеляційний суд Львівської обл. пропонує відмовитися від припису про накладення штрафу в розмірі, не меншому за розмір завданої злочином шкоди, що міститься в ч. 2 ст. 53 КК. Розмір штрафу як виду покарання має точно визначати закон, а суд повинен призначати штраф виключно в межах, передбачених відповідною статтею Особливої частини КК.

У судовій практиці виникли труднощі з вирішенням питання виконання вироків саме в частині визначення ініціатора внесення клопотання про заміну несплаченого штрафу іншим видом

покарання, або про звільнення від відбування штрафу засудженим.

Апеляційний суд Полтавської обл. повідомив, що протягом 2012 р. судами області в порядку виконання вироків суду, якими було призначене основне покарання у виді штрафу, 70 особам штраф замінений громадськими роботами та 2 особам — виправними роботами.

Причому зі змісту наданих місцевими судами копій постанов з цього приводу випливає, що питання про заміну штрафу іншими видами покарання в деяких випадках ініціювалося або секретарем суду, або державним виконавцем. Зі змісту інших постанов взагалі не зрозуміло, ким порушувалося питання про заміну покарання.

Наприклад, постановою Гребінківського районного суду Полтавської обл. від 13 серпня 2012 р. вирішено питання про заміну несплаченої суми штрафу у розмірі 1 тис. 700 грн, який був призначений вироком цього суду К. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 185 КК, на покарання у виді 100 год. громадських робіт. Зі змісту вказаної постанови вбачається, що у цьому випадку ініціатором подання щодо зміни покарання під час виконання вироку був старший секретар Гребінківського районного суду.

Аналогічно вирішилось таке питання і Зінківським районним судом Полтавської обл. щодо засудженого Б.

До Ленінського районного суду м. Полтави з питаннями про заміну покарання відповідно до ч. 5 ст. 53 КК щодо засудженого П. звернувся державний виконавець Ленінського ВДВС Полтавського міського управління юстиції. Суд подання задовольнив і П. замінено покарання у виді штрафу в розмірі 1 тис. 700 грн на покарання у виді 240 год. громадських робіт.

Такі труднощі виникали у зв'язку з відсутністю чіткої регламентації цього питання у законодавстві України.

Однак слід звернути увагу, що цю проблему вирішено у ч. 1 ст. 539 КПК в редакції 2012 р.: «питання, які виникають під час та після виконання вироку, вирішуються судом за клопотанням (поданням) прокурора, засудженого, його захисника, законного представника, органу або установи виконання покарань, а також інших осіб, установ або органів у випадках, встановлених законом».

Зі змісту ч. 2 п. 4 ст. 539 КПК вбачається, що клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного із виконанням вироку, подається: до суду, який ухвалив вирок, — у разі необхідності вирішення питань, передбачених у тому числі

п. 10 ч. 1 ст. 537 КПК (в частині клопотання про заміну покарання відповідно до ч. 5 ст. 53 КК).

Складні питання, що стосуються розстрочки штрафу

Відповідно до ч. 4 ст. 53 КК з урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року, тобто максимальний термін, на який може бути розстрочена виплата штрафу, законодавцем встановлюється в один рік.

Разом з тим неодноразово траплялися випадки, коли суди, розглядаючи заяву засудженого про розстрочку сплати штрафу, на порушення вимог ч. 4 ст. 53 КК приймають рішення про його розстрочку на більший термін, ніж передбачено законом, обґрунтовуючи таке рішення відсутністю у винної особи можливостей для сплати штрафу.

Наприклад, постановою Ізюмського міськрайонного суду Харківської обл. від 12 квітня 2012 р. було задоволено частково заяву Г., який прохав розстрочити несплачену суму штрафу — 8 тис. 500 грн, на чотири роки. Суд, враховуючи, що Г. інвалід 2 групи, крім пенсії не має іншого джерела доходу та утримує двох неповнолітніх дітей, прийняв рішення про розстрочку сплати штрафу за вироком Ізюмського міськрайонного суду від 1 березня 2012 р. строком на два роки.

Постановою Первомайського міськрайонного суду від 4 травня 2012 р. було також задоволено частково заяву засудженої Ю., яка просила розстрочити їй несплачений штраф у сумі 8 тис. 500 грн на п'ять років. Суд, враховуючи сімейний стан, скрутне матеріальне становище Ю., розстрочив на три роки виконання вироку зі сплати штрафу від 30 січня 2012 р.

Вироком Брянківського суду Луганської обл. від 24 травня 2012 р. Л. за злочин, передбачений ч. 3 ст. 28 і ч. 2 ст. 205 КК, призначено покарання у виді штрафу у розмірі 38 тис. 250 грн. Постановою Брянківського суду від 16 липня 2012 р. за клопотанням засудженого було розстрочено виплату вказаного у вироку штрафу певними частинами — по 200 грн щомісячно до виплати суми штрафу, оскільки засуджений має щомісячний дохід 1 тис. 113 грн, на його утриманні перебувають батьки-пенсіонери, і він не в змозі погасити заборгованість в установленій законом строк.

Судова практика показує, що розстрочку зі сплати штрафу необхідно збільшити до реального терміну, або взагалі не обмежувати законодавчо, а визначати має суд з урахуванням реальних

можливостей винної особи стосовно сплати штрафу.

Оскільки законом передбачено, що суд може призначити штраф з розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року, то суд обов'язково має вказати розмір штрафу, а також певні частини, якими він буде виплачуватися і протягом якого строку.

Водночас деякі судді призначають штраф із розстрочкою без визначення певних частин, якими повинна проводитись виплата.

Наприклад, постановою Білопільського районного суду Сумської обл. від 12 вересня 2012 р. С. розстрочено сплату штрафу в розмірі 17 тис. грн, призначеного за вироком Білопільського районного суду від 23 травня 2012 р., строком на один рік.

В іншій справі Г. вироком Нетішинського міського суду Хмельницької обл. від 18 травня 2012 р. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 203² КК, призначено покарання у виді штрафу в розмірі 60 тис. грн з конфіскацією гральних автоматів. У подальшому цей же суд своєю ухвалою від 8 жовтня 2012 р. розстрочив Г. сплату штрафу, встановленого вироком зазначеного суду, на один рік, при цьому не визначив, в які строки та якими частинами повинні проводитись платежі, що ускладнює в подальшому виконання судового рішення, а подекуди робить таке виконання неможливим.

Інший приклад: С. вироком Лeticівського районного суду Хмельницької обл. від 2 березня 2012 р. за злочин, передбачений ч. 1 ст. 125 КК, призначено покарання у виді штрафу в розмірі 1 тис. грн. Цим же вироком вирішено питання про розстрочку засудженій штрафу на три місяці, проте не встановлено розмір таких виплат.

Правильними є рішення суддів, які, признаючи штраф із розстрочкою, в резолютивній частині вироку зазначають загальний строк розстрочки (до одного року), періодичність сплати штрафу, розмір частини штрафу, яку повинен сплатити засуджений.

Закон визначає, що суд може призначити штраф із розстрочкою з урахуванням майнового стану особи (ч. 4 ст. 53 КК). Очевидно, що аргументи стосовно неможливості сплати штрафу одночасно мають бути вагомими.

В узагальненні судової практики Волинської обл. наведено приклад за кримінальною справою щодо Н., якому вироком Ківерцівського районного суду за злочини, передбачені ч. 3 ст. 212, ч. 1 ст. 213, ч. 2 ст. 366, ч. 1 ст. 70 КК, призначено покарання у виді п'яти років позбавлення волі з позбавленням права обіймати

посади, пов'язані з організаційно-розпорядчими та адміністративно-господарськими функціями у сфері підприємницької діяльності, на три роки та з конфіскацією усього належного йому майна.

Під час виконання вироку йому було замінено невідбуте покарання на штраф у розмірі 157 тис. 80 грн та розстрочено його виплату на шість місяців — по 26 тис. 180 грн щомісячно. При цьому у справі відсутні будь-які документи про майновий стан засудженого і його можливість сплатити такий штраф. Судом у ході розгляду справи будь-яких заходів для з'ясування обставин, пов'язаних з неможливістю сплати засудженим штрафу, вжито не було. Таким чином, суд призначив штраф із розстрочкою без урахування майнового стану засудженого.

* * *

Підсумовуючи викладене, слід зробити висновок, що таке майнове покарання, як штраф, є досить ефективним засобом впливу на осіб, які вчинили певні злочини насамперед у сфері господарської діяльності. Але належна його ефективність можлива лише за умови розумного і домірного застосування обмежень майнових прав осіб, коли, з одного боку, ці обмеження є відчутними для засудженого і здатні здійснити попереджувальний вплив на його поведінку та поведінку інших осіб, з другого, — не ставлять винну особу в ситуацію неможливості з об'єктивних причин виконати призначене йому покарання.

Зважаючи на це, положення Закону № 4025-VI потребують вдосконалення.

Одночасно кримінальне законодавство, що передбачає покарання у виді штрафу, потребує змін і доповнень, а саме:

а) термін, на який може бути розстрочена сплата штрафу, має визначатися судом з урахуванням майнового стану засудженого і його можливості сплатити штраф в певному розмірі;

б) заміна несплаченого штрафу позбавленням волі має відбуватися лише за умови ухилення від його сплати;

в) неприпустимим є встановлення в санкціях статей КК можливості одночасного застосування за один злочин більш ніж одного покарання, яке обмежує майнові права особи; на підставі цього пропонується виключити із санкцій ч. 3 ст. 212, ч. 3 ст. 212¹ та ч. 2 ст. 233 КК додаткове покарання у виді конфіскації майна, оскільки його застосування унеможливорює виконання основного покарання за ці злочини у виді штрафу;

г) неможливою вбачається наявність у КК відносно невизначених санкцій, тобто таких, у яких законодавцем надано мінімальні межі штрафу на рівні розміру заподіяної злочином шкоди або отриманого доходу, а максимальний розмір не обмежений і може визначатися судом на власний розсуд.

Водночас аналіз показав, що в судовій практиці мали місце випадки неправильного застосування кримінального закону при призначенні засудженим такого виду кримінального покарання, як штраф, зокрема:

– досить часто суди призначають покарання у виді штрафу без урахування майнового стану засудженого, відомостей про його сім'ю, наявності утриманців чи інших обставин, що заслуговують на увагу;

– в резолютивній частині вироку не вказують розмір штрафу в кількості нмдг або грошових одиницях;

– деякі суди належним чином не виконують вимоги ст. 99 КК, яка передбачає застосування штрафу лише до тих неповнолітніх, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернуто стягнення, оскільки не досліджують доказів щодо наявності у неповнолітньої особи достатнього для сплати штрафу доходу, коштів або майна та не наводять у вирокі відповідних мотивів прийнятого рішення;

– непоодинокими є випадки призначення покарання у виді штрафу нижче від нижчої межі, встановлених у санкціях статей (частини статей) Особливої частини КК, без дотримання вимог ч. 1 ст. 69 КК;

– допускаються помилки при призначенні покарання за сукупністю злочинів та сукупністю вироків;

– хибною є практика деяких судів повторно звільнення осіб від відбування покарання з випробуванням;

– деякі судді призначають штраф із розстрочкою без визначення певних частин, якими повинна проводитись виплата;

– деякі суди, розглядаючи заяву засудженого про розстрочку сплати штрафу, на порушення вимог ч. 4 ст. 53 КК приймають рішення про його розстрочку на збільшений, ніж передбачено законом, термін, обґрунтовуючи таке рішення відсутністю можливостей у винної особи для сплати штрафу.

Слід зауважити, що усунення зазначених в аналізі недоліків сприятиме правильному та однаково застосуванню закону при розгляді справ зазначеної категорії.

Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 р. (за даними судової статистики)*

Рік, що минув, має всі підстави увійти в історію як рік становлення в Україні громадянського суспільства. Найрезонансними у 2014 р. стали трагічні для України події — анексія Криму, втрата територій і людей, воєнні дії на сході країни й поглиблення кризи в суспільстві.

У зв'язку з існуванням реальної та масштабної загрози українській державності Указом Президента України від 2 березня 2014 р. № 189/2014 уведено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 березня 2014 р. «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України». Також Указом Президента України від 13 квітня 2014 р. № 405/2014 уведено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 р. «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України». Так, для подолання терористичної загрози на території Донецької та Луганської областей проводиться антитерористична операція (далі — АТО).

20 серпня 2014 р. набрав чинності Закон «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 р. № 1632-VII, в якому визначено заходи правового реагування в районі проведення АТО і який спрямовано на забезпечення доступу громадян та юридичних осіб до суду, належних і безпечних умов для роботи, своєчасного розгляду судами справ. Цим Законом закріплено, зокрема, особливості визначення територіальної підсудності цивільних, господарських, адміністративних справ, кримінальних проваджень та справ про адміністративні правопорушення в районі проведення АТО, підслідність кримінальних правопорушень, вчинених у районі проведення АТО.

На виконання зазначеного Закону та у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя деякими судами в районі проведення АТО відповідними указами Президента України, розпорядженнями голів вищих спеціалізованих судів змінено територіальну підсудність судових справ, підсудних судам, розташованим у районі проведення АТО.

1. Загальні показники стану здійснення судочинства

Згідно з даними Державної судової адміністрації України (далі — ДСА) протягом 2014 р.¹ спостерігалось зменшення обсягу надходження справ і матеріалів на розгляд до судів. Таке зменшення відбулося внаслідок припинення здійснення правосуддя деякими судами Донецької та Луганської областей, а також судами, розташованими на території АР Крим.

Так, у 2014 р. місцеві суди по першій інстанції розглянули (із урахуванням повернутих, витребуваних) 3 млн 273,3 тис. [3 млн 973,2 тис.]² справ, кримінальних проваджень, заяв, позовних заяв, скарг, подань, клопотань (далі — справ та матеріалів) різних категорій, що на 17,6 % менше порівняно з 2013 р., проте їх питома вага від кількості тих, які перебували на розгляді зазначених судів, залишилася на рівні попереднього року і становила 91 % [91 %].

У тому числі місцеві суди по першій інстанції розглянули: адміністративних — 315,7 тис.

* Опрацьовано статистичні дані Державної судової адміністрації України та вищих спеціалізованих судів.

¹ Статистичних даних щодо розгляду справ та матеріалів судами АР Крим, м. Севастополя, 33 судами Донецької та 2 судами Луганської областей немає.

² Тут і далі у квадратних дужках зазначено відповідні дані за 2013 р.

[385,8 тис.] справ та матеріалів, що на 18,2 % менше, ніж у 2013 р.; цивільних — 1,3 млн [1,7 млн], що на 21,9 % менше; господарських — 145,8 тис. [144,9 тис.] (без урахування окремих ухвал), що на 0,6 % більше; про адміністративні правопорушення — 743,3 тис. [1 млн], що на 25,7 % менше; кримінальних — 772,6 тис. [783,2 тис.], що на 1,4 % менше, у тому числі за Кримінальним процесуальним кодексом України, який набув чинності 20 листопада 2012 р. (далі — КПК), — 763,4 тис. [736,1 тис.].

У 2014 р. апеляційні суди за апеляціями та апеляційними скаргами розглянули 611,3 тис. [1 млн 444 тис.] справ та матеріалів усіх категорій (цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних та про адміністративні правопорушення), що порівняно з 2013 р. на 57,7 % менше.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі — ВССУ) протягом 2014 р. закінчив провадження (із урахуванням повернутих, переданих та розглянутих по суті) у 88,1 тис. [101,3 тис.] касаційних скарг, справ, заяв, клопотань, що на 13 % менше.

Вищий адміністративний суд України (далі — ВАСУ) закінчив провадження у 87,7 тис. [90,1 тис.] справ та матеріалів по першій інстанції, в апеляційному та касаційному порядку, що на 2,7 % менше, ніж у 2013 р.

Вищий господарський суд України (далі — ВГСУ) закінчив провадження у 18,8 тис. [21,2 тис.] касаційних скарг, подань, що на 11,4 % менше, із яких 17,5 тис. — за касаційними скаргами, що також на 11,7 % менше.

Згідно з положеннями Закону від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» (далі — Закон № 2453-VI) питання про допуск справ до провадження у Верховному Суді України вирішували вищі спеціалізовані суди. Так, протягом 2014 р. до вищих спеціалізованих судів надійшло 11,1 тис. [10,6 тис.] заяв про перегляд судових рішень Верховним Судом України, що на 4,7 % більше; за 7,8 тис. [7,6 тис.] заяв у допуску справи до провадження відмовлено. Вищі спеціалізовані суди постановили 1,1 тис. [738] ухвал про допуск справи до провадження у Верховному Суді України, зокрема стосовно допуску до провадження справ: адміністративних — 547 [480]; господарських — 220 [39]; цивільних — 259 [166]; кримінальних — 40 [53]. Залишилися нерозглянутими 656 заяв про допуск справ до провадження у Верховному Суді України, або

5,7 % [4,2 %] від кількості тих, що перебували на розгляді.

Верховний Суд України протягом 2014 р. закінчив провадження в 1,1 тис. [860] справ та матеріалів, що на 26,3 % більше, ніж у попередньому році.

У 2014 р. кількість цивільних справ наказного, позовного, окремого провадження, розглянутих із порушенням строків, установлених Цивільним процесуальним кодексом України (далі — ЦПК), зменшилася на 15,4 % порівняно з 2013 р.; їх частка становила 4,9 % [4,6 %] від кількості тих, провадження в яких закінчено; питома вага справ позовного та окремого провадження, розглянутих понад строки, передбачені ст. 157 ЦПК, становила 6 % [5,9 %].

Кількість адміністративних справ, розглянутих загальними місцевими та окружними адміністративними судами з порушенням строків, передбачених положеннями Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС), зменшилася на 19,9 % порівняно з 2013 р., їх частка від кількості справ, провадження в яких закінчено, становила 11,2 % [11,4 %].

Місцеві господарські суди у 2014 р. понад строк, передбачений положеннями ст. 69 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК), вирішили 5 [9] спорів, або 0,003 % [0,01 %] від кількості справ, провадження в яких закінчено.

Протягом 2014 р. кількість кримінальних проваджень, справ, у яких підготовче судове засідання і судовий розгляд призначені з порушенням строків, передбачених положеннями статей 314, 316 КПК та статей 241, 256 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. (далі — КПК 1960 р.), збільшилась у 3,3 раза і становила 9,6 тис. [2,9 тис.], або 7 % [1,7 %] від кількості справ, провадження в яких закінчено.

Покращилася ситуація щодо якості ухвалення місцевими загальними судами судових рішень у кримінальних провадженнях, справах. В апеляційному порядку скасовано і змінено вироки стосовно 10,5 тис. [14,1 тис.] осіб, що на 26 % менше, ніж у 2013 р.; їх частка від кількості тих, щодо яких постановлено вироки місцевими загальними судами, становила 9,2 % [9,3 %].

У 2014 р. зменшилася на 19,3 % кількість скасованих і змінених в апеляційному порядку постанов у справах про адміністративні правопорушення — 5,6 тис. [6,9 тис.] постанов. Проте їх частка від ухвалених місцевими загальними судами постанов у справах про адміністративні

правопорушення залишилися на рівні попереднього року — 0,8 % [0,8 %].

В апеляційному порядку скасовано і змінено 30,1 тис. [35,7 тис.] рішень у цивільних справах позовного та окремого провадження, що порівняно з 2013 р. менше на 15,7 %; їх частка від кількості ухвалених місцевими загальними судами рішень залишилися на рівні попереднього року і становила 4,9 % [4,9 %].

Скасовано і змінено в апеляційному порядку 51,4 тис. [211,8 тис.] постанов у адміністративних справах, що в 4,1 раза менше порівняно з 2013 р.; їх частка від кількості тих, що ухвалені місцевими (окружними та загальними) судами становила 25 % [86 %]. Це зумовлено значним

зменшенням надходження на розгляд до апеляційних судів справ, пов'язаних із соціальними виплатами, які у попередні роки розглядали місцеві суди у зв'язку з неодноразовими змінами законодавства щодо підсудності справ цієї категорії.

Зменшилася кількість скасованих та змінених в апеляційному порядку судових рішень у господарських справах, проте їх частка від кількості ухвалених місцевими господарськими судами залишилися на рівні попереднього року. Так, згідно з даними ВГСУ в апеляційному порядку скасовано та змінено 6,6 тис. судових рішень місцевих господарських судів, що на 8,5 % менше, або 2,9 % [2,9 %].

2. Обсяг роботи судів та навантаження на суддів

Як уже зазначалося, у 2014 р. відбулося зменшення кількості справ та матеріалів усіх категорій, які надійшли на розгляд до місцевих, апеляційних загальних, господарських та адміністративних судів. Згідно з даними ДСА на розгляд до місцевих загальних судів надійшло 2 млн 923,9 тис. [3 млн 557,3 тис.] справ та матеріалів усіх категорій, що на 18,3 % менше, ніж у попередньому році.

До кожного судді місцевого загального суду з розрахунку чисельності суддів за штатним розписом (за умови наявності вакансій фактичне навантаження є більшим) щомісяця в середньому надходило на розгляд по 58,5 [67,2] справ та матеріалів, у тому числі адміністративних — 2,4 [2,7], цивільних — 25,6 [31], кримінальних — 15,6 [14,6], про адміністративні правопорушення — 14,9 [18,8].

До апеляційних загальних судів надійшло на розгляд 285,5 тис. [344,7 тис.] справ (цивільних, кримінальних та про адміністративні правопорушення) і матеріалів, апеляцій, апеляційних скарг, що на 17,2 % менше, ніж у 2013 р. Щомісяця в середньому кожний суддя апеляційного загального суду (з розрахунку чисельності суддів за штатним розписом) отримувал на розгляд по 16,2 [18,2] справ і матеріалів усіх категорій.

На розгляд до окружних адміністративних судів (згідно з даними ДСА) надійшло 194 тис. [227,8 тис.] справ і матеріалів, що на 14,8 % менше, ніж у 2013 р.; до кожного судді окружного адміністративного суду (з розрахунку чисельності суддів за штатним розписом) у середньому щомісяця надходило на розгляд по 27,7 [30,8] справ і матеріалів. Протягом року відбулося значне зменшення навантаження на суддів апеляційних

адміністративних судів. Так, кількість апеляційних скарг, справ, що надійшли на розгляд до апеляційних адміністративних судів, зменшилася на 84,1 % і становила 123,6 тис. [779,8 тис.]. У середньому щомісяця кожний суддя апеляційного суду з розгляду адміністративних справ отримувал на розгляд по 30,1 [176,3] справ і матеріалів.

До місцевих господарських судів на розгляд надійшло 144,1 тис. справ і матеріалів, що на 0,5 % більше, ніж у 2013 р.; кожний суддя місцевого господарського суду (з розрахунку чисельності суддів за штатним розписом) щомісяця отримувал на розгляд по 18,1 [17,2] справ та матеріалів. На розгляд до апеляційних господарських судів надійшло 32 тис. апеляційних скарг, справ, що на 13,8 % менше; кожний суддя апеляційного суду з розгляду господарських справ щомісяця отримувал на розгляд по 10,6 [11,1] справ і матеріалів.

До ВГСУ на розгляд надійшло 18,6 тис. [21 тис.] справ за касаційними скаргами, поданнями та заяв про перегляд Верховним Судом України судових рішень господарських судів, що на 11,7 % менше. Кожен суддя цього суду (з розрахунку чисельності суддів за штатним розписом) у середньому щомісяця у 2014 р. отримувал на розгляд по 15,4 [17,4] справ і матеріалів.

До ВАСУ надійшло 75,9 тис. [73,1 тис.] справ і матеріалів (по першій інстанції, в апеляційному, касаційному порядку, за нововиявленими обставинами та щодо перегляду Верховним Судом України судових рішень адміністративних судів), що на 3,8 % більше. Із розрахунку чисельності суддів за штатним розписом кожен суддя цього суду в середньому щомісяця мав би отримувати на розгляд по 71,1 [68,5] справ,

заяв. Фактично ж до кожного працюючого судді щомісяця надходило (із врахуванням залишків справ за попередній рік) по 113 [111] справ та матеріалів.

До ВССУ надійшло 89,5 тис. [102,1 тис.] касаційних скарг, справ, заяв і клопотань, що на 12,4 % менше. До кожного судді цього суду (з розрахунку чисельності суддів за штатним розписом) у середньому надходило на розгляд по 67,8 [77,4] справ і матеріалів. Фактично ж до кожного судді судової палати у цивільних спра-

вах надходило по 127,5 [142,2] касаційних скарг, справ і заяв; судової палати у кримінальних справах — по 32,7 [54,3] справ і матеріалів.

На розгляд до кожного судді Верховного Суду України у 2014 р. із розрахунку чисельності суддів за штатним розписом щомісяця в середньому надходило по 2,3 [1,7] справ і матеріалів. Кожний суддя Верховного Суду України, який здійснював судочинство, щомісяця в середньому (без урахування переданих та повернутих) розглядав по 1,9 [1,5] справ.

3. Розгляд кримінальних справ

Згідно зі статистичними даними ДСА у 2014 р. на розгляді місцевих загальних судів по першій інстанції перебувало 813,2 тис. [827,1 тис.] матеріалів кримінального провадження та кримінальних справ, інших матеріалів, що на 1,7 % менше, ніж у 2013 р. Із них закінчено провадження у 772,6 тис. [783,2 тис.] справ, проваджень та матеріалів, або 95 % [94,7 %] від тих, що перебували у провадженні. Також закінчено провадження у 130,7 тис. [169,1 тис.] кримінальних справ (без матеріалів) та матеріалів кримінального провадження, що надійшли до суду з обвинувальним актом (далі — справ), що на 22,7 % менше, або 81,5 % [82,4 %] від кількості тих, що перебували на розгляді судів; із них за положеннями КПК — у 125,5 тис. [133,9 тис.] справ.

Суди постановили обвинувальний чи виправдувальний вирок у 103,6 тис. [135,8 тис.] справ, що на 23,7 % менше, ніж у 2013 р., або 79,3 % [80,3 %] від кількості тих справ, провадження в яких закінчено, у тому числі за КПК — у 100,4 тис. [109,1 тис.] справ.

Виправдувальні вироки ухвалено стосовно 803 [997] осіб; їх частка від кількості всіх осіб, щодо яких ухвалено вироки, становила 0,8 % [0,7 %]. У справах публічного обвинувачення виправдувальні вироки ухвалено стосовно 778 [857] осіб.

У структурі кримінальних справ, які були розглянуті місцевими загальними судами з постановленням вироку, найбільшу частку, як і в попередньому році, становили справи про вчинення злочинів проти власності — 47,5 % [45 %] від усіх розглянутих судами справ із постановленням вироку, або 49,3 тис. таких справ; справи про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів — 14,4 % [15,3 %], або 14,3 тис.; справи про злочини проти жит-

тя та здоров'я особи — 12,6 % [13,7 %], або 13,1 тис.; справи про злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту — 5,9 % [5,3 %], або 6,1 тис.; справи про злочини проти громадської безпеки — 3,7 % [3,7 %], або 3,9 тис.; справи про злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина — 2,9 % [3,6 %], або майже 3 тис.; справи про злочини проти громадського порядку та моральності — 2,6 % [2,9 %], або 2,7 тис.; справи про злочини проти правосуддя — 2,5 % [2,7 %], або 2,6 тис.; справи про злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян — 2 % [1,6 %], або 2 тис.; справи про злочини у сфері господарської діяльності — 1,7 % [1,8 %], або 1,7 тис.; справи про злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, — 1,7 % [2 %], або 1,7 тис.; справи про злочини проти довілля — 0,8 % [0,8 %], або 861; справи про злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) — 0,6 % [0,2 %], або 641; справи про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи — 0,4 % [0,5 %], або 373; справи про злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації — 0,3 % [0,1 %], або 345; справи про злочини проти волі, честі та гідності особи — 0,09 % [0,1 %] або 91; справи про злочини проти основ національної безпеки України — 0,04 % [0,002 %], або 39.

У 2014 р. потерпіло від злочинів 83 тис. [108,2 тис.] фізичних осіб, із них жінок — 36,7 тис., а неповнолітніх — 2,6 тис. Завдано матеріальної та моральної шкоди 66,7 тис. [104,5 тис.] осіб, або 80,3 % [96,6 %] від кількості усіх потерпілих від злочинів осіб.

3.1. Оперативність розгляду справ місцевими загальними судами

Значно погіршилася порівняно з попереднім роком оперативність призначення до розгляду місцевими загальними судами кримінальних справ. Так, у 3,3 раза збільшилася кількість справ, призначених до попереднього та судового розгляду з порушенням строків, передбачених положеннями статей 314, 316 КПК і статтями 241, 256 КПК 1960 р., — 9,6 тис. [2,9 тис.], або 7 % [1,7 %] від кількості тих справ, провадження в яких закінчено. У тому числі із порушенням строків призначено: підготовче судове провадження (ч. 1 ст. 314 КПК) — у 8,7 тис. справах, або 6,6 %; до судового розгляду (ст. 316 КПК) — у 845 справах, або 0,6 %.

Збільшення як кількості, так і частки справ, призначених до попереднього і судового розгляду із порушенням строків, спостерігається у судах майже всіх областей, за винятком місцевих судів Сумської та Харківської областей. Найчастіше порушували строки призначення справ до попереднього та судового розгляду місцеві суди таких областей: Донецької — 18,5 % [1,3 %], Рівненської — 17,1 % [9,6 %], Закарпатської — 14,4 % [1,3 %], Кіровоградської — 12,3 % [5,7 %], Луганської — 11,8 % [1,2 %], Львівської — 10 % [1,4 %], Черкаської — 9,6 % [4,4 %].

У 2014 р. зменшилася кількість нерозглянутих кримінальних справ, проте їх частка від кількості справ, що перебували на розгляді, збільшилась і становила 15,1 % [14,3 %]. Суди не розглянули 25,1 тис. справ, за винятком тих, провадження в яких зупинено, що на 17,1 % менше, ніж у 2013 р. У тому числі в строк понад шість місяців залишилися нерозглянутими 6,5 тис. справ, що на 0,1 % менше; їх частка від кількості тих, що перебували на розгляді, збільшилась — 3,9 % [3,1 %]. Понад один рік у провадженні місцевих судів перебувало 2,9 тис. справ, що на 12,5 % більше, або 1,7 % [1,2 %]. Найбільша питома вага таких справ спостерігалась у судах м. Києва — 3,2 % [2,6 %], або 307 справ, а також областей: Луганської — 3,7 % [1,8 %], або 310 справ; Львівської — 3,3 % [2,5 %], або 252 справи; Одеської — 3,2 % [1,8 %], або 362 справи; Житомирської — 3,1 % [3,0 %], або 163 справи.

Минулого року відбулося зменшення (на 9,1 %) як кількості справ, так і кількості осіб, які трималися під вартою і рахувалися за судами понад шість місяців. Так, станом на 1 січня 2015 р. місцеві суди по першій інстанції не розглянули 1,1 тис. справ, або 0,7 % [0,6 %] від

кількості тих, що перебували у провадженні судів, та за якими 1,7 тис. осіб трималися під вартою і рахувалися за судами понад шість місяців, що також на 20,4 % менше.

Протягом 2014 р. місцеві суди відклали розгляд 61,3 тис. [90,3 тис.] справ, що на 32,1 % менше, ніж у 2013 р. або 36,8 % [42,8 %] від кількості тих, що перебували у провадженні. До тривалого перебування справ на розгляді судів, як і в попередні роки, призводила неявка в судові засідання учасників кримінального провадження. Через неприбуття (неявку) обвинувачених (підсудних), свідків, захисників, прокурорів та інших учасників процесу було відкладено розгляд 6,5 тис. [8,8 тис.] справ, що на 26,8 % менше, або 59,6 % [59,6 %] від загальної кількості тих, розгляд яких відкладено. Із них через неприбуття свідків чи потерпілих — 2,5 тис. справ, або 22,9 % [24,4 %] від загальної кількості справ, розгляд яких відкладено; обвинуваченого — 2,6 тис. справ, або 23,6 % [23,5 %]. Суди приймали рішення про привід свідка чи потерпілого під час розгляду 10,7 тис. справ, що на 61,1 % менше; із них відповідні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства, не виконали постанови судів про привід осіб у 3,5 тис. справах, або 32,7 % [32,9 %] від прийнятих таких постанов; про привід обвинуваченого (підсудного) — у 14,1 тис. справах, із них не виконано постанови судів про привід підсудного у 5,2 тис. справах, або 36,8 % [35,5 %]. Суди змінили підсудному запобіжний захід на взяття під варту у 858 справах, що на 66,7 % менше.

Через неприбуття захисника відкладено розгляд у 839 справах, або 7,8 % [7,2 %], в тому числі відповідно до положень КПК — у 760 справах; через неприбуття прокурора — у 291 справі, або 2,7 % [2 %], у тому числі відповідно до положень КПК — у 274 справах. Суди відповідно до положень ч. 1 ст. 324 КПК порушили питання про відповідальність прокурора або адвоката під час розгляду 28 справ.

На 31,6 % збільшилась кількість справ, у яких відкладено розгляд через нездійснення доставки до суду обвинуваченого (підсудного), який перебуває під вартою, — 746, або 6,9 % [3,8 %] від кількості тих, розгляд яких було відкладено. Водночас найбільший відсоток відкладених із цієї причини справ у місцевих судах областей: Луганської — 18,4 % [2,7 %], Донецької — 18,2 % [2,6 %], Херсонської — 10,6 % [3,8 %], Дніпропетровської — 8,2 % [4,8 %], Запорізької — 8 %

[3,3 %], Кіровоградської — 7,7 % [10,4 %] та м. Києва — 8,7 % [6,3 %].

У зв'язку з розшуком обвинуваченого (підсудного) суди зупинили провадження у 4,4 тис. [5,5 тис.] кримінальних справ, що порівняно з 2013 р. на 20 % менше, їх частка від кількості справ, провадження в яких зупинено, становила 86,8 % [84,7 %].

3.2. Розгляд клопотань, скарг, заяв під час досудового розслідування та судового розгляду

У 2014 р. на виконання положень КПК слідчі судді розглянули (без повернутих) 409,4 тис. [399 тис.] клопотань слідчих, прокурорів та інших осіб, із яких задоволено 355,5 тис. [351,3 тис.], або 86,8 % [88,1 %] від кількості розглянутих. У тому числі розглянуто 49,5 тис. [57,9 тис.] клопотань про застосування запобіжних заходів, із яких задоволено 43,3 тис. [52,6 тис.], або 87,4 % [91,1 %] від кількості розглянутих.

Слідчі судді про застосування запобіжних заходів розглянули: клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою — 21,7 тис. [20,9 тис.], із яких задоволено 17,2 тис. [17,8 тис.], або 79,1 % [85,1 %]; про продовження строків тримання під вартою — 5,6 тис. [5,6 тис.], із них задоволено 5,3 тис. [5,3 тис.], або 94,9 % [94,2 %]; про застосування особистого зобов'язання — 17,9 тис. [27,4 тис.], задоволено 17,1 тис. [26,1 тис.], або 95,4 % [95,5 %]; про застосування домашнього арешту — 8,7 тис. [7,6 тис.], задоволено 8,1 тис. [7 тис.], або 92,6 % [91,9 %]; про застосування застави — 855 [1,4 тис.], задоволено 634 [1,1 тис.], або 74,2 % [76,2 %]; про застосування особистої поруки — 353 [584], задоволено 324 [545], або 91,8 % [93,3 %]. Також застосовано заходи забезпечення кримінального провадження під час судового розгляду майже у 6 тис. [22,3 тис.] справ, у тому числі запобіжний захід тримання під вартою обрано у 1,7 тис. [6,4 тис.] справ.

Крім того, відповідно до положень КПК 1960 р. суди розглянули 15 [176] подань органів досудового слідства з різних питань, із них задоволено 5 подань, або 33,3 % [44,3 %] від кількості розглянутих. У тому числі розглянуто 7 [54] подань про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, з яких задоволено 4 [20] подання, або 57,1 % [37 %] від кількості розглянутих.

У 2014 р. на 58,9 % більше розглянуто апеляцій обвинувачених та їх захисників на постанови суддів про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою — 3,7 тис. [2,4 тис.]; задоволено 723 [458] таких подання, або 3,3 % [2,6 %] від кількості винесених місцевими загальними судами постанов про взяття під варту.

Протягом 2014 р. за результатами розгляду справ суди взяли під варту 4,1 тис. [6,7 тис.] осіб, що на 38,3 % менше, ніж у 2013 р. Звільнено з-під варту 2 тис. [2,5 тис.] осіб, в тому числі у зв'язку із засудженням особи до інших видів покарання, не пов'язаних із позбавленням волі на певний строк, — 810 [1,3 тис.] осіб, або 39,7 % [51,8 %]; у зв'язку із постановленням стосовно особи виправдувального вироку — 60 [55] осіб.

За результатами розгляду апеляцій на судові рішення у кримінальних справах було звільнено з-під варту 856 [708] осіб.

Під заставу суди звільнили 151 [753] особу; слідчими суддями було задоволено 634 [1,1 тис.] клопотання про застосування застави та 16 [6] клопотань про звернення суми застави в дохід держави.

Слідчим суддям згідно з положеннями ч. 1 ст. 303 КПК надійшло на розгляд 44 тис. [42,9 тис.] скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування. Розглянуто (без повернутих) 37,2 тис. [35,3 тис.] скарг, із яких задоволено 15,9 тис. [13 тис.], або 42,8 % [36,8 %] від кількості розглянутих.

У тому числі розглянуто (без повернутих): 20,5 тис. скарг — на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений цим Кодексом строк, задоволено 8,1 тис. скарг, або 39,7 % [29,5 %] від кількості розглянутих; 11,7 тис. скарг — на рішення слідчого чи прокурора про закриття кримінального провадження, задоволено 6,3 тис., або 54 % [47,9 %] від кількості розглянутих; 1,2 тис. скарг — на рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, задоволено 381, або 32,2 % [30,1 %] від кількості розглянутих.

Суди також розглянули 290 [3 тис.] скарг на дії органів досудового слідства та прокурорів (КПК 1960 р.), із яких задоволено 110, або 37,9 % [44,7 %] від кількості розглянутих. У тому числі про відмову в порушенні кримінальної справи розглянуто 157 скарг, із них задоволено 69, або 43,9 % [50,4 %] від кількості розглянутих; про порушення кримінальної справи — 42, з яких задоволено 5, або 11,9 % [33,8 %] від кількості розглянутих; про закриття справи — 62, із них задоволено 33, або 53,2 % [49,7 %].

Відповідно до положень ст. 288 КПК упродовж 2014 р. суди розглянули 4,1 тис. клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, із яких задовольнили 3,6 тис., або 89 % від кількості розглянутих клопотань; від кримінальної відповідальності суди звільнили 3,8 тис. осіб. За постановами слідчих суди звільнили від кримінальної відповідальності 21 [170] особу (КПК 1960 р.), у тому числі розглянули 4 постанови щодо вирішення питання про закриття справ стосовно невстановлених осіб у зв'язку із закінченням строків давності, з яких суди задовольнили 2.

У порядку надання міжнародної правової допомоги місцевими загальними судами розглянуто 478 [620] запитів, клопотань, скарг, із яких 87 [36] повернуто, задоволено — 356 [512], або 74,5 % [82,6 %] від кількості розглянутих; нерозглянутими залишилися 24. У тому числі слідчі судді розглянули: 92 клопотання прокурорів про застосування екстрадиційного арешту особи за запитом компетентного органу іноземної держави про її видачу (ст. 584 КПК), із них задовольнили 86, або 93,5 % від кількості розглянутих; 179 запитів про вручення документів згідно з положеннями ст. 564 КПК, із яких задоволено 111, або 62 % від кількості розглянутих; 43 клопотання про приведення вироку суду іноземної держави у відповідність із законодавством України (ст. 609 КПК), із яких задоволено 38, або 88,4 % від кількості розглянутих.

Суди з метою усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, а також з інших підстав постановили 181 [1,5 тис.] окрему ухвалу (відповідно до положень КПК 1960 р.), із них: про усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, — 6 [39]; про порушення законності при провадженні дізнання чи досудового слідства — 31 [257].

Із фіксуванням судового процесу за допомогою звукозаписувальних технічних засобів розглянуто 127,8 тис. [131,6 тис.] кримінальних

справ. У режимі відеоконференції судове провадження здійснювалося у 2,7 тис. [681] справ.

Конституцією України передбачено участь присяжних у здійсненні правосуддя. Законом № 2453-VI закріплено існування інституту присяжних та визначено їх правовий статус. Відповідно до ст. 31 КПК кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням хоча б одного з обвинувачених здійснюється судом присяжних у складі двох професійних суддів і трьох присяжних. Перший судовий процес за участю суду присяжних відбувся у 2013 р. у м. Львові. У 2014 р. судом присяжних розглянуто 42 [29] справи, що на 44,8 % більше.

3.3. Апеляційний розгляд справ

За апеляційними скаргами на вироки, ухвали (постанови) місцевих загальних судів до апеляційних загальних судів надійшло 47,5 тис. [59,8 тис.] справ і матеріалів, що на 20,6 % менше, ніж у 2013 р., у тому числі за апеляційними скаргами на вироки — 20,5 тис. [28,8 тис.] справ, що також на 28,8 % менше. В апеляційному порядку перевірено законність та обґрунтованість 38,6 тис. [48,3 тис.] вироків, ухвал (постанов) місцевих судів, що на 20,1 % менше; у тому числі справ за апеляційними скаргами на вироки — 17,3 тис. [23,1 тис.]. Апеляційні скарги задоволено в 16,7 тис. [21,4 тис.] кримінальних справ та матеріалів. У тому числі згідно з положеннями КПК надійшло 41,1 тис. [32,6 тис.] апеляційних скарг на судові рішення судів та слідчих суддів; розглянуто 32,5 тис. [24,1 тис.], із яких в апеляційному порядку задоволено 13,2 тис., або 40,6 % [39,1 %] від кількості розглянутих.

Якість розгляду кримінальних справ місцевими загальними судами у 2014 р. покращилася. Так, в апеляційному порядку скасовано і змінено вироки стосовно 10,5 тис. [14,1 тис.] осіб, що на 26 % менше, ніж у 2013 р.; їх частка від кількості тих осіб, щодо яких постановлено вироки місцевими загальними судами, становила 9,2 % [9,3 %]. Найбільший відсоток скасованих та змінених за апеляціями вироків постановили суди областей: Донецької — 18,6 % [10,2 %], Кіровоградської — 14,1 % [11,2 %], Чернівецької — 10,9 % [10,9 %], Вінницької — 10,7 % [13,6 %], Херсонської — 10,6 % [10,8 %] та м. Києва — 10,8 % [11 %]. У тому числі за апеляціями скасовано вироки щодо 6,2 тис. [9,3 тис.] осіб, із них: із направленням справи на новий су-

довий розгляд стосовно 3,4 тис. осіб; із постановленням нового вироку — 1,7 тис. осіб.

Найчастіше підставами для скасування вироку в апеляційному порядку, як і в попередні роки, були істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону (ст. 412 КПК, ст. 370 КПК 1960 р.) — скасовано вироки стосовно 2,5 тис. [3,7 тис.] осіб, або 40,6 % [39,9 %] від усіх, щодо яких скасовано вироки. Із них судове провадження здійснено за відсутності захисника, якщо його участь є обов'язковою (п. 4 ч. 2 ст. 412 КПК), та через порушення права обвинуваченого на захист (п. 3 ч. 2 ст. 370 КПК 1960 р.) — щодо 259 [537] осіб. Через неповноту судового розгляду (ст. 410 КПК) скасовано вироки стосовно 167 [57] осіб, через односторонність або неповноту дізнання, досудового чи судового слідства (ст. 368 КПК 1960 р.) — стосовно 893 [2,3 тис.] осіб. Із поверненням справи публічного обвинувачення на додаткове розслідування через неповноту досудового слідства (ч. 1 ст. 374 КПК 1960 р.) за апеляціями скасовано вироки стосовно 670 [1,5 тис.] осіб.

В апеляційному порядку скасовано вироки і призначено новий розгляд у суді першої інстанції (п. 6 ч. 1 ст. 407 КПК) стосовно 1,9 тис. [711] осіб; із поверненням справи на новий судовий розгляд (ч. 2 ст. 374 КПК 1960 р.) — стосовно 1,5 тис. [4,9 тис.] осіб.

Апеляційні загальні суди, скасувавши повністю чи частково вироки місцевих судів, ухвалили нові вироки стосовно 1,7 тис. [1,7 тис.] осіб, або 26,9 % [17,8 %] від кількості тих, щодо яких вироки скасовано. У тому числі новий вирок ухвалено через необхідність застосування більш суворого покарання стосовно 1,1 тис. [1,2 тис.] осіб, або 62,8 % [70,6 %] від кількості тих, щодо яких апеляційними судами ухвалено нові вироки у справах.

Скасувавши вирок, апеляційні загальні суди закрили кримінальне провадження у справі стосовно 394 [405] осіб, або 6,3 % [4,3 %] від кількості тих, щодо яких вироки скасовано. У тому числі відповідно до положень КПК із закриттям провадження у справі в разі, якщо не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді й вичерпано можливості отримати їх в апеляційному порядку, скасовано вироки стосовно 104 [37] осіб, або 26,4 % [9,1 %] від кількості усіх, вироки щодо яких скасовано із закриттям провадження у справі.

Виправдувальні вироки в апеляційному порядку скасовано стосовно 287 [383] осіб, що на 25,1 % менше, ніж у 2013 р. Також у справах

публічного обвинувачення скасовано виправдувальні вироки стосовно 255 [332] осіб, що на 23,2 % також менше; у тому числі постановлено новий вирок у зв'язку зі скасуванням необґрунтованого виправдувального вироку стосовно 82 [41] осіб, із них у справах публічного обвинувачення — стосовно 77 [24] осіб.

В апеляційному порядку змінено вироки щодо 4,2 тис. [4,8 тис.] осіб, що на 11,7 % менше, проте їх частка від загальної кількості засуджених осіб, виправданих місцевими судами, збільшилась — 3,7 % [3,1 %]; із них без зміни кваліфікації злочину з пом'якшенням призначеного покарання, якщо суд апеляційної інстанції визнав, що покарання за своєю суворістю не відповідає тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого, змінено вироки стосовно 1,8 тис. [2,3 тис.] осіб, або 43,2 % [48,1 %] від загальної кількості осіб, щодо яких змінено вирок.

Апеляційні суди також скасували ухвали (постанови) місцевих загальних судів стосовно майже 4 тис. [5 тис.] осіб, або 0,6 % [1 %] від кількості тих, щодо яких постановлено ухвали (постанови); змінено ухвали (постанови) стосовно 339 [437] осіб, або 0,05 % [0,09 %].

За результатами перегляду судових рішень у кримінальних справах апеляційні загальні суди постановили 73 [233] окремі ухвали, із них за виявленими фактами порушення закону, допущеними суддями місцевих судів, — 34 [107].

3.4. Касаційний розгляд справ

На розгляді суддів судової палати у кримінальних справах ВССУ у 2014 р. перебувало майже 21 тис. [24,6 тис.] касаційних скарг, справ, матеріалів кримінального провадження, заяв та клопотань (подань) про направлення справ (кримінальних проваджень) з одного суду до іншого, із них касаційних скарг — 15,2 тис. [17,6 тис.], що на 14 % менше порівняно з 2013 р. Розглянуто понад 16 тис. касаційних скарг, матеріалів кримінального провадження, заяв та подань (клопотань) про направлення кримінальних проваджень (справ) із одного суду до іншого (без урахування повернутих та залишених без розгляду), або 76,4 % від кількості тих, що перебували на розгляді, з них — 11,3 тис. касаційних скарг; майже 3 тис. повернуто та залишено без розгляду.

Розглянуто по суті 4,3 тис. [5,4 тис.] кримінальних проваджень, справ, що на 20,7 % менше. Нерозглянутими залишилися майже 2 тис.

кримінальних проваджень (справ) і матеріалів, 574 із них — залишено без руху.

Протягом 2014 р. відповідно до положень КПК судді судової палати у кримінальних справах ВССУ розглянули 11,3 тис. [16,1 тис.] касаційних скарг, що на 30 % менше. За результатами розгляду постановлено ухвали: про відмову у відкритті касаційного провадження — за 2,5 тис. касаційних скарг; про відкриття касаційного провадження — також за 2,5 тис. касаційних скарг. На розгляді перебувало 2,3 тис. матеріалів кримінального провадження, із них розглянуто 1,8 тис., або 77,1 %; у зв'язку з відмовою від касаційної скарги закрито 53 касаційних провадження; без змін залишено — 922 судових рішення; задоволено 795 касаційних скарг, або 44,9 %. Відповідно до положень КПК 1960 р. судді ухвалили 4,8 тис. постанов про відмову у витребуванні кримінальних справ та 1,5 тис. постанов про їх витребування. На розгляді перебувало 2,7 тис. кримінальних справ, із них розглянуто 2,5 тис., або 92,1 %; залишено без змін 1,5 тис. судових рішень; задоволено — понад 1 тис. касаційних скарг.

У касаційному порядку ВССУ усього скасовано і змінено вироки місцевих та апеляційних судів стосовно 1,6 тис. [1,9 тис.] осіб, що на 17,4 % менше; їх частка від кількості осіб, щодо яких постановлено обвинувальні та виправдувальні вироки місцевими та апеляційними судами, становила 1,4 % [1,2 %].

У тому числі скасовано вироки стосовно 1,2 тис. [1,3 тис.] осіб. Із них скасовано вироки місцевих загальних судів — понад 1 тис. [1,2 тис.], що на 12,6 % менше, або 28,6 % від загальної кількості переглянутих вироків судів першої інстанції. За результатами розгляду касаційних скарг скасовано вироки з направленням справи на: нове розслідування — 26 особам; новий розгляд у суді першої інстанції — 342 особам; новий розгляд у суді апеляційної інстанції — 648 особам. Залишено без змін вироки щодо 2,3 тис. осіб. Змінено вироки 290 особам. У зв'язку з відкликанням касаційної скарги касаційне провадження закрито стосовно 27 осіб.

Скасовано вироки апеляційних судів, ухвалені ними в апеляційному порядку, щодо 164 [147] осіб, що на 11,6 % більше, або 24,3 % від загальної кількості осіб, стосовно яких ВССУ переглянув вироки апеляційних судів. За результатами розгляду касаційних скарг скасовано вироки з направленням справи на: новий розгляд у суді першої інстанції — 14, новий розгляд у суді апеляційної інстанції — 143. Стосовно 433

осіб вироки залишено без змін. Змінено вироки стосовно 78 осіб. У зв'язку з відкликанням касаційної скарги касаційне провадження закрито щодо 4 осіб.

Усього в 2014 р. в апеляційному та касаційному порядку скасовано і змінено вироки місцевих та апеляційних судів стосовно 12 тис. [16 тис.] осіб, що на 24,9 % менше, ніж у 2013 р.; їх частка від кількості осіб, яким місцевими та апеляційними судами постановлено обвинувальні та виправдувальні вироки, залишилася на рівні попереднього року — 10,5 % [10,5 %].

Скасовано і змінено ухвали, постанови у кримінальних справах стосовно 558 [546] осіб, із них скасовано з направленням справи: на новий судовий розгляд до судів першої інстанції — стосовно 68 [175] осіб; на новий апеляційний розгляд — щодо 467 [336] осіб; на нове розслідування — стосовно 2 осіб. Змінено ухвали, постанови у кримінальних справах щодо 18 [23] осіб.

У касаційному порядку ВССУ перевірів вироки стосовно 57 [33] осіб, засуджених до довічного позбавлення волі за умисне вбивство за обтяжуючих обставин. Стосовно 46 [27] засуджених вироки залишено без змін, скасовано — 8 [6] особам, довічне позбавлення волі замінено на позбавлення волі на певний строк — 2 особам, довічне позбавлення волі замінено на позбавлення волі на певний строк без перекваліфікації злочину — 1 особі.

До ВССУ упродовж 2014 р. на розгляд надійшло 362 [410] заяви про перегляд судового рішення у кримінальних справах Верховним Судом України, що на 11,7 % менше; перебувало на розгляді (з урахуванням нерозглянутих у попередньому році) — 405 [435] заяв. З різних підстав було повернуто 121 [139] заяву; залишено без розгляду 96 [37] заяв. За 40 [53] заявами постановлено ухвали про допуск справи до провадження у Верховному Суді України, що на 24,5 % менше, проте їх питома вага від кількості заяв, за якими вирішувалося питання про допуск до провадження, збільшилась і становила 27,2 % [24,8 %]. У допуску до провадження відмовлено за 107 [161] заявами; за 2 [2] заявами постановлено ухвалу про відкриття провадження у справі; нерозглянутими залишилися 39 [43] заяв.

Суддями судової палати у кримінальних справах ВССУ розглянуто 2 кримінальні справи, в яких перевірялися судові рішення з підстав встановлення Європейським судом з прав людини порушення Україною міжнародних зобов'я-

знь при вирішенні справи судом, що є наслідком недотримання норм процесуального права. За результатами перевірки судових рішень у цих справах заяви задоволено.

3.5. Перегляд судових рішень Верховним Судом України

У провадженні Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у 2014 р. на виконання положень статей 444—458 КПК (статей 400^{11–25} КПК 1960 р.) перебувало 39 [51] заяв про перегляд судового рішення у кримінальних справах, що порівняно з 2013 р. менше на 23,5 %. До ВССУ повернуто 5 заяв. За 34 [50] заявами відкрито провадження у справі та винесено ухвали про витребування матеріалів справи. На розгляді перебувало 30 [55] витребуваних справ, що на 45,5 % менше. Розглянуто 29 [54] справ; їх частка від кількості тих, що перебували на розгляді, становила 96,7 % [98,2 %]. За результатами розгляду відмовлено у задоволенні 18 заяв, або 62,1 % [40,7 %] від кількості розглянутих за заявами справ. Судове рішення скасовано повністю або частково в 11 справах, або 37,9 % [57,4 %]. У тому числі з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, судове рішення скасовано у 10 [31] справах, або 90,9 % [100 %] від загальної кількості скасованих судових рішень; у зв'язку зі встановленням міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом — в 1 [0] справі. Залишилася нерозглянутою 1 справа, або 3,3 % [1,8 %] від кількості тих, що перебували на розгляді.

Найбільшу частку серед осіб, щодо яких судові рішення було скасовано повністю або частково, становили особи, засуджені за вчинення злочинів: у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (статті 364—370 Кримінального кодексу України; далі — КК), — 36,4 %, або 4 особи; проти життя та здоров'я особи (статті 115—145 КК) — 27,3 %, або 3 особи; проти безпеки руху та експлуатації транспорту (статті 276—292 КК) — 18,2 %, або 2 особи. Зокрема, найбільшу кількість серед осіб, щодо яких судові рішення переглядалися Судовою палатою у кримінальних справах Верховного Суду України, становили особи, засуджені за вчинення тяжких

та особливо тяжких злочинів, — 18 осіб, або 60 % [71,7 %] від кількості тих, щодо яких переглянуто судові рішення, у тому числі за вчинення особливо тяжких злочинів — 14 [27] осіб.

Також на розгляді Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у 2014 р. з підстав, передбачених ч. 2 ст. 297¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КпАП), перебувала 1 справа про адміністративне правопорушення. За результатами перегляду заяву задоволено, судові рішення у справі скасовано, а справу закрито за відсутністю складу адміністративного правопорушення.

3.6. Розгляд судами справ про злочини, вчинені неповнолітніми чи за їх участю

Кількість кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми чи за їх участю, що перебували на розгляді місцевих загальних судів, зменшилася на 22,9 % порівняно з попереднім роком і становила 8,2 тис. [10,6 тис.] справ; їх частка від загальної кількості кримінальних справ, які перебували на розгляді в судах, — 5,1 % [5,2 %]. Суди розглянули 6,8 тис. [8,7 тис.] справ про злочини, вчинені неповнолітніми чи за їх участю, із них із ухваленням вироку — 4,9 тис. [6,4 тис.] справ, що на 23,2 % менше, або 72,8 % [73,9 %] від кількості усіх розглянутих справ цієї категорії. Закрито провадження у 855 справах, що на 9,6 % більше; залишилися нерозглянутими 1,4 тис. таких справ.

За вчинення злочинів у неповнолітньому віці засуджено 4,9 тис. [5,9 тис.] осіб, що менше на 17,5 % порівняно з 2013 р., проте їх частка від кількості всіх засуджених залишилася на рівні попереднього року — 4,8 % [4,8 %]. У тому числі за вчинення злочинів у віці від 14 до 16 років засуджено 1,4 тис. [1,7 тис.] осіб, що на 18,2 % менше, або 28,4 % [28,7 %] від загальної кількості засуджених неповнолітніх. За вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів засуджено 2,6 тис. [3,3 тис.] підлітків, або 54,1 % [55,6 %]. За вчинення злочинів у групі засуджено 2,3 тис. [3,1 тис.] неповнолітніх осіб; у складі організованої групи чи злочинної організації — 8 [3] підлітків.

У стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння вчинили злочини 533 [868] підлітки. На час вчинення злочину не навчалися і не працювали 1,2 тис. [1,5 тис.] неповнолітніх осіб, що на 24,4 % менше. У неповних сім'ях виховувалися 2,1 тис. [2,5 тис.] засуджених підлітків. На

обліку органів внутрішніх справ перебувало 202 [252] неповнолітні особи, що на 19,8 % менше, ніж у 2013 р. Кількість неповнолітніх, які вчинили злочини за участю дорослих, зменшилася на 31,1 % і становила 999 [1,4 тис.] осіб.

Позбавлення волі на певний строк місцеві загальні суди застосували до 725 [1,2 тис.] неповнолітніх осіб, що на 37,1 % менше; їх частка від загальної кількості засуджених неповнолітніх становила 14,9 % [19,5 %]; громадські роботи суди призначили 282 [355] неповнолітнім особам; штраф накладено на 365 [468] неповнолітніх; арешт застосовано до 34 [38] підлітків; виправні роботи — до 1 [2] неповнолітнього. Виправдано 7 [5] неповнолітніх осіб.

Суди звільнили від відбування покарання з випробуванням 2,7 тис. [3,6 тис.] підлітків, або 55,1 % [61,5 %] від загальної кількості засуджених неповнолітніх. Внаслідок акту амністії звільнено 443 [3] підлітки. Примусові заходи виховного характеру суди застосували до 625 [987] неповнолітніх осіб.

В апеляційному порядку перевірено вироки щодо 855 [1,3 тис.] неповнолітніх осіб, що на 34 % менше. Із них скасовано вироки стосовно 203 [325] підлітків, у тому числі з направленням справи на новий судовий розгляд — щодо 136 осіб; із ухваленням нового вироку — щодо 41 особи. Змінено вироки 267 [315] неповнолітнім особам, що на 15,2 % менше; у тому числі з пом'якшенням призначеного покарання без зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення — стосовно 123 [162] підлітків; із пом'якшенням призначеного покарання зі зміною правової кваліфікації — щодо 12 [23] неповнолітніх осіб.

Зокрема, у 2014 р. за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК) засуджено 224 [358] особи. За невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей (ст. 184 КпАП) до адміністративної відповідальності притягнуто 26,1 тис. [34,2 тис.] осіб.

3.7. Розгляд судами справ про злочини, вчинені організованими групами та злочинними організаціями

Кількість кримінальних справ про злочини, вчинені організованими групами та злочинними організаціями, що надійшли на розгляд до місцевих загальних судів, зменшилася порівняно з 2013 р. на 25,1 % і становила 277 [370]. Їх частка від загальної кількості кримінальних справ, що

надійшли у 2014 р. на розгляд до місцевих загальних судів, залишилася на рівні попереднього року — 0,2 % [0,2 %]. У провадженні судів перебувало 642 [927] справи зазначеної категорії, що на 30,7 % менше, ніж у 2013 р. Розглянуто 344 [511] справи про злочини, вчинені організованими групами та злочинними організаціями, з них із ухваленням вироку — 244 [360], що на 32,2 % менше, або 70,9 % [70,5 %] від кількості усіх розглянутих справ цієї категорії. Закрито провадження у 9 [12] справах.

Суди визнали винними у вчиненні злочинів у складі організованих груп та злочинних організацій 643 [понад 1 тис.] особи, або 78,2 % [79,9 %] від загальної кількості засуджених осіб за вчинення злочинів у складі організованих груп та злочинних організацій; виправдали 21 [2] особу (за вироками, що набрали і не набрали законної сили).

За вчинення злочинів у складі організованих груп та злочинних організацій засуджено 492 [587] особи (за вироками, що набрали законної сили), або 0,5 % [0,5 %] від загальної кількості засуджених осіб, із них громадян України — 471 особа. Виправдано 6 осіб. До позбавлення волі на певний строк засуджено 206 [355] осіб; їх частка від кількості всіх осіб, засуджених за вчинення злочинів у складі організованих груп та злочинних організацій, становила 41,9 % [60,5 %]. Штраф (як основне покарання) накладено на 30 осіб; обмеження волі застосовано до 1 особи, арешт — до 1 особи. Суди звільнили від відбування покарання 254 [193] особи, або 51,6 % [32,9 %] від загальної кількості; осіб, засуджених за вчинення злочинів у складі організованих груп та злочинних організацій, більшість звільнено з випробуванням — 177 осіб.

В апеляційному порядку у справах про вчинення злочинів у складі організованих груп та злочинних організацій скасовано вироки 102 [287] особам, із них виправдувальних — стосовно 4 осіб; із направленням справи на новий судовий розгляд — щодо 77 осіб; із постановленням нового вироку — 15 особам. Апеляційні загальні суди змінили вироки у справах цієї категорії стосовно 63 [107] осіб.

3.8. Склад і структура засуджених, види покарання

Згідно зі статистичними даними ДСА у 2014 р. за вироками, що набрали законної сили, засуджено 102,2 тис. [123 тис.] осіб, що на 16,9 % менше порівняно з 2013 р. У тому числі

за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів засуджено 31,2 тис. [40,1 тис.] осіб, що на 22,1 % менше; їх частка серед усіх засуджених за всі види злочинів становила 30,5 % [32,6 %]. За вчинення злочинів невеликої тяжкості засуджено 21,2 тис. [24,6 тис.] осіб, що на 13,8 % менше; їх частка від кількості всіх засуджених за всі види злочинів дещо збільшилася — 20,8 % [20 %].

Найбільше осіб було засуджено судами таких областей: Дніпропетровської — 11,6 тис., або 11,4 % [9,1 %] від загальної кількості засуджених; Харківської — 8,7 тис., або 8,5 % [6,8 %]; Запорізької — 6,5 тис., або 6,4 % [4,2 %]; Одеської — 5,5 тис., або 5,4 % [4,6 %]; Луганської — 4,7 тис., або 4,6 % [6,9 %]; Донецької — 4,4 тис., або 4,3 % [12,5 %]; Львівської — 4,4 тис., або 4,3 % [3,5 %]; Вінницької — 4,4 тис., або 4,3 % [3,6 %]; Полтавської — 4,4 тис., або 4,3 % [3,7 %]; Київської — 4,2 тис., або 4,1 % [3,1 %] та м. Києва — 4,4 тис., або 4,3 % [4,8 %].

Найбільшу як кількість, так і частку в структурі засуджених за всі види злочинів становили особи, засуджені за вчинення злочинів проти власності, — 50,5 тис. [59,4 тис.] осіб, що на 15,1 % менше, ніж у 2013 р., проте їх частка у структурі всіх засуджених дещо збільшилася — 49,4 % [48,3 %]. За вчинення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів засуджено 13,6 тис. [18,1 тис.] осіб, або 13,3 % [14,7 %] від кількості всіх засуджених за всі види злочинів; за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи — 12,1 тис. [15,3 тис.] осіб, або 11,9 % [12,5 %]; за вчинення злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту — 5,7 тис. [5,9 тис.] осіб, або 5,5 % [4,8 %]; за вчинення злочинів проти громадської безпеки — 3,9 тис. [4,2 тис.] осіб, або 3,8 % [3,4 %]; за вчинення злочинів проти громадського порядку та моральності — 3,1 тис. [4,2 тис.] осіб, або 3,1 % [3,4 %]; за вчинення злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина — 3,1 тис. [4,1 тис.] осіб, або 3 % [3,3 %]; за вчинення злочинів проти правосуддя — 2,4 тис. [3,1 тис.] осіб, або 2,4 % [2,5 %]; за вчинення злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян — 1,9 тис. [2 тис.] осіб, або 1,9 % [1,7 %]; за вчинення злочинів у сфері господарської діяльності — 1,6 тис. [майже 2 тис.] осіб, або 1,6 % [1,6 %]; за вчинення злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням

публічних послуг, — 1,5 тис. [2,1 тис.] осіб, або 1,5 % [1,7 %]; за вчинення злочинів проти довілля — 1 тис. [1,2 тис.] осіб, або 1 % [0,9 %]; за вчинення злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) — 441 [184] особа, або 0,4 % [0,1 %]; за вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи — 337 [474] осіб, або 0,3 % [0,4 %]; за вчинення злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації — 266 [141] осіб, або 0,3 % [0,1 %]; за вчинення злочинів проти волі, честі та гідності особи — 95 [162] осіб, або 0,1 % [0,1 %]; за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України — 31 [1] особа, або 0,03 %.

У стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння вчинили злочини майже 21 тис. [29,9 тис.] осіб, тобто майже кожний п'ятий засуджений; їх частка від загальної кількості засуджених за всі види злочинів зменшилася — 20,5 % [24,3 %].

Кількість засуджених за вчинення злочинів у складі організованої групи чи злочинної організації також зменшилася на 16,2 % і становила 492 [587] особи, проте частка від загальної кількості засуджених за всі види злочинів залишилася на рівні попереднього року — 0,5 % [0,5 %].

На час вчинення злочину ніде не працювали і не навчалися чи перебували на обліку в державній службі зайнятості 75,9 тис. [91 тис.] осіб, що на 16,6 % менше, проте їх частка від загальної кількості всіх засуджених за всі види злочинів залишилася майже на рівні попереднього року — 74,3 % [74 %]; із них раніше судимі — 23,3 тис. [28,4 тис.] осіб, їх частка в загальній кількості засуджених становила 22,8 % [23,1 %]. На обліку в службі зайнятості перебувало 4,5 тис. [5,7 тис.] осіб, або 4,4 % [4,7 %] від загальної кількості засуджених за всі види злочинів.

Зменшилась як кількість засуджених осіб, що були раніше судимими і мали незняту або непогашену судимість, так і їх частка від загальної кількості засуджених — 27,7 тис. [34,4 тис.] осіб, або 27,1 % [27,9 %]; із них раніше були звільнені умовно-достроково 4,6 тис. [5,8 тис.] осіб.

Кількість засуджених жінок зменшилася на 17,4 % і становила 12,8 тис. [15,5 тис.], проте їх частка від загальної кількості всіх засуджених залишилася на рівні 2013 р. — 12,5 % [12,5 %].

У 2014 р. місцеві загальні суди виправдали (за вироками, що набрали законної сили) 322 [295] особи, із них 59 [119] осіб — у провадженнях у формі приватного обвинувачення

(порушуються на підставі заяви потерпілого); 263 [176] особи — у справах публічного обвинувачення.

Примусові заходи медичного характеру застосовано до 774 [846] неосудних осіб, із них за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів — до 375 осіб.

Кількість осіб, щодо яких суди закрили провадження у справах, зменшилася на 4,9 % і становила 21,7 тис. [22,8 тис.]. Зокрема, звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку: з примиренням винного з потерпілим — 5,2 тис. [7,6 тис.] осіб, їх частка від кількості всіх осіб, щодо яких провадження закрито, становила 24,1 % [33,5 %]; зі зміною обстановки — 1,1 тис. [1,3 тис.] осіб, або 5,2 % [5,7 %]; із дійовим каяттям — 1,7 тис. [1,3 тис.] осіб, або 7,9 % [5,7 %]; зі смертю — 881 [1,3 тис.] особа, або 4,1 % [5,7 %]; із передачею особи на поруки — 676 [946] осіб, або 3,1 % [4,1 %]; з амністією — 481 [785] особа, або 2,2 % [3,4 %]. У тому числі у справах публічного обвинувачення було закрито провадження стосовно майже 11 тис. [13,7 тис.] осіб, із них у зв'язку з примиренням винного з потерпілим — щодо 1,9 тис. [2,9 тис.] осіб, або 16,9 % [21,1 %]. За відсутності події, складу злочину чи недоведеністю обвинувачення суди закрили провадження у справах публічного обвинувачення стосовно 41 [85] особи.

Штраф як основне покарання суди наклали на 20,1 тис. [24,6 тис.] осіб, що на 18,3 % менше, або 19,7 % [20 %] від загальної кількості засуджених за всі види злочинів. Громадські роботи призначено 10,3 тис. [11,4 тис.] осіб, що на 9,8 % менше, або 10,1 % [9,2 %]; виправні роботи призначено 262 [503] особам, що на 47,9 % менше, або 0,3 % [0,4 %]; обмеження волі застосовано до 1,9 тис. [2,7 тис.] осіб, що на 29,8 % менше, або 1,8 % [2,2 %]; арешт — до 3,3 тис. [4,5 тис.] осіб, що на 28,2 % менше, або 3,2 % [3,7 %].

Кількість осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк, зменшилася на 31,5 % і становила 20,9 тис. [30,5 тис.] осіб; їх частка від загальної кількості засуджених за всі види злочинів також зменшилась — 20,4 % [24,8 %]. У тому числі 63,7 % [64,2 %] становили особи, засуджені до позбавлення волі за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів.

Так, позбавлення волі на певний строк за тяжкі та особливо тяжкі злочини застосовано до 13,3 тис. [19,6 тис.] осіб, що на 32,1 % менше, ніж у 2013 р. Зокрема, до позбавлення волі засу-

джено за вчинення таких злочинів: умисне вбивство — 842 особи, або 96,6 % від кількості всіх засуджених за цей вид злочину; бандитизм — 2 особи, або 100 %; розбій — 1,1 тис. осіб, або 81,8 %; зґвалтування — 131 особа, або 81,4 %; заподіяння умисних тяжких тілесних ушкоджень — 965 осіб, або 54,7 %; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів — 1,2 тис. осіб, або 53,7 %; торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини — 15 осіб, або 41,7 %; грабіж — 2,4 тис. осіб, або 44,4 %; катування — 7 осіб, або 41,2 %; вимагання — 50 осіб, або 36,2 %; крадіжка — 8,7 тис. осіб, або 22,4 %; шахрайство — 621 особа, або 18,5 %; незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами — 533 особи, або 15,2 %.

Довічне позбавлення волі застосовано до 24 [53] осіб.

У 2014 р. більш м'яке покарання, ніж це передбачено законом, із врахуванням особи винного і наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину (ст. 69 КК), суди призначили 4,9 тис. [6,8 тис.] особам, що на 27,7 % менше, або 4,8 % [5,5 %] від загальної кількості засуджених осіб.

Суди звільнили від відбування покарання 45,3 тис. [48,6 тис.] засуджених, що на 7 % менше, їх частка від загальної кількості засуджених осіб за всі види злочинів збільшилась — 44,3 % [39,6 %]; із них звільнено з випробуванням 40,3 тис. осіб, або 39,4 % [39 %]. У тому числі від відбування покарання з випробуванням за вчинення тяжких злочинів звільнено 15,8 тис. [18,3 тис.] засуджених, або 39,3 % [38,2 %] від загальної кількості осіб, звільнених із випробуванням, а за особливо тяжкі — 288 [684] осіб, або 0,7 % [1,4 %].

Кількість засуджених осіб, до яких суди як додаткове покарання застосували конфіскацію майна, зменшилася на 35,1 % і становила 2,8 тис. [4,4 тис.]; їх частка від кількості засуджених осіб за статтями КК, санкцією яких передбачено застосування конфіскації майна, становила 42,6 % [47,3 %]; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначено 3,4 тис. осіб, що на 19,6 % менше, або 3,3 % [3,5 %] від кількості засуджених за всі види злочинів осіб.

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

О.А. Беяневич,
завідувач відділу
проблем правового забез-
печення ринкової економіки
Науково-дослідного
інституту приватного
права і підприємництва
імені академіка
Ф.Г. Бурчака
Національної академії
правових наук України,
доктор юридичних наук,
професор

Деякі питання припинення поруки та іпотеки

У теорії цивілістики аксіоматичним є положення про те, що забезпечення зобов'язання створює між кредитором у цьому зобов'язанні та особою, що забезпечує зобов'язання, особливий вид відносин — акцесорне (додаткове) щодо основного зобов'язання (ст. 548 Цивільного кодексу України (далі — ЦК)). Акцесорні зобов'язання — важливий елемент правового захисту прав та інтересів кредитора, призначені захистити майновий (грошовий) інтерес останнього у випадку неналежного виконання зобов'язання боржником. Досить поширеними в господарській практиці видами забезпечення зобов'язань, що виникають з кредитних договорів, є порука та іпотека, тому від правильного застосування норм, які регулюють відносини поруки та іпотеки, значною мірою залежить нормальне функціонування фінансової системи країни, зокрема її банківського сектора.

Складна економічна ситуація в країні, проблеми із ліквідністю банків, девальвація національної валюти, різке зниження платоспроможності населення зумовлюють збільшення кількості правових конфліктів і судових спорів, що виникають у зв'язку із застосуванням норм ЦК про поруку та іпотеку, якими забезпечені кредитні договори. За таких умов саме судова практика вищих судових інстанцій має виконувати важливу функцію регулювання кредитних відносин (як цивільно-правових, що виникають у відносинах за участю громадян, так і господарських) не лише у зв'язку із вирішенням окремого юридичного конфлікту та захисту прав і законних інтересів сторони конкретного договору (тобто на рівні «казуального права»), але й тому, що судова практика слугує джерелом договірної права, займаючи проміжне становище між нормативним та індивідуальним рівнями соціальної регуляції договірних відносин.

Забезпечення однаковості та послідовності судової практики у питаннях, що будуть предметом розгляду в цій статті, є тим більш важливим, тому що норми ЦК про забезпечення виконання зобов'язань мають однаково застосовуватися усіма судами загальної юрисдикції при вирішенні і господарських, і цивільно-правових спорів, оскільки до відносин щодо забезпечення виконання зобов'язань учасників господарських відносин застосовуються відповідні положення ЦК (ч. 1 ст. 199 Господарського кодексу України (далі — ГК)).

S u m m a r y

On the base of judicial practice of the Supreme Court of Ukraine and generalizations made by the high specialized courts on the practice of determination of disputes arising from the credit agreements it is proposed in the article how to resolve the problem of using of the norms of Article 251, 252 of the CivC on the periods in relations to bailment and mortgage by which the agreement obligations are secured

Загалом проблеми, пов'язані із забезпеченням виконання зобов'язань, є доволі дослідженими вітчизняними науковцями, однак у судовій практиці виникають питання, які потребують наукового аналізу, зокрема щодо застосування норм статей 251, 252 ЦК про строки припинення поруки та припинення права застави (іпотеки). Безумовно, порука та іпотека є різними за своєю правовою природою, але, вочевидь, мають функціональну спільність, оскільки призначені зробити реально виконуваною вимогу кредитора до боржника¹.

Часовий вимір існування зобов'язання має надзвичайно важливе значення, а з точки зору стабільності та правової передбачуваності у договірних відносинах — як для визначення моменту виникнення правовідношення, так і для визначення моменту його припинення

Деякі спільні ознаки видів забезпечення виконання зобов'язань, які відображено в статтях 546—548 ЦК, зумовлені їх похідним характером від основного зобов'язання, проте за змістом кожен з цих видів, в тому числі порука та іпотека, істотно відрізняються. Можна погодитися із висловленою в юридичній літературі думкою про те, що особливі спільні ознаки має виконання акцесорних зобов'язань (хоча й із певними винятками та застереженнями): 1) підставою здійснення суб'єктивного права та виконання обов'язку є порушення основного зобов'язання боржником; 2) забезпечувальні зобов'язання є односторонніми; 3) суб'єкти виконання забезпечувальних зобов'язань залежно від способу забезпечення або завжди є сторонами основного зобов'язання (неустойка, завдаток, застава, притримання), або ніколи ними не є (порука, гарантія, застава майна майновим поручителем)².

Зважаючи на похідний характер акцесорних зобов'язань, питання про строки їх існування здебільшого в науковій літературі не обговорюються, хоча, як свідчить практика, посилення диспозитивних засад в регулюванні видів забезпечення зобов'язання його актуалізує. Часовий вимір існування зобов'язання має надзвичайно важливе значення, а з точки зору стабільності та правової передбачуваності у

¹ Попри те, що словосполучення «забезпечення виконання зобов'язань» є ustalеним в законодавстві та звичним для сприйняття (гл. 49 ЦК має назву «Забезпечення виконання зобов'язань», так само називалася гл. 16 ЦК УРСР 1963 р.), порука та іпотека як види забезпечення виконання зобов'язань не можуть зводити належну поведінку боржника (виконання ним свого обов'язку).

² Див.: Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: Монографія. — К., 2005. — С. 228.

договірних відносинах — як для визначення моменту виникнення правовідношення, так і для визначення моменту його припинення.

Метою цієї статті є теоретичне обґрунтування необхідності вирішення проблем застосування норм статей 251, 252 ЦК про строки до відносин поруки та іпотеки, якими забезпечені договірні зобов'язання (за матеріалами судової практики вирішення спорів, що виникають з кредитних договорів).

Із досліджуваними питаннями пов'язані такі ключові категорії зобов'язального права, як виконання, припинення та порушення зобов'язання.

Економічною метою діяльності суб'єктів договірних зобов'язань є здійснення передбаченого договором товарно-грошового обміну та отримання обумовленого майнового результату³. Закон не містить визначення поняття «виконання зобов'язання», виконання ж зобов'язання як правовий інститут (сукупність норм) зобов'язального права представлений у гл. 48 ЦК. Виконання зобов'язання відображає динамічний стан правовідношення, процес реалізації (виконання) прав та обов'язків сторін у зобов'язанні, який може бути описаний через фактичні дії боржника з виконання та дії кредитора з прийняття виконання. Тому найпростіша для дослідження ситуація — це виконання основного зобов'язання, проведене належним чином, яке слугує нормальним (тобто відповідним конкретній договірній моделі) способом припинення

зобов'язання у зв'язку із досягненням сторонами його мети. Якщо боржник вчинив на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передав майно, виконав роботу, надав послугу, сплатив гроші тощо) або утримався від певної дії, то право вимоги кредитора на дії боржника припиняє своє існування як фактично реалізоване право. Відповідно, втрачає сенс саме існування акцесорного зобов'язання, іншими словами, модальність забезпечувальних зобов'язань описується через категорію можливого, оскільки лише із порушенням основного зобов'язання

Складним як з точки зору теорії, так і правозастосовної практики виявляється питання про можливість (допустимість) припинення акцесорних зобов'язань поруки та іпотеки в часових межах існування основного, ще не порушеного зобов'язання

зобов'язання у зв'язку із досягненням сторонами його мети. Якщо боржник вчинив на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передав майно, виконав роботу, надав послугу, сплатив гроші тощо) або утримався від певної дії, то право вимоги кредитора на дії боржника припиняє своє існування як фактично реалізоване право. Відповідно, втрачає сенс саме існування акцесорного зобов'язання, іншими словами, модальність забезпечувальних зобов'язань описується через категорію можливого, оскільки лише із порушенням основного зобов'язання

³ Див.: Там само. — С. 18.

забезпечувальні зобов'язання можуть набути динамічного стану (стадії реалізації)⁴.

Більш складним як з точки зору теорії, так і правозастосовної практики виявляється питання про можливість (допустимість) припинення акцесорних зобов'язань поруки та іпотеки в часових межах існування основного, ще не порушеного зобов'язання. Чи допускає законодавець таку ситуацію, коли основне зобов'язання залишиться без відповідного забезпечення, і якщо допускає, то за яких умов?

У сучасних умовах саме договір є основним регулятором цивільних та господарських відносин, а в тканину ЦК (тобто і в норми про забезпечення виконання зобов'язань) закладена диспозитивність регулювання майнових відносин, тому доволі широкими виявляються межі та пріоритетність договірної саморегуляції відносин поруки та іпотеки

Нормативну основу правового режиму поруки та іпотеки утворюють, насамперед, гл. 49 ЦК, закони України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII «Про заставу» (далі — Закон № 2654-XII) та від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі — Закон № 898-IV). Водночас у сучасних умовах саме договір є основним регулятором цивільних та господарських відносин, а в тканину ЦК (тобто і в норми про забезпечення виконання зобов'язань) закладена диспозитивність регулювання майнових відносин, тому доволі широкими виявляються межі та пріоритетність договірної саморегуляції відносин поруки та іпотеки. Адже відповідно до ч. 1 ст. 548 ЦК виконання зобов'язання (основного зобов'язання) забезпечується, якщо це встановлено договором або законом. Диспозитивність регулювання акцесорних відносин, зокрема, виявляється у визначенні:

– обсягу забезпечення майнових інтересів кредитора, який може бути узгоджений сторонами у відповідному договорі. Так, порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі (ч. 2 ст. 553 ЦК), за рахунок предмета іпотеки іпотекодержатель має право задовольнити свою вимогу за основним зобов'язанням у повному обсязі або в частині, встановленій іпотечним договором, що визначена на час виконання цієї вимоги (ч. 1 ст. 7 Закону № 898-IV);

⁴ Висновок про те, що так званий забезпечувальний договір (про неустойку, завдаток, заставу нерухомості, заклад рухомого майна, поруку тощо) укладається **лише** на випадок невиконання, порушення або неправильного виконання головного договору, був сформульований в цивілістиці давно і сумніву щодо нього не виникає.

– строку акцесорного зобов'язання (поруки, іпотеки), протягом якого може бути здійснено суб'єктивне цивільне право кредитора та виконавцю обов'язок поручителя чи іпотекодавця, причому важливо зауважити, що в законі ці строки як такі не врегульовано.

За загальним правилом, яке впливає з призначення акцесорних зобов'язань, і порука, і іпотека припиняються із припиненням забезпеченого ними зобов'язання (ч. 1 ст. 559 ЦК, п. 1 ч. 1 ст. 593 цього Кодексу).

Перелік підстав припинення поруки, визначений у ст. 559 ЦК, є вичерпним, і однією з них є припинення поруки після закінчення строку, встановленого в договорі поруки (ч. 4 ст. 559 ЦК).

У ст. 593 ЦК встановлено загальні підстави припинення права застави, серед яких правила, аналогічного нормі ч. 4 ст. 559 ЦК, про припинення застави у зв'язку із закінченням визначеного строку немає. Втім, цей перелік не є вичерпним і право застави може припинитися також в інших випадках, встановлених законом (ч. 1 ст. 593 ЦК). Такою спеціальною підставою є закріплене в ч. 1 ст. 17 Закону № 898-IV правило про припинення іпотеки у разі припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору. Отже, в динаміці акцесорних зобов'язань іпотеки закінчення строку договору, який узгоджується сторонами, визначений законодавцем як юридичний факт, що припиняє іпотеку.

Забезпечувальний характер відносин поруки та іпотеки зумовлює те, що кредитор своє право звернення із вимогою до поручителя та відповідно звернення стягнення на предмет іпотеки не може реалізувати, якщо строк виконання основного (забезпеченого) зобов'язання не закінчився

Важливо підкреслити, що в нормі про те, що застава (іпотека) припиняється з припиненням забезпеченого заставою (іпотекою) зобов'язання (п. 1 ч. 1 ст. 593 ЦК, ст. 28 Закону № 2654-XII, ч. 1 ст. 17 Закону № 898-IV), встановлено не строк існування акцесорного зобов'язання застави (іпотеки), а визначена юридична доля акцесорного зобов'язання як такого, що наслідують долю основного зобов'язання. Тлумачення правила ч. 1 ст. 17 Закону № 898-IV у системному зв'язку з іншими правилами припинення застави (іпотеки) дає підстави стверджувати, що воно розраховане саме на ті випадки, коли основне зобов'язання припинилося на загальних підставах, визначених нормами

гл. 48, в тому числі у зв'язку із виконанням, проведеним належним чином (ст. 599 цього Кодексу)⁵.

Забезпечувальний характер відносин поруки та іпотеки зумовлює те, що кредитор своє право звернення із вимогою до поручителя та відповідно звернення стягнення на предмет іпотеки не може реалізувати, якщо строк виконання основного (забезпеченого) зобов'язання не закінчився (так, за загальним правилом ч. 1 ст. 33 Закону № 898-IV у разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання іпотекодержатель вправі задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки)⁶.

Стаття 610 ЦК визначає порушенням зобов'язання його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання. Боржник вважається таким, що прострочив, якщо він не приступив до виконання зобов'язання або не виконав його в строк, встановлений договором або законом (ч. 1 ст. 612 ЦК). У контексті проблеми, що досліджується, слід звернути увагу на таке.

Більшість договорів, у тому числі кредитний договір, є синалагматичними, отже, в рамках договірних зобов'язання виникає низка так званих правових зв'язок «право — кореспондуючий йому обов'язок».

Як відомо, в ЦК та професійній лексиці термін «зобов'язання» вживається в різних значеннях і не збігається за змістом із поняттям «договір». Термін «зобов'язання» можна розуміти в цивільному та господарському законодавстві, як: 1) обов'язок пасивного суб'єкта (наприклад, позичальник в договорі підряду); 2) позначення усього юридичного відношення, зобов'язання в широкому сенсі, тобто договору (вживається у ЦК щодо окремих видів договірних зобов'язань, визначених підрозділом 1 розд. 3 «Окремі види зобов'язань» кн. 5 «Зобов'язальне право» ЦК, в тому числі § 2 гл. 71 «Кредит»); 3) як конкретне право вимоги

⁵ Від цієї правової ситуації слід відрізнити випадки недійсності правочину про забезпечення виконання зобов'язання. Вони викладені в ч. 2 ст. 548 ЦК: недійсне зобов'язання не підлягає забезпеченню. Недійсність основного зобов'язання (вимоги) спричиняє недійсність правочину щодо його забезпечення, якщо інше не встановлено цим Кодексом.

⁶ Підстави дострокового звернення стягнення на предмет застави визначені ч. 2 ст. 592 ЦК і пов'язуються із порушенням заставодавцем правил про наступну заставу та розпорядження предметом застави та є винятками із загального правила про те, що заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави у разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою (ч. 1 ст. 589 ЦК). Схоже правило міститься в ч. 1 ст. 12 Закону № 898-IV: у разі порушення іпотекодавцем обов'язків, встановлених іпотечним договором, іпотекодержатель має право вимагати дострокового виконання основного зобов'язання, а в разі його невиконання — звернути стягнення на предмет іпотеки.

кредитора до боржника (зобов'язання у вузькому сенсі).

У гл. 47 «Поняття зобов'язання. Сторони у зобов'язанні» ЦК термін «зобов'язання» вживається у вузькому сенсі для позначення конкретного правового зв'язку між кредитором та боржником. Оскільки договір може містити (а в договорах у сфері підприємницької діяльності зазвичай містить) комплекс прав та кореспондуючих їм обов'язків (сукупність зв'язок «право — обов'язок»), то постає питання про належність виконання основного договірних зобов'язання.

Відповідно до ч. 1 ст. 1054 ЦК за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти. Строк кредитного договору як істотна умова не включається в його легальну конструкцію⁷, але із «своєчасністю» законодавець пов'язує належність виконання договору позики та кредитного договору (статті 1050, 1054 ЦК).

Із закінченням строку дії кредитного договору, з якого виникло основне зобов'язання і яке не виконане, пов'язується виникнення права кредитора реалізувати право вимоги до поручителя або задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки

Законодавець мовчить з приводу того, стосується вимога «своєчасності» виконання кредитного договору усього договірних зобов'язання (в широкому сенсі) чи зобов'язання у вузькому сенсі (здійснення чергового платежу у визначені договором строки). Як відомо, законодавець розрізняє невиконання та неналежне виконання договору. Відповідно до ст. 589 ЦК, ст. 1 Закону № 898-IV, ст. 1 Закону № 2654-XII саме у разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, виникає право заставодержателя на звернення стягнення на предмет застави. Відповідь на це питання міститься також у п. 24 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 5 «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин»: «...якщо кредитним договором не визначено інші

⁷ Відповідно до ч. 1 ст. 1049 ЦК позичальник зобов'язаний повернути позичальникові позику у строк та в порядку, що встановлені договором. Якщо договором не встановлений строк повернення позики або цей строк визначений моментом пред'явлення вимоги, позика має бути повернена позичальником протягом тридцяти днів від дня пред'явлення позичальником вимоги про це, якщо інше не встановлено договором.

умови виконання основного зобов'язання, то у разі неналежного виконання позичальником своїх зобов'язань за цим договором строк пред'явлення кредитором до поручителя вимоги про повернення отриманих у кредит коштів має обчислюватися з моменту настання строку погашення зобов'язання згідно з такими умовами, тобто з моменту настання строку виконання зобов'язання у повному обсязі або у зв'язку із застосуванням права на повернення кредиту достроково».

Порушення (невиконання) боржником основного (забезпеченого) зобов'язання у повному обсязі є тим юридичним фактом, з яким пов'язана «активізація», приведення в рухливий стан акцесорного зобов'язання. Як зазначалося вище, за загальним правилом, до того часу, до якого строк виконання основного зобов'язання не настав, у кредитора не виникає право вимоги до поручителя або іпотекодавця. Із закінченням строку дії кредитного договору, з якого виникло основне зобов'язання і яке не виконане, пов'язується виникнення права кредитора реалізувати право вимоги до поручителя або задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки.

У цивілістичній літературі звертається увага на те, що строки є часовою формою розвитку цивільних правовідносин, формою існування і здійснення (виконання) суб'єктивних прав та обов'язків, які становлять зміст правовідносин⁸.

Частиною 1 ст. 631 ЦК визначено, що строком договору є час, протягом якого сторони можуть здійснити свої права і виконати свої обов'язки відповідно до договору⁹. Ця норма знаходиться в системно-логічному зв'язку із нормою ч. 1 ст. 251 ЦК: строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Строк визначається роками, місяцями, тижнями, днями або годинами (ч. 1 ст. 252 ЦК).

Питання про місце строків у системі юридичних фактів в цивілістиці залишається дискусійним, хоча і час як такий, і окремий його проміжок спливають незалежно від волі людини. У літературі існують два основних погляди на строки: 1) як на самостійні юридичні факти, які займають

проміжне місце між діями або подіями, і за своїм характером є «чимось середнім» між ними¹⁰; 2) як на абсолютні юридичні події, тобто такі, що не зумовлені жодною мірою діями або свідомістю людини¹¹. Але для цілей цього дослідження важливим є те, що, на яку б позицію не пристати, строки однозначно не можуть визнаватися діями.

Як свідчить практика, непоодинокими є випадки включення в договір поруки умови про припинення поруки після повного виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором, яка (умова) сприймається сторонами як умова про строк

Одним із способів визначення строку або терміну є вказівка на подію, яка має неминуче настати (ч. 2 ст. 252 ЦК). При чому, як зазначає В. В. Луць, строковою можна назвати ту подію, настання якої є неминучим, на відміну від події, що використовується в ст. 212 ЦК при укладенні умовних правочинів (конструкції відкладальної та скасувальної обставини: *примітка автора*) і характеризується тим, що вірогідність її настання невідома¹².

Як свідчить практика, непоодинокими є випадки включення в договір поруки умови про припинення поруки після повного виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором, яка (умова) сприймається сторонами як умова про строк.

На цей час склалася однакова і послідовна практика застосування вищими судовими інстанціями статей 251, 252 ЦК при розгляді справ, пов'язаних із відносинами поруки. Так, у постанові Верховного Суду України від 21 травня 2012 р. у справі 6-68цс11 зазначено: «Відповідно до ч. 1 ст. 251 та ч. 1 ст. 252 ЦК України строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи

Умова договору поруки про припинення поруки після повного виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором не може вважатися встановленим сторонами договором поруки строком припинення поруки

подія, яка має юридичне значення, і визначається він роками, місяцями, тижнями, днями або годинами, а не посиланням на подію, яка має настати. Вказівкою на подію, яка має неминуче настати, визначається термін — певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має

⁸ Див.: Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. — М., 2000. — С. 18.

⁹ Аналогічне за суттю визначення строку дії господарського договору як часу, впродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору, міститься в ч. 1 ст. 180 ГК.

¹⁰ Див.: Грибанов В. П. Знач. праця. — С. 251.

¹¹ Див.: Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права. Избранные труды: В 2 т. Т. 2. — М., 2005. — С. 226.

¹² Див.: Луць В. В. Строки і терміни у цивільному праві: монографія/ В. В. Луць. — К., 2013. — С. 21.

юридичне значення (ч. 2 ст. 251, ч. 2 ст. 252 ЦК України). Таким чином, умова договору поруки про припинення поруки після повного виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором не може вважатися встановленим сторонами договору поруки строком припинення поруки». Ця правова позиція відтворена і в низці інших постанов Верховного Суду України (зокрема, від 21 травня 2012 р. у справі № 6-48цс11, від 23 травня 2012 р. у справі № 6-33цс12).

Такими ж є і роз'яснення вищих спеціалізованих судів України, викладені в постановках пленумів про практику розгляду спорів, що виникають із кредитних правовідносин:

– «сама по собі умова договору про дію поруки до повного виконання позичальником зобов'язання перед кредитором або до повного виконання поручителем взятих на себе зобов'язань не може розглядатися як установлення строку дії поруки, оскільки це не відповідає вимогам статті 252 ЦК України, згідно з якою строк визначається роками, місяцями, тижнями, днями або годинами. Термін визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати» (п. 24 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 5 «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин»);

За відсутності в договорі узгодженої сторонами умови про строк поруки (диспозитивного строку) визначення моменту припинення поруки здійснюється відповідно до норми закону

– «умова договору про дію поруки до повного виконання забезпеченого зобов'язання не може розглядатися як установлення строку дії поруки. У цьому випадку відповідно до частини четвертої статті 559 ЦК України порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя» (п. 4.1.7. постанови пленуму Вищого господарського суду України від 24 листопада 2014 р. № 1 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з кредитних договорів»). Отже, за відсутності в договорі узгодженої сторонами умови про строк поруки (диспозитивного строку) визначення моменту припинення поруки здійснюється відповідно до норми закону.

На підтримку такої практики можемо навести додаткові аргументи:

– строки (терміни) та припинення зобов'язання є самостійними правовими інститутами із власним місцем в структурі ЦК: це, відповідно, розд. V «Строки та терміни. Позовна давність» кн. 1 «Загальні положення» та розд. I «Загальні положення про зобов'язання» кн. 5 «Зобов'язальне право», тому не можна ототожнювати строки (терміни) із підставою припинення зобов'язання в розумінні кн. 5 ЦК;

– за визначенням ст. 631 ЦК строком договору є саме час, протягом якого сторони можуть здійснити свої права і виконати свої обов'язки відповідно до договору, а не настання чи ненастання певної дії та події. Отже, повне виконання зобов'язання не є часовою формою зобов'язання (ані його строком, ані терміном).

У постанові Верховного Суду України від 17 вересня 2014 р. в справі № 6-бцс14 сформульована ще одна позиція, яка має значення для правильного застосування норм статей 251, 252 ЦК: «Строк поруки не є строком для захисту порушеного права. Це строк існування самого зобов'язання поруки. Таким чином, і право кредитора, і обов'язок поручителя по його закінченні припиняються, а це означає, що жодних дій щодо реалізації цього права, в тому числі застосування примусових заходів захисту в судовому порядку, кредитор вчиняти не може». У постанові Верховного Суду України від 17 вересня 2014 р. у справі № 6-53цс14 зазначено також, що «строк дії

поруки (будь-який із зазначених у частині четвертій статті 559 ЦК України) не є строком захисту порушеного права, а є строком існування суб'єктивного права кредитора й суб'єктивного обов'язку поручителя, після закінчення якого вони припиняються. Це означає, що зі збігом цього строку (який є преклюзивним) жодних дій щодо реалізації свого права за договором поруки, у тому числі застосування судових заходів захисту свого права (шляхом пред'явлення позову), кредитор вчиняти не може».

Преклюзивні (від лат. *praecludere* — загороджувати, перешкоджати) строки встановлюються з тим, щоб спонукати заінтересовану особу до реалізації свого права, і їх закінчення набуває значення обставини, що перешкоджає подальшому існуванню суб'єктивного права¹³. Для поруки існування такого преклюзивного строку важливо з огляду на те, що акцесорне зобов'язання в принципі не може існувати невизначений час після того, як основне зобов'язання не було виконано у встановлений кредитним договором строк.

¹³ Див.: Грибанов В. П. Значч. праця. — С. 258.

Для практики правозастосування актуальним уявляється питання про те, чи можна застосувати наведені вище тлумачення вищими судовими інстанціями норм статей 251, 252 ЦК до інших, ніж порука, акцесорних зобов'язань, в тому числі відносин іпотеки.

Якщо законодавець допускає можливість визначення сторонами строку договору іпотеки без будь-яких застережень щодо його тривалості або досягнення мети основного договору і цей строк може бути меншим, ніж строк дії основного договору, зобов'язання з якого забезпечене заставою, то кредитор тим самим приймає на себе усі ризики того, що основне зобов'язання може залишитися в певний момент і на певний період часу без забезпечення

Вважаємо, що оскільки норми статей 251, 252 ЦК, які містяться в кн. 1 «Загальні положення», мають універсальний характер для всіх норм ЦК, строк дії іпотечного договору так само не може встановлюватися шляхом вказівки на «повне виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором».

За способом закріплення строків у законі або договорі строки у цивільному праві поділяються на імперативні (такі, що не можуть змінюватися сторонами) та диспозитивні¹⁴. Якщо законодавець допускає можливість визначення сторонами строку договору іпотеки без будь-яких застережень щодо його тривалості або досягнення мети основного договору і цей строк може бути меншим, ніж строк дії основного договору, зобов'язання з якого забезпечене заставою, то кредитор тим самим приймає на себе усі ризики того, що основне зобов'язання може залишитися в певний момент і на певний період часу без забезпечення. Втім, це не позбавляє кредитора можливості захищати своє порушене право іншими адекватними способами захисту.

Важливо при цьому те, що законодавець імперативно не визначає, що строк дії іпотечного договору є його істотною умовою, що є логічним з огляду на похідний характер іпотеки і те, що сутність іпотечного зобов'язання полягає саме у забезпеченні майнових інтересів кредитора у випадку невиконання основного зобов'язання за рахунок предмета іпотеки.

Як впливає з переліку істотних умов іпотечного договору, такими умовами є, зокрема, зміст та розмір основного зобов'язання, строк і порядок

його виконання та/або посилання на правочин, в якому встановлено основне зобов'язання (ч. 1 ст. 18 Закону № 898-IV). У разі відсутності в іпотечному договорі однієї з визначених у цій статті істотних умов він може бути визнаний недійсним на підставі рішення суду (ч. 2 ст. 18 цього Закону).

Таким чином, закон не пов'язує будь-яких правових наслідків із відсутністю в іпотечному договорі умови про строк його дії. Тому за відсутності в іпотечному договорі строку його дії до відносин іпотеки має застосовуватися загальне правило про те, що право іпотеки припиняється у разі припинення основного зобов'язання.

Якщо ж сторони домовилися про припинення іпотеки у зв'язку із закінченням строку дії іпотечного договору, цей строк має бути узгоджений сторонами відповідно до правил ст. 251, 252, 631 ЦК (зазвичай, у вигляді календарної дати), що надаватиме правовідносинам сторін визначеності та передбачуваності.

Узгоджений сторонами строк договору іпотеки з огляду на значення, яке надається законодавцем закінченню цього строку (підстава припинення права іпотеки), є строком існування (здійснення) суб'єктивного цивільного права іпотекодержателя (кредитора за основним зобов'язанням)

Таким чином, оскільки норми гл. 18 «Визначення та обчислення строків» ЦК є загальними при визначенні та обчисленні строків у будь-яких цивільних правовідносинах, в тому числі і в акцесорних зобов'язаннях, умова договору іпотеки про його дію до повного припинення всіх зобов'язань боржника за основним зобов'язанням не є умовою про строк дії іпотечного договору і не може розглядатися як встановлена договором іпотеки підстава припинення іпотеки.

Узгоджений сторонами строк договору іпотеки з огляду на значення, яке надається законодавцем закінченню цього строку (підстава припинення права іпотеки), є строком існування (здійснення) суб'єктивного цивільного права іпотекодержателя (кредитора за основним зобов'язанням).

З огляду на те, що Закон № 898-IV прямо пов'язує припинення права іпотеки із закінченням строку дії договору іпотеки, цей строк є преклюзивним (присічним), він не відновлюється, незалежно від виконання забезпеченого іпотекою основного зобов'язання із його закінченням право іпотекодержателя та кореспондуючий йому обов'язок іпотекодавця припиняються як такі, що обмежені в часі цим преклюзивним строком.

¹⁴ Див. Там само. — С. 251.

П.В. Пушкар,
старший юрист
Секретаріату
Європейського суду
з прав людини, адвокат,
кандидат юридичних наук

Короткий огляд ієрархії судової практики Європейського суду з прав людини, її джерел та юридичної сили ¹

*Не треба нічого навмисно шукати, якщо ви хочете щось знайти.
Ви, звичайно, обов'язково щось знайдете, якщо шукатимете,
проте далеко не завжди саме те, що вам потрібно.*

Дж. Р. Р. Толкін

Усупереч досить іронічному висловлюванню Дж. Р. Р. Толкіна, дослідження практики Європейського суду з прав людини може бути плідним і допомогти знайти те, що шукає дослідник, зокрема відповіді на запитання щодо змісту положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), обсягу захищених положеннями Конвенції прав та їх висвітлення у практиці Суду. Для досягнення цього потрібно чітко визначити тематику такого дослідження, обмеживши вивчення судової практики тими елементами, що стосуються завдання, яке поставив дослідник. Крім того, навіть знаючи тематику дослідження, потрібно також правильно зорганізувати пошук. Зокрема, в особи, яка вперше вивчає практику Суду або бажає більш детально її розглянути, виникають звичайні питання: «З чого мені починати?» або «З якого певного питання краще почати вивчення практики Суду?». Дати відповідь на ці досить непрості теоретичні питання — мета цієї статті. У ній також надаються практичні рекомендації щодо того, який підхід слід обрати для вивчення судової практики Суду, пояснюються доктринальні погляди щодо значення, яке має кожен елемент судової практики Європейського суду з прав людини і розглядаються питання ієрархії та юридичної сили судових рішень цього Суду з теоретичної точки зору та з урахуванням практичних міркувань щодо застосування практики Суду в повсякденній роботі зі здійснення правосуддя.

Судова практика Європейського суду з прав людини, його прецеденти (*case-law* або *constant jurisprudence*) — водночас складний і складений юридичний інститут міжнародного права. Її теоретичні основи (зокрема, деякі проблеми визначення того, що є практикою Суду ²) не так легко зрозуміти. Мовні труднощі, елементи загального і континентального права, що містяться у ній, та унікальне тлумачення судової практики самим Судом — це лише деякі з викликів для мотивованого дослідника. Незважаючи на ці труднощі, проведення теоретичного доктринального дослідження практики Суду, безсумнівно, має важливе значення для будь-якого теоретика

Summary

The article is intended for those exploring the case-law of the European Court of Human Rights for the first time or wishing to research it further. The author provides recommendations in relation to which steps should be taken in order to explore the Court's case-law; explains doctrinal views on the role of the Court's jurisprudence, and explores Court's case-law hierarchy and its legal significance from a theoretical point of view, bearing in mind the practical considerations in applying the Court's case-law in everyday administration of justice

¹ Думки, висловлені у статті, належать автору і не відображають офіційну думку Європейського суду з прав людини та його Секретаріату.

² Див., напр.: Мармазов В.Є., Пушкар П.В. Теоретико-правові та практичні проблеми визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом права України та їх можливі наслідки // Наукові читання, присвячені пам'яті В.М. Корецького: 36. наук. праць. — К., 2009. — С. 372—386.

європейського права, науковця, що вивчає права людини, чи юриста-практика.

Європейське право у галузі прав людини як правова дисципліна пропонує широкий вибір предметів дослідження, що впливають із доктрини й теорії європейського права у галузі прав людини. Проте, на жаль, на сьогодні налічується досить мало наукових праць, у яких би пропонувався комплексна теорія «судової практики Європейського суду з прав людини» чи надався повний доктринальний огляд цієї судової практики. Більшість таких наукових праць приймають доктрину як належне, обмежуючись здебільшого практичними аспектами застосування конкретної судової практики чи пропонуючи дослідження, орієнтовані на певну вузьку тему чи окрему статтю, а тому, як правило, охоплюють, часто досить однобічно, тільки окремі специфічні елементи практики Суду. Це пояснюється кількома причинами. Одна з них і, ймовірно, найважливіша — це те, що юристи, які звертаються до судової практики Європейського суду з прав людини, найчастіше говорять про ухвалені рішення по суті, в яких Суд виявив порушення конкретних положень Конвенції, а не про іншу значну частину судової практики Суду, де таких порушень виявлено не було. Це, ймовірно, також є результатом того, як обґрунтовуються певні питання захисту прав людини на підставі справ, що вже були предметом розгляду Суду, особливо у випадку, якщо дослідник намагається довести, що мало місце порушення конкретного положення Конвенції з певного питання, висвітленого в певному науковому дослідженні або науковій публікації.

Очевидно, що Європейський суд з прав людини не встановлює порушення положень Конвенції у кожній з розглянутих ним справ. Таких рішень у справах, в яких встановлено порушення норм Конвенції, Суд з 1959 р. постановив 17 тис. 654 (з них близько однієї тис. щодо України). Так само не кожна окрема заява, яку розглядає Суд, може дійти до стадії прийняття судового рішення по суті. Тому справи, які становлять широкий інтерес у правників, не обов'язково стосуватимуться рішень у справах, у яких було виявлено лише порушення Конвенції. Вони також будуть пов'язані з питаннями, що часто виходять за межі широких публічних обговорень або які не виявляють зацікавленості правників, і стосуватимуться, зокрема, висновків про те, що порушення Конвенції встановлено не було або щодо окремих рішень про визнання конкретної заяви чи скарги неприйнятною відповідно до Конвенції. Таким чином, у своїх дослідженнях юристи-практики, науковці та громадськість, які цікавляться практикою Європейського суду з прав людини, можуть здобути набагато більше, ніж просто знання про «рішення щодо визнання порушення», що становлять широкий суспільний інтерес.

Рішення Суду, в яких було виявлено порушення Конвенції, згадуються найчастіше також тому, що у них порушуються питання, які мають важливе значення для європейської системи захисту прав людини та системи захисту прав людини, що існує в самій державі, що порушила Конвенцію. Ці рішення насправді небезпідставно привертають увагу ЗМІ та громадськості. З правової точки зору їх вирізняє висока якість, у них розглядаються актуальні для європейської та вітчизняної систем захисту прав людини питання, вони містять низку елементів, що становлять інтерес як для юристів, так для ЗМІ і громадськості. Проте ці рішення — не все, що Суд пропонує відданому досліднику його практики.

Рішення у справах, в яких Суд не встановив порушення Конвенції, його ухвали щодо прийнятності та практика Європейської комісії з прав людини (далі — Комісія) переважно залишаються поза увагою в ході дискусій щодо його судової практики. Це пояснюється, з одного боку, тим, що рішення у справі, в якій було встановлено порушення Конвенції, свідчить про успіх заявника у спорі проти держави, а тому інформація про це рішення є більш цікавою для широких кіл громадськості. Таке рішення також свідчить про неспроможність держави забезпечити ефективне функціонування режиму захисту прав людини на національному рівні, а тому вимагає подальших її дій. А з другого боку, рішення, в якому не встановлено порушення положень Конвенції або де суд вважає справу неприйнятною, ще раз підтверджує сформований статус-кво у сфері захисту прав людини на національному рівні. Таке рішення посилює важливу субсидіарну роль Європейського суду з прав людини щодо системи захисту прав людини на національному рівні і не потребує жодних дій з боку держави, не викликає жодних обговорень і не має конкретних практичних наслідків. Крім того, такі судові рішення або ухвали є важливими прикладами практики Європейського суду з прав людини, які слід враховувати й не слід ігнорувати особам, які звертаються до нього, тобто тим, хто бажає уникнути подібних недоліків у своїх заявах і тим самим забезпечити їх відповідність нормам матеріального й процесуального права щодо прийнятності та гарантувати розгляд заяв по суті.

«Судова практика Європейського суду з прав людини» — дуже узагальнене поняття, що включає широкий спектр судових рішень цього Суду, рішень як матеріального, так і процесуального характеру, деякі з яких дослідники цього питання часто з причин, зазначених вище, не згадують або на які вони не посилаються взагалі. Тобто саме по собі поняття «судова практика» включає в себе не тільки рішення Суду, постановлені щодо суті вимог Конвенції, але й і його ухвали (в деяких випадках такого роду рішення перекладаються як «постанови Суду»).

З питань розгляду скарги заявника щодо суті порушення матеріальних вимог Конвенції Європейський суд з прав людини може приймати як ухвали, так і рішення. Ці рішення в основному приймаються колегіальним складом Суду: трьома, сімома або сімнадцятьма суддями — комітетом, палатою або Великою палатою Суду, однак можуть бути постановлені і суддею одноособово, як у випадку вирішення питання прийнятності заяви. До них належать також рішення й ухвали щодо питань процедури чи її окремих елементів, які вимагають особливої уваги Суду. Рішення, прийняті з процедурних питань, які стають публічним надбанням, є поодинокими, проте деякі з них стосуються важливих питань процедури й більш докладно роз'яснюють такі питання³. Питання процесуального характеру можуть розглядати різні склади Суду, його колегіальні органи або суддя одноособово. Зазвичай питання процедури як такі вирішуються на пленарному засіданні Суду відповідно до його Регламенту, прийнятому Судом 4 листопада 1998 р. (далі — Регламент). Деякі питання процедури також оформляються у рішеннях, прийнятих Головою Суду у формі практичних рекомендацій. Більшість рішень процесуального характеру приймають колегіальні органи, деякі з ухвал приймаються суддями або головою палати суду одноособово. З теоретичної точки зору ухвали також можуть прийматися на різних етапах провадження у справі. Слід зазначити, що як рішення, так і ухвали можуть завершити розгляд конкретної справи. Зауважимо, що конкретним рішенням та ухвалам Суду притаманна певна «етапність»: рішення й ухвали можуть прийматися як на «етапі провадження перед прийняттям ухвали щодо прийнятності заяви», так і на наступній стадії розгляду заяви, тобто на «етапі після прийняття ухвали щодо прийнятності заяви», незважаючи на те, що такий поділ вже зараз можна вважати суто теоретичним. Наприклад, в одній справі може бути прийнято декілька рішень. Зокрема, рішення по суті може постановити палата у складі семи суддів, а також палата Суду у складі семи суддів може прийняти рішення відповідно до ст. 41 Конвенції стосовно справедливої сатисфакції, до того ж ще одне рішення може постановити Велика палата у складі сімнадцяти суддів. Такий умовний поділ пов'язаний насамперед з тим, що з моменту набрання чинності⁴ Протоколом № 14 до Конвенції, який змінює контрольну систему Конвенції (далі — Протокол № 14), етап «комунікування» справи (доведення заяви до відома сторін і насамперед уряду) набув ваги з процесуальної точки зору і здійснюється не тільки як формальний крок, а й з метою розгляду заяви по суті та більш ефективного процесуального руху справи. Таким чином, деякі ухвали, зокрема

процесуального характеру, приймаються на етапі перед «комунікуванням» справи, а деякі — після нього. При цьому процесуальні рішення, прийняті на різних етапах провадження, умовно можуть мати певну «юридичну вагу» та важливість прецеденту, а також юридичну силу⁵.

Підсумовуючи зазначене вище, можна навести такий перелік рішень і ухвал, які приймає Суд, умовно розділивши їх на певні види за:

– *юридичним наповненням*: ті, що мають *процесуальний* характер (ухвали, що стосуються окремих процесуальних вимог, як-то надання заяві пріоритетності, тимчасових заходів, комунікування справи, визнання справи прийнятною тощо) або *матеріально-правовий* характер (ухвали по суті справ, ухвали щодо неприйнятності, рішення по суті тощо);

– *правовим значенням, важливістю або юридичною силою* (від вищого до нижчого): рішення та ухвали Великої палати, рішення та ухвали палат, а також щодо практики Комісії і, нарешті, ухвали та рішення комітетів Суду (що впливають з попередньої практики) та ухвали, прийняті суддею одноособно;

– *органом, що приймає рішення, або складом Суду, що розглядає справу*: ухвали, прийняті колегіальними органами (судові рішення, винесені комітетом, палатами або Великою палатою) й ухвали, постановлені одноособно (ухвали, прийняті суддею одноособно, суддею-доповідачем або головою конкретної палати тощо);

– *правовим характером — судові та квазісудові рішення*: ті, що були прийняті різними складами Суду, і ті, які були делеговані Секретаріату Суду, тобто судові, квазісудові або позасудові ухвали (наприклад, *de facto* процесуальне рішення, у якому сторонам пропонується укласти мирову угоду тощо);

– *етапом процедури*: *ухвали, прийняті перед визнанням заяви прийнятною* (різні процесуальні ухвали в процесі підготовки справи до розгляду), *й ухвали, прийняті після визнання прийнятності* (рішення по суті, мирова угода, рішення про справедливу сатисфакцію тощо); або, як альтернатива, *ухвали, прийняті перед комунікуванням справи* (ухвали щодо подання запиту про надання додаткової інформації, щодо вжиття заходів, передбачених Правилом 41 Регламенту Суду тощо), і *ухвали, прийняті після комунікування справи державі-відповідачеві*.

⁵ Рішення Європейського суду з прав людини не є класичними прецедентами з точки зору доктринальних положень та принципів *stare decisis*. Також рішення Суду, винесені як по суті, так і з процесуальних питань розгляду заяв, не завжди є рішеннями, що відображають підхід до усталеної судової практики *jurisprudence constant*, який існує в країнах континентальної правової традиції. Рішення Європейського суду з прав людини можна визначити як «переконливий прецедент» (*persuasive precedent*) або «необов'язковий прецедент» (*non-binding precedent*). Такі рішення загалом відображають обидва підходи до судової практики та своєрідний кумулятивний підхід до рішень, у певній мірі їх сприйняття і як *stare decisis* (класичний прецедент англо-саксонської системи права), так і *jurisprudence constant* (усталену практику в країнах Європи).

³ Див., напр.: Практичний посібник щодо критеріїв прийнятності (<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Case-Law/Case-law+analysis/Admissibility+guide/>)

⁴ 1 червня 2010 р. — набрання чинності для України.

Розглянемо процесуальні ухвали, які можна розподілити на ухвали, прийняті одноосібно (суддею Суду, головою складу Суду або доповідачем у справі), та ухвали, прийняті колегіально (наприклад, трьома, сімома і сімнадцятьма суддями). Зокрема, такими ухвалами можуть бути:

- судові рішення або ухвали процесуального характеру, прийняті доповідачем у справі або суддею одноосібно (щодо направлення справи на розгляд конкретного складу Суду, щодо подання запиту про надання додаткової інформації/документів тощо);

- різні процесуальні ухвали голови секції/палати (зокрема, про застосування тимчасових заходів захисту (Правило 39 Регламенту), про інформування уряду про справу (Правило 40 Регламенту), про надання пріоритету справі (Правило 41 Регламенту), про надання справі анонімності, подання запиту про надання сторонами додаткової інформації тощо);

- ухвала про «комунікування справи» або її доведення до відома сторін («комунікування», яке здійснює голова секції/голова палати);

- ухвала Суду про визнання заяви прийнятною або частково прийнятною/непринятною (після набрання чинності Протоколом № 14 ці ухвали можуть прийматися трьома суддями, а також палатою у складі семи суддів; також до прийняття Протоколу № 14 палата могла надати попередній висновок щодо того, чи мало місце порушення Конвенції, чи ні на етапі розгляду заяви з огляду на її прийнятність);

- ухвала Суду про вилучення справи з реєстру через нездатність заявника продемонструвати своє бажання продовжити розгляд справи у зв'язку з укладенням мирової угоди між сторонами або на підставі односторонньої заяви уряду про його бажання врегулювати справу шляхом дружнього врегулювання.

Щодо рішень та ухвал, винесених по суті, слід підкреслити, що вони можуть прийматися різними складами Суду, тобто суддею одноособово (ухвала щодо прийнятності), комітетом у складі трьох суддів (рішення або ухвала щодо прийнятності або по суті), палатою у складі семи суддів (рішення чи ухвала щодо суті справи або щодо прийнятності) і Великою палатою у складі сімнадцяти суддів (Велика палата може приймати як рішення, так і ухвали).

Ці органи також постановляють ухвали та рішення:

- про вилучення справ з реєстру справ Суду (у випадку нездатності заявника продемонструвати своє бажання продовжити розгляд справи, дружнього врегулювання або односторонньої заяви);

- щодо питань прийнятності, у тому числі ухвали щодо неприйнятності, щодо прийнятності та про визнання заяви або скарг частково неприйнятними та про комунікування уряду-відповідачеві

інших елементів справи, у яких рішення щодо прийнятності ще не було прийнято;

- щодо суті, що виявляють порушення або відсутність порушення Конвенції чи протоколів до неї;
- стосовно вимог щодо справедливої сатисфакції, на підставі ст. 41 Конвенції.

Деякі окремі рішення процесуального характеру, які іноді в публікаціях та наукових дослідженнях розглядаються як ухвали або постанови Суду, також можуть прийматися у справах, що перебувають на розгляді Суду, і включати в себе рішення про вилучення справ з реєстру справ Суду або рішення, прийняте відповідно до ст. 41 Конвенції щодо надання заявнику справедливої сатисфакції після винесення рішення по суті. За окремою процедурою Суд також може надати консультативний висновок на основі матеріалів, переданих Комітетом міністрів Ради Європи, для тлумачення положень Конвенції⁶. Він також може розглядати питання дотримання Конвенції конкретною державою за процедурою, передбаченою у ст. 46 Конвенції, та на основі відповідного рішення, ухваленого більшістю у $\frac{2}{3}$ голосів від свого складу, відповідно до п. 4 ст. 46 Конвенції, зокрема стосовно справ, у яких розглядаються питання дотримання зобов'язань за рішеннями Суду, винесеними попередньо. Таких випадків ще не було, але Протокол № 14 передбачає порядок дій щодо держав, які не виконують Конвенцію. Крім того, можна також говорити про рішення, винесені в міждержавних справах. Одним з прикладів таких справ є розгляд міждержавного спору між Російською Федерацією і Республікою Грузія щодо військового конфлікту на території Абхазії та Південної Осетії.

Щодо ієрархії практики Європейського суду з прав людини, то, насамперед, слід розуміти її правову природу, яка не вважається класично прецедентною, тобто *stare decisis*⁷, але все ж базується на дотриманні принципу правової визначеності судової практики (однотипні справи розглядаються аналогічно і по суті, і процесуально), що походить із загального принципу верховенства права. Також можна стверджувати, що Суд, не визнаючи «повну прецедентність» своїх рішень, все ж таки застосовує методологію прецеденту у своїй повсякденній практиці. Саме тому Суд постановляє рішення в наступних справах із використанням попередньої практики щодо подібних або схожих справ, які зачіпають правові питання, що розглядаються у справі⁸. Сама схожість у таких випадках може

⁶ Таких висновків база даних Європейського суду з прав людини HUDOC містить усього три, один з яких стосується процедури добору кандидатів на посаду судді Європейського суду з прав людини.

⁷ Див.: Гійом Г. Використання прецеденту суддями міжнародних і арбітражних судів // Журнал з врегулювання міжнародних спорів. — № 1 (2011). — Т. 2. — С. 5—23.

⁸ «Хоча Суд офіційно не зобов'язаний дотримуватися своїх попередніх рішень, в інтересах правової визначеності, передбачуваності та рівності перед законом йому не слід відступати без поважних причин від прецедентів, закладених

грунтуватися на схожості фактів або обставин справи, скаргах заявника щодо порушення положень Конвенції чи юридичних висновках Суду. Найбільшу схожість у таких випадках або навіть певну ідентичність матимуть справи, в яких збігатимуться два з трьох елементів схожості чи навіть усі три.

Судовій практиці Європейського суду з прав людини притаманні розумні або ретельно вибудовані інновації, які виникають на підставі застосування Судом доктрини «живого інструменту», що базується на еволютивному тлумаченні Конвенції в контексті умов сьогодення, а також розвитку суспільних відносин, так як і необхідності та обов'язку забезпечення того, щоб права, закріплені в Конвенції, діяли в повному обсязі. Тим не менш багато таких інновацій виникають з появою нової судової практики або зміною попередньої усталеної судової практики рішеннями та ухвалами, які, як правило, приймає Велика палата Суду⁹. Також у деяких випадках зміна попередньої судової практики може відбуватися на рівні палати у складі семи суддів шляхом застосування методології встановлення «відмінності» від попередньої судової практики із обґрунтуванням того, чому саме Європейський суд з прав людини вирішує цю практику не застосовувати. При цьому досить часто Суд звертається до своєї практики, яка містить протилежні висновки, незважаючи, наприклад, на схожість фактів або юридичних скарг заявника.

Судову практику, однак, не можуть змінювати рішення та ухвали, прийняті комітетами із трьох суддів або постановлені в односторонньому порядку. Відповідно до процедур, визначених Протоколом № 14, комітет із трьох суддів може розглядати лише питання, що стосуються «усталеної судової практики» Суду. Рішення комітетів та ухвали не формують нову судову практику, а мають лише дотримуватися та слідувати вже існуючій судовій практиці.

Таким чином, у практиці Суду вибудовується така «правова ієрархія» або «юридична сила» джерел судової практики (від вищого до нижчого), що базується на рішеннях та ухвалях, прийнятих колегіальними органами:

- рішення та ухвали Великої палати;
- рішення та ухвали палати;
- рішення та ухвали комітету у складі трьох суддів з питань усталеної практики Суду, тобто ті, що пов'язані з «повторюваними справами» (як рішення, прийняті суддею одноосібно, так і ухвали та рішення, прийняті трьома суддями, не «формують»

судову практику, а мають відповідати попередній практиці Суду з цього питання)¹⁰;

– ухвали комісії стосовно прийнятності скарг, в яких висловлюється попередня думка щодо предмету справи (постановлялися до 1 листопада 1998 р.).

Така ієрархія є теоретичною, але дозволяє в повній мірі зорганізувати юридичну аргументацію справ та їх обґрунтування належним чином.

Говорячи про загальний практичний підхід до дослідження конкретного питання Конвенції, то, насамперед, необхідно визначити конкретні положення Конвенції чи протоколів до неї, які стосуються предмету дослідження та пошуку. Після цього встановити загальне правило тлумачення Конвенції чи протоколів до неї з огляду на практику Великої палати або усталену практику палат Суду¹¹ і правила, що виникають з останніх та найактуальніших рішень палати по суті справи, а також ті, що впливають з ухвал Суду щодо прийнятності. Якщо з певного питання спору немає відповідної нової практики Суду, сформованої після 1 листопада 1998 р., її слід шукати у практиці Європейської комісії з прав людини.

З огляду на це слід зазначити, що відповідні правила тлумачення можуть встановлюватися в частині рішення, яка визначає правові принципи, що застосовуються до справи (в мотивувальній частині рішення або ухвали, яка пояснює причини або мотиви прийнятого рішення, що ще раз доводить: рішення Суду не є класичною формою прецеденту загального права; крім того, правові принципи, які застосовуються до конкретних обставин справи, не завжди залишаються незмінними). Слід також зазначити, що «комуніковані справи», у яких постановляються ухвали, тепер розміщуються у розд. «Зібрання комунікованих справ» оновленої бази даних HUDOC¹². Ці рішення також можуть бути цікавими з огляду на практику, оскільки часто «комуніковані справи» розкривають проблеми у справах, в яких ще не постановлено рішень по суті, але які можна вважати достатньо обґрунтованими з точки зору можливого гіпотетичного порушення норм Конвенції та протоколів до неї. Це ж стосується і резолюцій Комітету міністрів Ради Європи з багатьох питань, що належать до різних способів дослідження Конвенції¹³.

Пошук відповідної практики, як це зазначалося вище, може базуватися на правовій і

у попередніх справах» (див., напр., рішення у справі «Чепмен проти Сполученого Королівства» [ВП], № 27238/95, ЄСПЛ 2001-I, п. 70.

⁹ Див.: Mowbray A. An Examination of the European Court of Human Rights' Approach to Overruling its Previous Case Law. HRLR 9 (2009). pp. 179 — 201.

¹⁰ Коли йдеться про судові рішення як джерела судової практики, у рішеннях та ухвалях Суду з огляду на це застосовується вираз among many other authorities (серед багатьох інших джерел).

¹¹ Віднайдення змісту рішення *ratio decidendi* або *obiter dictum* може становити досить кропітку роботу, особливо щодо рішень Європейського суду з прав людини, оскільки рішення містять положення щодо обґрунтування висновків, а зміст прецеденту не завжди може чітко випливати із тексту самого рішення.

¹² www.echr.coe.int

¹³ Одним із прикладів визнання «невиконання» проблемою з точки зору Конвенції є рішення Комітету міністрів Ради Європи, прийняте у справі «Кайсин та інші проти України» (дружнє врегулювання), №. 46144/99, 3 травня 2001 р.).

фактичній подібності, а самі висновки щодо подібності та релевантності певного прецеденту, як правило, засновані на подібності фактів, скарг і правових висновків. Крім того, у процесі використання практики часто застосовується аналогія, тобто метод підкреслення певних відмінностей між справою, що розглядається, і практикою Суду, що наводиться. Такий метод полягає у посиленні на практику *mutatis mutandis*, тобто з урахуванням відповідних відмінностей. Наприклад, застосування практики щодо «визначення цивільних прав та обов'язків» до справ, пов'язаних із «визначенням обвинувачення у вчиненні злочину». Так само у деяких інших випадках, коли аналогію чи схожість юридичних висновків встановити не можна, але існує фактична схожість справ, а також схожість скарг заявника, в мотивувальній частині відповідної ухвали чи рішення, винесеного у справі, Суд підкреслює різницю між справою, що розглядається, і справою, в якій він прийняв інше рішення. У такому разі практика, що наводиться як приклад, може видатися такою, де було прийняте протилежне рішення, або ж справа, що розглядається, може бути порівняна з іншою справою, в якій за подібних обставин, встановлених судом, правовий висновок не був повністю таким самим або ж навіть був повністю протилежним тому, який був прийнятий у справі, що розглядається¹⁴.

Слід зважати й на те, що справи щодо певних правових понять, юридичних інститутів, правової та судової систем, а також окремих питань внутрішнього функціонування окремих ланок судової системи, є значимими для вивчення судової практики Європейського суду з прав людини. Особливо це стосується оцінювання відповідності вимогам Конвенції нового для правової системи України явища, але яке є достатньо вивченим щодо інших країн. Отже, пошук на підставі існуючої подібності між певними юридичними явищами, які вже вивчалися щодо інших країн, може стати корисним при теоретичному прогнозуванні висновку Суду до таких саме явищ, які ще не вивчалися в його практиці щодо України (наприклад, інститут «угоди про визнання вини у кримінальному процесі України»).

В аналізі та вивченні правових питань також увагу окремо потрібно зосередити на частині рішення Суду, постановленого по суті, у розд. «Щодо права» (або розд. «Право» в деяких перекладах). Зазначимо, що ухвали щодо прийнятності скарг можуть бути найбільш корисними не тільки для вивчення питань про формальну прийнятність заяви, які виникають зі статей 34 і 35 Конвенції,

а й з огляду на визначення змісту та юридичного наповнення певної норми Конвенції, а також кращого розуміння основних питань, пов'язаних із тлумаченням Конвенції.

Підбиваючи підсумки цього короткого огляду судової практики Європейського суду з прав людини, її джерел та ієрархії, додамо, що цей огляд може бути корисним при організації пошуку та встановлення того, яка саме справа є доречною при застосуванні або на яке саме рішення слід послатися при здійсненні правосуддя у конкретній справі¹⁵. Урахування доктринальних поглядів на ієрархію, види та юридичну силу складових судової практики Суду має суттєве значення для визначення того, які саме правові аргументи є важливими при розгляді питання, пов'язаного із застосуванням положень Конвенції, розуміння логіки рішень Суду та методології застосування прецеденту. Ця легка для розуміння теза не є насправді такою з точки зору її застосування на практиці. Важливо те, що для сприйняття релевантних аргументів має використовуватися релевантна практика. Проте найголовніше — посилення на судову практику Європейського суду з прав людини як таке не є «всеохоплюючим рецептом» від можливого порушення норм Конвенції. **Застосування самого доктринального підходу, виробленого Судом, є більш важливим, ніж формальне цитування його рішень. Тому не слід зловживати посиланнями на практику Суду, особливо взятю з певного недоречного контексту, без урахування методології прецеденту, без потреби і просто заради самого посилення.** Таке посилення не повинно вводити в оману чи бути неточним або незрозумілим.

Пошук релевантної практики Суду важливо також планувати, враховуючи ієрархію, відповідно до структури потрібного правового аргументу та на його основі. Доречним видається дещо перефразоване висловлювання Вінстона Черчилля: «Плани мають невелике значення, важливим є сам процес планування»¹⁶. Зазначені вище поради спрямовані на логічну і послідовну організацію процесу вивчення судової практики Європейського суду з прав людини. Додамо, що саме якісно підготовлені документи та коректні посилання на судову практику Європейського суду з прав людини національними судовими органами повною мірою відображатимуть ту первинну роль, що мають відігравати національні суди в застосуванні Конвенції, і другорядну або субсидіарну роль, що має Європейський суд з прав людини.

¹⁴ Зазвичай це робиться через використання методу *a contrario* або «порівняння і зіставлення». Слід також уважно ставитися до посилань, в яких використовуються латинські скорочення *cf* (порівняй), *e.g.* (наприклад) та *i.e.* (тобто), враховуючи конкретне значення тих латинських скорочень, що використовуються.

¹⁵ Йдеться про те, що рішення Європейського суду з прав людини щодо певної держави є обов'язковими для застосування саме цією державою (ст. 46 Конвенції).

¹⁶ Мовою оригіналу це висловлювання звучить так: "Plans are of little importance, but planning is essential."

В і т а є м о к о л е г і !

15 червня виповнилося 55 років
судді Верховного Суду України у відставці,
zasлуженому юристу України

Данчуку Валерію Георгійовичу.

На посаді судді він працював 21 рік,
із них майже 5 років — у Верховному Суді України.

19 червня відсвяткував 65-річчя
суддя Верховного Суду України,
zasлужений юрист України

Гуль Володимир Семенович.

Суддівській справі він присвятив 35 років,
13 із яких — у Верховному Суді України.

21 червня — 55 років
судді Верховного Суду України,
zasлуженому юристу України

Школяріву Віктору Федоровичу.

Стаж його роботи на посаді судді становить 25 років,
із них 8 років — у Верховному Суді України.

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей.
За точність наведених у статтях даних, посилань
на нормативні акти й інші джерела відповідають
автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів
здійснюється за письмовим дозволом голови
редакційної колегії з обов'язковим посиланням на
джерело

З попередніми номерами журналу (у форматі PDF)
можна ознайомитися на офіційному web-сайті
Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

editor@scourt.gov.ua

Адреса редакції:

вул. П. Орлика, 4а, кімн. 109
м. Київ
01043

Телефони:

відповідальний секретар
(44) 253-9965
група технічного забезпечення
(44) 253-0687

Редактори:

А.В. Гончарук
К.С. Мусієнко
П.О. Мусієнко
О.І. Пархоменко

О.Д. Баркан (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

В.М. Горобченко

Фото:

Г.М. Безсмертна

Переклад англійською:

О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»

вул. Сирецька, 38, кв. 1

м. Київ

04073

Телефон: (44) 468-3131

E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ «ВТС Принт»

вул. Фрунзе, 476

м. Київ

04080

Телефон (факс): (44) 227-7817

Підписано до друку 24.06.2015.

Формат 60×84 1/8. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 15-331.

Наклад 1380 пр. Ціна договірна

Видавництво «Істина» пропонує:

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2013 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2014. — 608 с.

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2014 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2015. — 728 с.

У збірниках вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті протягом 2013 та 2014 років за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень у цивільних справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, а також із підстави встановлення міжнародною судовою установою порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Ці постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм матеріального права щодо спірних правовідносин. До збірників також включено прийняті у той самий період постанови Верховного Суду України у справах, в яких не встановлено неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права.

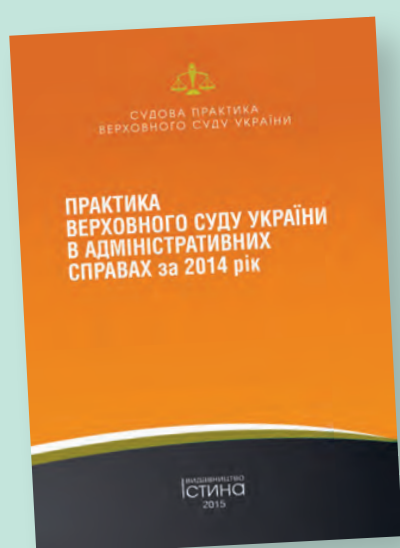
Видання розраховані на професійних суддів, адвокатів, прокурорів, науковців, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також на всіх, хто цікавиться судовою практикою.

Практика Верховного Суду України в адміністративних справах за 2014 рік. — К., 2015. — 212 с.

У збірнику вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті протягом 2014 р. за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень в адміністративних справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах.

Ці постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм матеріального права у спірних правовідносинах. До того ж до збірника включено прийняті у той же період постанови Верховного Суду України у справах, в яких не встановлено неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права. Також у збірнику міститься класифікатор справ адміністративної юрисдикції, розроблений Судовою палатою в адміністративних справах Верховного Суду України.

Видання розраховане на професійних суддів, адвокатів, прокурорів, науковців, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також на всіх, хто цікавиться судовою практикою.

**З приводу придбання книг
звертайтеся до видавництва «Істина»:
вул. Сирецька, 38, кв.1, м. Київ, 04073**

**Телефон: (44) 468-3131;
<http://www.istina-books.com.ua>;
e-mail: istina_knigi@ukr.net**